

**KÜRESEL YÖNETİŞİM BAĞLAMINDA AVRASYA EKONOMİK
BİRLİĞİNİN KÜRESEL ÇEVRE VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ SORUNLARINA
İLİŞKİN POLİTİKALARININ ANALİZİ**

Nazgul YESSEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Doç.Dr. Erhan AKDEMİR

ESKİŞEHİR

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2023

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Nazgul YESSEN'in "Küresel Yönetişim Bağlamında Avrasya Ekonomik Birliğinin Küresel Çevre ve İklim Değişikliği Sorunlarına İlişkin Politikalarının Analizi" başlıklı tezi 10 Temmuz 2023 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı nda, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Erhan AKDEMİR

Üye :Dr.Öğr.Üy. Volkan ŞEYŞANE

Üye :Dr.Öğr.Üy. Duygu ÖZTÜRK

Prof. Dr. Saime ÖNCE
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

KÜRESEL YÖNETİŞİM BAĞLAMINDA AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİNİN KÜRESEL ÇEVRE VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ SORUNLARINA İLİŞKİN POLİTİKALARININ ANALİZİ

Nazgul YESSEN

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2023

Danışman: Doç. Dr. Erhan AKDEMİR

Bu araştırmada Avrasya Ekonomik Birliğinin (AEB) küresel yönetim bağlamında küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarını çözüme ortaya koyduğu politikalar araştırılacak ve bu konudaki uluslararası iş birlikleri analiz edilecektir. Araştırma hem AEB'nin hem de Birliğe üye ülkelerin küresel çevre ve iklim değişikliği politikalarını incelemeye odaklanacaktır. İlk bölümde küresel yönetim kavramı açıklanacak, AEB'nin ortaya çıkışı incelenecek, küresel çevre ve iklim sorunları tarif edilecektir. İkinci bölümde ise AEB'nin küresel çevre ve iklim değişikliği politikalarının analizi yapılacaktır. Bu kapsamda AEB'nin 2014-2016 ve 2016-2021 yılları arasındaki çalışmaları analiz edilecektir. Yine bu bölümde küresel çevre ve iklim değişikliği sorunları üye ülkeler bazında da incelenecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde küresel yönetim bağlamında AEB'nin küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarının çözümünde gerçekleştirmeye çalıştığı uluslararası iş birlikleri ele alınacaktır. Burada küresel yönetime sunulan katkılar araştırılarak, Birleşmiş Milletler ve uzmanlık kuruluşlarıyla iş birlikleri ve Avrupa Birliği ile Şangay İşbirliği Örgütü ile ilişkileri de analiz edilecektir. Burada ayrıca küresel sivil toplum kuruluşları ile olan iş birlikleri de detaylı şekilde incelenecektir. 2021 yılında AEB'nin dönem başkanlığını yürüten Kazakistan'ın bu alanda yaptığı çalışmalara da bu bölümde değinilecektir.

Küresel yönetim, küresel çevre ve iklim değişikliği kavramıyla ilgili kaynaklar kütüphaneden alınacaktır. AEB'nin küresel çevre ve iklim değişikliği ile ilgili çalışmalar, antlaşmalar, stratejiler ve platformlara örgütün resmi websitesinden ulaşılacaktır. İstatistiksel veriler Environmental Performance Index (EPI), World Resources Institute, SSI vb. sayfalarından alınacaktır. Uluslararası konferansların sonuçlarına dair raporlar, haberler, buluşmalarda yapılan konuşmalar da analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Küresel yönetişim, Avrasya Ekonomik Birliği, küresel çevre sorunları, küresel iklim değişikliği, küresel sivil toplum kuruluşları

ABSTRACT

ANALYSIS OF THE GLOBAL ENVIRONMENT AND CLIMATE CHANGE POLICIES OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION IN THE CONTEXT OF GLOBAL GOVERNANCE

Nazgul YESSEN

Department of International Relations
Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, June 2023

Supervisor: Doc. Dr. Erhan AKDEMIR

In this research, the policies of the Eurasian Economic Union (EAEU) in solving global environment and climate change problems in the context of global governance will be researched and international collaborations on this subject will be analyzed. The research will focus on examining the global environment and climate change policies of both the EAEU and the member states of the Union. In the first part, the concept of global governance will be explained, the emergence of the EAEU will be examined and global environmental and climate problems will be determined. In the second part, the global environment and climate change policies of the EAEU will be analyzed. In this context, policies of EAEU between 2014-2016 and 2016-2021 will be analyzed. Again in this section, global environmental and climate change problems will be examined on the basis of member countries. In the third part of the study, international collaborations that the EAEU tries to realize in the solution of global environment and climate change problems will be discussed in the context of global governance. Here, its contributions to global governance will be explored, and its collaborations with the United Nations and its specialized agencies, and its relations with the European Union and Shanghai Cooperation Organization will also be analyzed. Collaborations with global non-governmental organizations will also be examined in detail here. In this section, the work of Kazakhstan, which holds the term presidency of the EAEU in 2021, will be mentioned.

Resources related to the concept of global governance, global environment and climate change will be taken from the library. The studies, agreements, strategies and platforms of the EAEU on global environment and climate change will be taken from the official website of the organization. Statistical data are provided by Environmental Performance Index (EPI), World Resources Institute, SSI etc. International conferences results report, news, speeches at meetings will also be analyzed.

Keywords: Global governance, Eurasian Economic Union, global environmental problems, global climate change, global non-governmental organizations

ÖNSÖZ

Bu tezin başarılı bir şekilde tamamlanması için fikir veren, beni her zaman destekleyen, yol gösteren danışmanım sayın Doç. Dr. Erhan AKDEMİR'e ve hocalarıma saygılarımı ve teşekkürümü sunarım.

Ayrıca tez çalışması süresince destekte bulunan, daima bana güvenen, yardım eden aileme, babam Alimzhan Seilzhanov, annem Nazym Tokebayeva ve ağabeyim Almas Yessen'e ve eşim Serikbay Monan'a tüm kalbimle teşekkür ederim.

Bu çalışmanın her aşamasında bana yardım eden, her zaman yanımda olan arkadaşlarıma teşekkürümü sunmak isterim.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığımı ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukukî sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Nazgul YESSEN

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	viii
İÇİNDEKİLER	
TABLolar LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	4
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	4
1.1.Küresel Yönetişim ve Küresel Çevre Yönetişimi.....	4
1.2. Küresel Çevre ve İklim Sorunları.....	13
1.3. Avrasya Ekonomik Birliği.....	24
II. BÖLÜM.....	36
2. AEB'NİN KÜRESEL ÇEVRE VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ POLİTİKALARININ ANALİZİ.....	36
2.1. 2014-2021 Yılları.....	36
2.2. AEB Üye Ülkelerinin Politikalarının Analizi	50
2.2.1. Belarus.....	53
2.2.2. Ermenistan.....	57
2.2.3. Kazakistan.....	60
2.2.4. Kırgızistan.....	66
2.2.5. Rusya.....	70

III.BÖLÜM	75
3. KÜRESEL YÖNETİŞİM BAĞLAMINDA AEB’NİN ÇEVRE VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ALANLARINDA ULUSLARARASI İŞBİRLİKLERİ.....	75
3.1. BM ve Uzmanlık Kuruluşları ile İşbirliği	75
3.2. AB ve ŞİÖ ile İşbirliği	87
3.3. Küresel Sivil Toplum Kuruluşları ile İşbirliği.....	100
SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA.....	111
ÖZGEÇMİŞ	

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 2.2-1	AEB üye-ülkelerinin çevre durumu (EPI'ye göre).....	50
Tablo 2.2-2	AEB üye ülkelerinde GSYH düzeyi, elektrik tüketimi ve kişi başına CO2 emisyonları, 2019.....	52
Tablo 2.2.1	Belarus iklim gündeminde farklı yaklaşımlar ve ulusal hedefler, sınıraşan karbon düzenlemesi (SKD) ve Emisyon Ticareti Sistemi (ETS).....	54
Tablo 2.2.2.	Ermenistan'ın iklim gündemindeki farklı yaklaşımlar ve ulusal hedefler, sınıraşan karbon düzenlemesi (SKD) ve Emisyon Ticareti Sistemi.....	58
Tablo 2.2.3	Kazakistan'ın iklim gündeminde farklı yaklaşımlar ve ulusal hedefler, sınıraşan karbon düzenlemesi (SKD) ve Emisyon Ticareti Sistemi	61
Tablo 2.2.4	Kırgızistan'ın iklim gündeminde farklı yaklaşımlar ve ulusal hedefler, sınıraşan karbon düzenlemesi (SKD) ve Emisyon Ticareti Sistemi.....	66
Tablo 2.2.5	Rusya'nın iklim gündeminde farklı yaklaşımlar ve ulusal hedefler, sınıraşan karbon düzenlemesi (SKD) ve Emisyon Ticareti Sistemi (ETS)....	70

KISALTMALAR LİSTESİ

AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AB	: Avrupa Birliği
AEK	: Avrasya Ekonomik Komisyonu
AET	: Avrasya Ekonomik Topluluğu
ATP	: Avrasya Teknolojik Platformları
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BM İDÇS	: BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UN Framework Convention on Climate Change)
COP	: İklim Değişikliği Konferansı (UN Climate Change Conference)
CSTO	: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (Collective Security Treaty Organization)
EPI	: Çevresel Performans Endeksi (Environmental Performance Index)
FAO	: BM Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization of the UN)
GB	: Gümrük Birliği
GSYH	: Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla
HES	: Hidroelektrik Santral
IPCC	: Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli
İYEK	: İpek Yolu Ekonomik Kuşacı
RSPP	: Rusya Sanayici ve Girişimciler Birliği (Российский Союз Промышленников и Предпринимателей)

SKH	: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (Sustainable Development Goals)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü
TES	: Termik Santral
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (International Atomic Energy Agency)
UNCTAD	: BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UN Conference on Trade and Development)
UNDP	: BM Kalkınma Programı
UNEP	: BM Çevre Programı (UN Environment Programme)
UNESCO	: BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNIDO	: BM Sanayi Kalkınma Teşkilatı
vb.	: Ve başkaları
WWF	: World Wide Fund for Nature

GİRİŞ

Günümüzde büyük öneme sahip olan küresel iklim değişikliği ve çevre sorunlarıyla mücadelede uluslararası iş birliği öne çıkmaktadır. Bu sorunları çözmeye yalnızca ulus-devletler değil, uluslararası örgütler, devlet dışı aktörler de aktif rol oynamaktadır.

2014 yılında Avrasya alanında ortaya çıkan yeni örgüt Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) de bu sorunun çözülmesine katkı sağlamaktadır. AEB Kurucu Antlaşmasında küresel çevre ve iklim değişikliği sorununa yer verilmemiştir. Bunun nedeni olarak örgütün en başta ekonomik sorunları çözmeye odaklanması gösterilmiştir. 2016 yılında Avrasya Teknolojik Platformlarının (ATP) geliştirilmesi AEB'nin küresel çevre ve iklim değişikliği ile ilgili politikasının önemli noktası olmuştur. 2022 yılına kadar söz konusu sorunlarla ilgili kararlar, stratejiler, Avrasya Ekonomik Konseyi (AEK) Yüksek Kurulu tarafından kabul edilen belgelerde yer almaktadır. 14 Ekim 2021 yılında Kazakistan başkanlığında gerçekleştirilen Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi'nin çevrimiçi konferansında iklim değişikliği konusu çerçevesinde AEB'ye üye devletlerin ekonomik iş birliği ile ilgili kararları açıklanmıştır.

Uluslararası toplumun karşılaştığı küresel sorunu çözmeye bir aktör yeterli değildir. Bu tezde de AEB'nin küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarına bakışı hem örgütün hem de üye ülkelerin 2014'ten bu yana kabul ettiği politikaları temelinde analiz edilecektir.

Bu çalışmada küresel yönetim kavramı çevre ve iklim boyutuyla ele alınacaktır. Bununla birlikte küresel çevre yönetimi ve ekokırım kavramları da tanımlanacaktır. Küresel yönetim ve küresel çevre yönetimi Birleşmiş Milletler (BM) çalışmaları sayesinde güncel konuya dönüşmüştür. AEB'nin söz konusu sorunlara ilişkin politikaları incelenmeden önce BM'nin 1972 yılından itibaren kabul ettiği antlaşmalarına kısaca değinilecektir.

AEB hakkında yazılan Rus, Batı yazarlarının çalışmaları incelenerek örgütün küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarına bakışı ele alınacaktır. AEB Kurucu Antlaşmasından başlayarak 2014-2021 yılları arasındaki süreçte söz konusu soruna ilişkin kabul edilen diğer

Avrasya Ekonomik Konseyi (AEK) Kararnameleri, ekolojik gelişme teknolojileri, düzenlenen zirve, forum ve konferanslarda yapılan konuşmalar da incelenecektir.

Geniş bir alana sahip olan AEB toprağı doğal kaynaklarla zengin olmasının yanı sıra, birçok ekolojik sorunla da mücadele etmektedir. EPI istatistiklerine dayanarak AEB üye ülkelerinin çevre durumu değerlendirilecektir. Örgütün katılımcı ülkeleri küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarını hem örgüt çerçevesinde hem ikili ilişkiler aracılığıyla çözmektedir. Bu çalışmada her üye ülkenin ekolojik sorunları ve bu sorunları çözmeye yönelik kabul ettiği ulusal programları da ele alınacaktır.

AEB'ye üye ülkelerin hepsi BM tarafından kabul edilen Kyoto Protokolü ve Paris Antlaşmasını imzalamıştır. COP toplantılarına da aktif olarak katılım sağlanmaktadır. 2021 yılında düzenlenen COP 26. Toplantısında AEB'nin dönem başkanlığını yürüten Kazakistan Cumhurbaşkanı K. Tokayev söz konusu sorunları çözmeye yönelik planlarını açıklamıştır. Örgütün katılımcı ülkeleri hem BM ile hem de BM uzmanlık kuruluşları, özellikle FAO, UNIDO, UAEA ile iş birliğinde bulunmaktadır.

AEB, küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarıyla mücadelede büyük öneme sahip olan Avrupa Birliği'nin (AB) iklim karbon deneyimine dayanmaktadır. Kazakistan, Kırgızistan, Rusya'nın aynı anda hem AEB hem Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) üyesi, Belarus'un ŞİÖ'de gözlemci devlet, Ermenistan'ın bir iletişim ortağı olması bu örgütlerin birbirine bağlılığını sağlamaktadır.

1970 yılında ortaya çıkan Greenpeace AEB'de çevrenin korunması ile ilgili farklı çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmada küresel sivil toplum kuruluşlarının AEB alanında küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarını çözmeye yaptığı iş birliği ele alınacaktır. Dünya'nın Dostları ve Dünya Tarımsal Ormancılık Örgütü'nün üye devletlerle birlikte yürüttüğü projelere de yer verilecektir.

Bu yüksek lisans tezinin amacı AEB'nin küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarının çözümündeki rolünü araştırmaktır. Tez çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde literatür taraması yapılarak küresel yönetim ve küresel çevre yönetimi tanıtımı ve küresel çevre sorunları ve iklim değişikliğinden, AEB faaliyetlerinden bahsedilmektedir.

İkinci bölümde AEB'nin 2014'ten günümüze küresel çevre ve iklim değişikliği ile ilgili kabul ettiği antlaşmalar, kararlar, ekolojik platformlar kronolojik sırayla ve ülkeler bazında ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise küresel yönetim bağlamında AEB'nin bu alanda BM, AB ve ŞİÖ küresel sivil toplum kuruluşları ile iş birliklerinin detaylı şekilde incelenmesine yer verilmektedir. Bu tez "AEB küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarının farkındalığına ne kadar hakimdir?" sorusunun cevabına odaklıdır.

I.BÖLÜM

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Küresel Yönetişim ve Küresel Çevre Yönetişimi

Küresel yönetim ve küresel çevre yönetişimi kavramlarını tanımlamadan önce küreselleşme kavramını ele almakta fayda vardır. Küreselleşme, karşılıklı bağımlılık kavramı çerçevesinde dünyanın farklı yerlerinde yaşayan insan, toplum, ulus devletler arasındaki iletişim ve etkileşimin artmasıdır¹. Held ve McGrew küreselleşmeyi “dünya çapında birbirine bağlılığın genişleyen, yoğunlaşan, hızlanan ve büyüyen etkisi” olarak tanımlamışlardır.² Fransız bilim insanı Badie ise, küreselleşme kavramının uluslararası ilişkiler açısından üç boyutuna odaklanmamız gerektiğini öne sürmüştür: 1) küreselleşme yüzyıllar boyunca gelişen bir süreçtir; 2) küreselleşme dünyanın homojenleşmesi, ortak ilkelere göre yaşam, ortak değerlere bağlılık, ortak geleneklere ve davranış normlarına bağlılık, her şeyi evrenselleştirme arzusu anlamına gelir; 3) küreselleşme karşılıklı bağımlılığın tanınmasıdır³.

Küreselleşme süreci, hem çevreyi hem de çevre politikalarını etkilemektedir. Bazı araştırmacılar⁴ küreselleşme sürecinin küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarının hızlı bir şekilde artmasını etkilemesine rağmen bu sorunların çözümünde aktif role sahip olduğunu öne sürmektedirler. Heywood doğanın, her şeyin birbirini etkilediği birbiriyle bağlantılı bir bütün olarak çalıştığını bu yüzden de küresel sorunlara örnek olarak daha çok tercih edildiğini belirlemiştir.⁵ Küresel çevre sorunlarını çözmeye uluslararası iş birliği gerekmektedir. AEB de küresel çevre ve iklim değişikliğiyle ilgili düzenlenen uluslararası konferansların aktif katılımcısıdır ve diğer uluslararası örgütlerle iş birliğini geliştirmektedir.

¹F.Bayar (tarihsiz). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. Uluslararası Ekonomik Sorunlar. S. 25.
<https://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/sayi32/firatbayar.pdf>. Erişim tarihi: 19.09.2022

²A.Heywood (2011). Global Politics. Hampshire:Palgrave Macmillan. S.9

³M.Alimbekov (2015). Евразийская интеграция в системе мировой глобализации: актуальные политико- правовые аспекты. Караганда. S.9-10. 138 s.

⁴H.Baykal, T.Baykal.

⁵Heywood, A. (2011). a.g.k. s. 28

Günümüzde artan küresel sorunları çözmeye sadece ulus-devletler değil, uluslararası örgütler, çokuluslu şirketler, küresel, baskı ve çıkar grupları ve küresel sivil toplum kuruluşları (devlet dışı aktörler) da önem kazanmaktadır. Bu bakımdan küresel yönetim, küresel düzeyde belirli bir problemin çözümünü bulmada farklı kuruluşların, farklı siyasal aktörlerin iş birliğine ihtiyaç duymaktadır. Bu durumun önemli nedeni devletlerin iklim, çevre, göç ve enerji gibi küresel sorunlarla giderek daha fazla karşılaşmalarıdır. Uluslararası ilişkilerde devletler arası ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel karşılıklı bağımlılığın da çok yoğun olduğu günümüz şartlarında uluslararası toplumun karşılaştığı söz konusu sorunların çözümünde de sadece tek bir aktörün yeterli olamayacağı ortadadır. Bu bakış açısıyla yola çıkan çalışmada AEB'nin küresel çevre sorunlarına bakışı hem kurumsal olarak AEB'nin hem de AEB üyelerinin söz konusu sorunlara ilişkin politikaları incelenecektir.

Küresel yönetimle ilgili birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte küresel yönetim kavramını tanımlamadan önce yönetim kavramını ele almakta fayda vardır. 1970-1980'li yıllarda sık kullanılmaya başlanan yönetim kavramı en başta yönetim kavramıyla karıştırılmıştır. Bu bağlamda yönetim kavramını da değerlendirmek gerekmektedir. Kökeni aynı olduğu söylenen bu iki kavramın anlamları farklıdır. Yönetim daha çok “başkalarını kontrol etme, yönetme eylemi”, “bir toplumu yönetme” anlamını ifade edilmektedir.⁶ Yönetişim ise daha geniş kapsamlıdır. Söz konusu kavramın yönetimlerin tüm türlerini içerdiği söylenmektedir. Yönetişim, çok merkezlilik niteliğine sahiptir. Bu doğrultuda yönetişimde karar alma, kararların uygulanıp uygulanmamasında sadece devlet değil, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, baskı ve çıkar grupları gibi diğer siyasal aktörlere de aktif katılım olanağı sağlamaktadır. Rhodes, yönetişimi kendi kendini düzenleyebilen örgütler arası ağlar olarak değerlendirmektedir.⁷

Yönetişim, ulusaltı, ulusal ve uluslararası düzeydeki devlet ve devlet dışı aktörlerden oluşan çok paydaşlı politika oluşturma süreçleridir.⁸ Yönetişim kavramı karar alıcıların

⁶S. Sözen (2014). Demokratik Yönetişim ve Politika Hesap Verebilirlik. Ankara: Adalet Yayınevi. S.14.

⁷Sözen, S. (2014). a.g.m. S.16

⁸E. Akdemir (2021). Küresel Yönetişim Bağlamında Çevre ve Uluslararası İlişkiler. *Çevre Bilimleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi. S.116

yanı sıra, hükümetin yanında hükümet dışı aktörleri ve kurumları da içermektedir.⁹ *Yönetişimde sivil toplum örgütleri, baskı ve çıkar grupları, bireyler ve diğer siyasi aktörler yönetime etkin katılım göstererek karar alma mekanizmalarında aktif rol alır.*¹⁰ Rod Rhodes yönetişimi toplu yönetim, yeni kamu yönetimi, iyi yönetim, uluslararası karşılıklı bağımlılık, sosyobernetik sistem, yeni politik ekonomi ve ağlar olarak sınıflandırmaktadır.¹¹

Küresel yönetişimde ise bu açıklamayı uluslararası boyutta tartışmak gerekmektedir. Yani devletlerin, uluslararası örgütlerin çevre ve iklim değişikliği, yoksulluk, göç, kuraklık, vb. sorunları çözümede diğer uluslararası aktörlerle iş birliğinde bulunması oldukça önemlidir. Bu bağlamda devletlerin yanı sıra, *küresel sivil toplum kuruluşları, uluslararası baskı ve çıkar grupları, bireyler, medya ve düşünce kuruluşları gibi diğer uluslararası aktörler de uluslararası ağların parçalarıdır.*¹² Bu özel ve devlet dışı kurumların yönetişimin şekillendirilmesi ve uygulanmasındaki rolü önemlidir. Sinclair'e göre, küresel yönetim güvenli, dengeli ve tarafsızdır.¹³

Küresel yönetim kavramı ise özellikle 1990'lı yıllardan itibaren siyasi ve akademik tartışmalarda yer bulmaya başlamıştır. Ancak bu terimin anlamı, kimler tarafından ve hangi durumlarda kullanıldığına göre değişmektedir. J. N. Rosenau ve E. Czempiel'in *Hükümeteşiz Yönetişim: Dünya Politikasındaki Düzen ve Değişiklikler* kitabının küresel yönetimle ilgili teorik tartışmaların temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz.¹⁴

Söz konusu çalışmadan sonra 1995 yılında İsviçre Hükümeti Küresel Yönetişim Komisyonu'nu kurarak *Küresel Komşuluk Raporunu* yayımlamıştır.¹⁵ Aynı yıl Birleşmiş

⁹B. Tangör (2008). Avrupa Güvenlik Yönetişimi Bosna, Kosova ve Makedonya Krizleri. Uluslararası İlişkiler dizisi: 11. Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A. Ş. S.31-32

¹⁰E. Akdemir (2019). Avrupa Birliği Ülkelerinde Siyasal Katılım Platformları: Roller ve Amaçları. Eskişehir. S.40

¹¹Akdemir, E. (2021). a.g.k. S.116

¹²Akdemir, E. (2021). a.g.k. s.115

¹³T.J. Sinclair (2016). Küresel Yönetişim. (Çev: Hande Orhon Özdağ), İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi. 184 s. s.19

¹⁴J.Rosenau, E. Czempiel (Eds.). (1992). Governance without Government: Order and Change in World Politics (Cambridge Studies in International Relations). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511521775 s.29. Erişim tarihi: 17.09.2022

¹⁵Ş.Aydın (2017). Assessing Global Governance Policy of Turkey as a Rising Power: Motivations, Strategies, Instruments. Marmara Üniversitesi.YL tezi. S.20

Milletler (BM) Sistemi Akademik Konseyi'nin (ACUNS) *Global Governance* dergisini yayınlaması küresel yönetim kavramının akademik düzeyde incelenmesinin başlangıcını oluşturmuştur. Derginin ilk baskısında Rosenau “küresel yönetişimin” aileden uluslararası organizasyona kadar, insan faaliyetinin tüm seviyelerindeki yönetim sistemlerini içerecek şekilde tasarlandığını söylemiştir.¹⁶

Küresel yönetişim kavramını farklı araştırmacıların nasıl yorumladığı da önemlidir. Örneğin, B. Weber'e göre yönetim ve idare sorunları modern küresel çalışmaların merkezinde yer almaktadır. Küresel yönetişim kavramı küresel sorunları çok aktörlü ortaklıklar şeklinde çözmeyi ifade etmektedir. Böylece gelecekte sürdürülebilir kalkınmaya geçiş sırasında da insanlığın karşılaştığı olumsuz durumları çözebilir.¹⁷

Amerikalı araştırmacılar J. M. Boughton ve C. Bradford ise, küresel yönetişim kavramını, ortak hedeflere ulaşmak için ulusal hükümetleri, çok taraflı devlet kurumlarını ve küresel sivil toplum kuruluşlarını bir araya getiren ortak bir liderlik süreci olarak değerlendirmişlerdir.¹⁸

Çoğu Rus ve Batı kaynaklarında ise “küresel yönetişim” kavramı Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra dünyanın gündemine gelen ve küresel niteliğe sahip olan çevre, iklim, nükleer enerji, göç, nükleer santraller, terörizm gibi sorunlarla ilişkilendirilerek incelenmiştir.¹⁹ Bu tezde de küresel yönetişim kavramı çevre ve iklim boyutuyla ele alınıp analiz edilmektedir.

Smakotina ve Egorenkova, *Global Governance or Global Regulation* adlı makalelerinde küresel yönetişim kavramını iklim değişikliğinden güvenlik ve ekonomik konulara kadar küresel sorunları küresel düzeyde çözmeye yönelik bir terim olarak ifade etmektedir.²⁰ Bu çerçevede küresel yönetişim, belirli bir hükümetin sorumluluğunu aşan

¹⁶J. Rosenau (1995). Governance in the Twenty-first Century. *Global Governance* 1. S.13

¹⁷A.Weber (2009). Sovremenniy Mir i Problema Globalnogo Upravleniya. *Vek Globalizatsii*. №1. S.10.

¹⁸J. Boughton, C. Bradford (2007). *Global Governance: New Players, New Rules*. Finance and Development. Volume 44. Number 4. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2007/12/boughton.htm>. Erişim tarihi: 23.09.2022

¹⁹Polulyakh, Smakotina

²⁰N. Smakotina, M. Egorenkova (2021). *Global Governance or Global Regulation*. *Rossiya v Dinamike Globaliziruyushogo Mira*. s.126. <https://cyberleninka.ru/article/n/globalnoe-upravlenie-ili-globalnoe-regulirovanie>. Erişim tarihi: 19.01.2022.

küresel sorunların ulusal ve uluslararası aktörlerce ortaklaşa çözüme ulaşma çabasıdır. Bu açıdan bakıldığında söz konusu kavram ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde karar alma sisteminin mekanizmasını yansıtmaktadır.

Kumar A. ve Messner *Power Shifts and Global Governance: Challenges from South and North* isimli çalışmalarında küresel yönetimi ele almaktadırlar. İnsanların karşılaştığı sorunları çözümlenmede mevcut mekanizmaların ve stratejilerin yetersizliğini vurgulayarak modern dünyanın bir büyük dönüşüm arifesinde olduğunu açıklamaktadırlar. Dönüşüme sebep olan durumları ise küresel kapitalizm, yeni güç kutuplarının yükselişi (Batılı olmayan güçler), küresel iklim, çevre ve enerji sorunları olarak belirlemektedirler. Bu çerçevede söz konusu sorunlar ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde ele alınmalı ve bu yönde çözümler üretilmelidir. O yüzden hem ulus devletler hem bölgesel hem de küresel niteliğe sahip resmi ve sivil örgütlerin küresel yönetim kavramı etrafında daha fazla bir araya geldikleri görülmektedir.

Bu bakımdan küresel yönetim, uluslararası siyasetin yönetimi bakımından giderek daha önemli role sahip olmaktadır.²¹ Bu durumda küresel yönetim Heywood'un da ifade ettiği gibi, *küresel düzeyde yönetsel ve yönetsel olmayan organlar kadar, resmi ve gayri resmi mekanizmaları kapsayan geniş, dinamik ve karmaşık karşılıklı etkileşimli bir karar alma sürecidir.*²²

Zürn'ün *Global Governance as Multi-level Governance* makalesinde ise küresel yönetim uluslararası sistemdeki farklı aktörler arasında gerçekleşen iş birliği olarak tarif edilmektedir. Zürn, bu çalışmasında küresel yönetimin çok düzeyli olarak kabul edilmesi için iki koşulu karşılaması gerektiğini belirtmektedir: Buna göre: 1) küresel düzey büyük ölçüde özerk olmalıdır ki, bu da ulusüstü kurumların varlığına işaret eder; 2) uluslararası sistem farklı düzeylerin birbirinden bağımsızlığıyla değil, düzeyler arasındaki etkileşim ve karşılıklı bağımlılıkla karakterize edilmelidir.²³

²¹A. Heywood (2016). *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*. (Çev: Fahri Bakırcı), 3. Baskı, BB101. S.183

²²Heywood, A. (2016). a.g.k. S.182

²³Polulyakh, D.S.(2012). a.g.m. s.222

Harkeviç'e göre ise küresel yönetişimde devlet ve devlet dışı aktörlerin iş birliği ile uluslararası ağların yaygın olarak kullanılması gerekmektedir.²⁴

Küresel yönetişim kavramını yukarıda dile getirilen çerçevede ele alacak olan bu tez söz konusu kavramı küresel çevre sorunları bazında analiz etmektedir. Tezin sınırlılığı açısından ise bu analiz AEB'nin ve üyesi ülkelerin incelenmesi şeklinde olacaktır. Bu doğrultuda küresel düzeyde çevre sorunlarının çözümünde ulusal, bölgesel ve küresel aktörler ön plana çıkmaktadır. Bu aktörler ulus devletler, uluslararası örgütler, çokuluslu şirketler, küresel sivil toplum kuruluşları ve ağlarıdır. Söz konusu aktörler özellikle çevrenin korunmasına katkı sağlayacak uluslararası anlaşmaların içeriğinin belirlenmesinde, müzakeresinde ve uygulanmasında önemli roller oynamış ve oynamaya da devam etmektedirler. Örneğin, küresel yönetişim ve küresel çevre yönetişimi BM'nin çalışmalarıyla uluslararası kamuoyunun gündemine girmiştir. Bu çerçevede BM üç önemli adım atarak Bağımsız Uluslararası Kalkınma Komisyonu'nu (Brandt Komisyonu), Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nu (Brundtland Komisyonu), Bağımsız Silahsızlanma ve Güvenlik Komisyonu'nu (Palme Komisyonu) kurmuştur.²⁵ Bu komisyonların faaliyetleri çerçevesinde, insanlığın hayatta kalmasını ve gelecek nesiller için kaynakların korunmasını sağlamada ortak küresel çevre yönetişimine duyulan ihtiyaç gözler önüne serilmektedir. Örneğin, 1987 yılında Brundtland Komisyonu'nun yayınladığı *Ortak Geleceğimiz* adlı raporda sürdürülebilir ve ekonomik kalkınma kavramları birlikte ele alınmıştır. Yine bu raporda adı geçen "Küresel Değişim Gündemi", küresel çevre yönetişiminde karar alma mekanizmasının oluşturulmasının gerekliliğinin altı çizilmiştir.²⁶ Böylece BM, küresel çevre sorunlarına ve bu sorunların çözülmesine katkı sunması beklenen küresel çevre yönetişim yaklaşımının olgunlaşmasına destek olmuştur. Bunun yanı sıra BM Çevre Programı (UNEP), BM Kalkınma Programı (UNDP) ve BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gibi uzmanlık kuruluşlarıyla da BM, küresel çevre ve iklim değişikliği konularında aktif

²⁴M. Harkeviç (2014). Küresel Yönetişimdeki Ulus Devlet. 25-26.04.2014 RAMI 8. Convent Materyalleri.MGIMO Üniversitesi.s.21

²⁵E. Stetsko (2014). Küresel Yönetişim: Güçlü Liderler ve Geçici İttifakların Sembiyozu? 25-26.04.2014 RAMI 8. Convent Materyalleri.MGIMO Üniversitesi.s.29

²⁶V. Pavlenko (2012). The Concept of Sustainable Development as an Ideological and Political Base of Globalization: Theory and Practice of Introduction. <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-ustoychivogo-razvitiya-kak-ideologicheskoy-i-politicheskoy-fundament-globalizatsii-teoriya-i-praktika-vnedreniya>. Erişim tarihi: 20.03.2022

çalışmalar yürütmektedir. AEB'nin BM ve uzmanlık kuruluşlarıyla iş birliği ise üçüncü bölümde daha detaylı şekilde ele alınacaktır.

Öte yandan küresel çevre yönetişimi yaklaşımı ulus devletlerin, küresel çevre ve iklim sorunlarının çözümüne ilişkin olarak uluslararası politikada farklı sivil ve resmi aktörlerle iş birliği içerisinde olmasını ifade etmektedir.²⁷ Bu çerçevede küresel çevre yönetişimi devlet dışı aktörlerin katılımıyla küresel çevre sorunlarını çözmeye yönelik küresel politika olarak da değerlendirilmektedir. Lebedeva'ya göre, küresel çevre yönetişimi “sonucu sürdürülebilir kalkınmaya geçiş olan ‘toplum-doğa’ ilişkilerini etkileyen uluslararası düzeydeki hukukî, siyasi, dış ekonomik faaliyetler” olarak tanımlanmaktadır.²⁸ Amacı, çevreyi koruma alanında başta ulus devletler olmak üzere diğer uluslararası aktörlerin küresel iş birliğidir. Öte yandan küresel çevre yönetişimi ve kalkınma fikri ise mevcut bölgesel uluslararası kuruluşların, araştırma enstitülerinin, uluslararası ağların ve küresel sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla BM ve uzmanlık kuruluşları çerçevesinde şekillenmektedir.

Günümüzde küresel sorunlar karşısında uluslararası örgütlerin etkinliği artış gösterse de uluslararası politik sistem küresel yönetim yaklaşımına giderek daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Uluslararası örgütler, küresel yönetişimin iş birliğine dayalı problem çözme sürecini kolaylaştırdığı için küresel yönetim düzenlemelerinde kilit unsurdur.²⁹ Bu anlamda uluslararası örgütler, küresel yönetişimin resmi ve kurumsal yüzüdür. Çalışmamızda da bu bağlamda uluslararası bir örgüt olarak AEB'nin küresel çevre ve iklim sorunlarına yaklaşımlarını ve çözümlerini diğer ulusal ve küresel siyasal aktörlerle iş birlikleri kapsamında değerlendirmektedir.

Küresel yönetişimin bir başka önemli aktörü ise küresel sivil toplum kuruluşlarıdır. Sipahi'ye göre küresel sivil toplum kuruluşlarının küresel çevre yönetişimindeki rolü küresel çevre sorunlarının belirlenmesi ve söz konusu sorunların uluslararası kamuoyunun

²⁷H. Yokuş Sevük, E. Azarkan, F. Erdem, N. Baran Çelik (2020). Küresel Çevresel Yönetişim Bağlamında Uluslararası İşbirliği ve Çevresel Yönetişim Uygulamasında İsveç. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. ISSN: 1308-6219. Sayı 25, s. 97

²⁸T. Lebedeva (2006). Küresel Yönetişim Nasıl Olmalı? Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seriya 21. Upravleniye(gosudarstvo i obşestvo). № 1. s. 1-12.

²⁹Weiss, Kamran (2009). Global Governance as International Organization. DOI:10.1057/9780230245310_4. Palgrave Advances in Global Governance (s.66-86). Erişim tarihi: 15.09.2022

gündemine getirilmesidir.³⁰ World Wide Fund for Nature, Greenpeace, Friends of the Earth International gibi küresel sivil toplum kuruluşlarının bu konudaki çalışmaları oldukça önemlidir. Bu kuruluşların da AEB ile iş birliği tezin üçüncü bölümünde daha kapsamlı şekilde ele alınacaktır.

Bu aşamada ise küresel sivil toplum kuruluşlarının küresel çevre ve iklim sorunlarına ilişkin küresel çevre yönetişimi çerçevesindeki bazı çalışmalarından bahsedilmektedir.

Küresel yönetişimde küresel çevre sorunlarıyla mücadelede küresel bir sivil toplum kuruluşu olan World Wide Fund for Nature (WWF) önemli yere sahiptir.³¹ WWF ulusal ofisleri iki kategoriye ayrılmaktadır. İki de küresel çevre sorunlarıyla ilgili araştırmalar yapmakta ve projelerini gerçekleştirmektedirler. WWF çevre eğitiminin geliştirilmesi ve bireylerin çevre sorunları hakkında bilinçlendirilmesi çalışmalarına yoğunlaşmaktadır. WWF maddi olarak bağımsız bir yapıya sahiptir. Örgütün geliştirdiği “Global Conservation Program” kapsamında başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere küresel düzeyde ulus devletlerle iş birliği gerçekleştirilmektedir. Örgüte üye ülkeler panda logosunu ve kısaltmasını kullanmak için WWF Uluslararası Sekreterliğine telif ücreti ödemektedir (gelişmekte olan ülkeler için %3,5; gelişmiş ülkeler için %8,5).³² Örneğin, 2013 yılında, WWF desteğiyle, AEB üyesi Rusya’da Arkhangelsk bölgesi, Çukotka Özerk Okruğu ve Habarovsk Bölgesinde üç yeni özel korunan doğal alan oluşturulmuştur. 2014 yılında, dünya çapında 750.000’den fazla imza toplayan WWF, petrol ve doğalgaz şirketi SOCO International’ın Virunga Ulusal Parkı’nda (Kongo Demokratik Cumhuriyeti) ve UNESCO tarafından korunan diğer alanlarda sondaj çalışmalarını durdurmayı başarmıştır.³³ Dünyada içecekleri en çok tercih edilen Coca Cola şirketiyle birlikte sera gazlarını azaltma gibi sorunları ele almıştır. 2013 yılında kutup ayılarının korunması için 3 milyon avro destekte bulunmuştur.³⁴ 2021 yılında ise söz konusu ortaklığı üç yıla uzatma kararı alınarak iklim

³⁰Sipahi, E. (2010). a.g.m. s.340

³¹Kanada ve ABD’de World Wildlife Fund olarak kullanılmaktadır.

³²<https://wwf.ru/about/myths/>. Erişim tarihi: 15.10.2022

³³https://wwf.panda.org/discover/knowledge_hub/where_we_work/congo_basin_forests/oil_extraction/virunga_together_we_did_it/. Erişim tarihi: 15.10.2022

³⁴https://wwf.panda.org/wwf_news/?207386/Coca-Cola-kickstarts-Arctic-campaign-with-WWF-donation. Erişim tarihi: 15.10.2022

kriziyle mücadele ve atıkları azaltmak planlanmıştır.³⁵ Rusya ise 2019 yılında “İklim Değişikliğine Uyumun 2022 Yılına Kadar İlk Aşama Ulusal Eylem Planı”nın hazırlanmasına aktif katılım sağlamıştır.³⁶

Bir diğer önemli küresel sivil toplum kuruluşlarından biri de Greenpeace’dir. Bu kuruluşun amacı biyoçeşitliliği tüm biçimleriyle korumak; Dünya okyanusunun, topraklarının, havasının kirlenmesini ve kötüye kullanılmasını önlemek; tüm nükleer tehditleri sona erdirmek ve barışı, silahsızlanmayı, şiddet karşıtlığını teşvik etmektir. Küresel iklim değişikliği ve çevre sorunlarıyla mücadele eden Greenpeace’in 2,5 milyon üyeye ve 1200’den çok görevliye sahip olduğu söylenmektedir.³⁷ Greenpeace farklı zamanlarda farklı küresel çevre sorunlarına odaklanmış ve bunları kamuoyunun dikkatine sunmuştur. Nükleer silah denemelerine karşı 25 yıl süren kampanyasının neticesinde Kapsamlı Nükleer Deneme Yasağı Antlaşması imzalanmıştır. Antarktika’yı endüstriyel gelişmeden kurtarma amacıyla kurulan kamp çalışmasının sonucunda 50 yıl boyunca maden arama ve işletme yasaklanmıştır. Greenpeace’in sayesinde Rusya’da 2 rezerv ve 4 milli park oluşturulmuş, 8 bölge UNESCO Dünya Doğal Miras Alanlarına dahil olmuştur.³⁸ Diğer kâr amacı gütmeyen kuruluşlarla birlikte verilen mücadele sonucunda Baykal Gölü’ne zarar veren kâğıt fabrikası kapatılmıştır.

Friends of the Earth International özellikle Shell şirketiyle mücadelesi ile ünlüdür. 2021 yılında Lahey Bölge Mahkemesi Shell şirketini iklim değişikliğinden sorumlu olarak göstermiş ve 10 yıl içerisinde CO2 atıklarını %45 azaltması gerektiğini işaret etmiştir.³⁹ Bununla birlikte Net Sıfır projesini⁴⁰ Güney ülkelerindeki yerel halka ve toplumlara zarar verebileceğinden dolayı eleştirmiştir. 2015 yılında İngiltere ve Avrupa Birliği’nin (AB) 16 ülkesinde İklim Değişikliği Yasası’nın kabul edilmesine yönelik Büyük Soru (The Big Ask) kampanyasına başlamıştır. Üç yıl süren kampanya neticesinde İngilterede ilk kez Atmosfere Atılan Zararlı Maddeleri Azaltma Yasası kabul edilmiştir. Kuruluşun diğer önemli çalışmalarından biri 2013 yılından itibaren her yıl yayınlanan Et Atlası raporudur.

³⁵<https://www.worldwildlife.org/business/the-coca-cola-company>. Erişim tarihi: 20.10.2022

³⁶<https://wwf.ru/what-we-do/climate-and-energy/what-has-been-done-climate/>. Erişim tarihi: 15.10.2022

³⁷Ed. A. Yılmaz (2021). Çevre Bilimleri.Eskişehir: AÜ Basımevi S. 122

³⁸<https://www.diveshow.ru/834/>. Erişim tarihi: 17.11.2022

³⁹<https://www.foei.org/what-we-do/climate-justice-and-energy/the-people-vs-shell/>. Erişim tarihi: 14.04.2022

⁴⁰Atmosfere yeni emisyonları eklememek demektir.

Bu raporda et tüketiminin küresel yoksulluk, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik ve göç üzerindeki etkisi anlatılmaktadır. Bununla birlikte Friends of the Earth International Paris'te "Gezegen için Beş Dakika Ara Verin" sloganıyla bir eylem gerçekleştirmiştir. Eyfel Kulesi ve diğer tarihî anıt ve binalarda aydınlatma sistemleri beş dakika kapatılmıştır.

Öte yandan son dönemde küresel düzeyde küresel çevre sorunlarına ilişkin olarak kullanılan "ecocide" (ekokırım) kavramı insanlığın yarattığı çevre felaketlerine ilişkin küresel yönetim alanında sıklıkla kullanılmaktadır. Ekokırım, insan faaliyetlerinden dolayı çevrenin yok edilmesidir. Ekokırım kavramını küresel düzeyde bilinir kılan ise "Stop Ecocide International" adlı küresel sivil toplum örgütüdür. Ana hedefi, ekokırımın uluslararası suç olarak değerlendirilmesi için küresel iş birliğini geliştirmek ve Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsünde değişiklik yapmaktır.⁴¹

Bununla birlikte AEB'ye üye ülkelerin ceza kanunlarında da bu kavramla ilgili maddeler bulunmaktadır. Örneğin, Kazakistan Ceza Kanunu 169. Maddesi'nde (Çevreye Zarar Verme) ekokırım kavramı, flora ve faunanın toplu olarak yok edilmesi, atmosferin, toprağın veya su kaynaklarının zehirlenmesi, çevre felaketlerine yol açabilecek duruma neden olan eylemlerin gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu eylemi yapan kişiler 10 ila 15 yıl hapis cezası ile cezalandırılmakta, Kazakistan Cumhuriyeti vatandaşlığından yoksun bırakılmaktadır.⁴² Rusya'da ise Ceza Kanununun 358. Maddesi'nde geçen bu suçla ilgili dava ilk kez 22 Haziran 2021 yılında Ukrayna'ya karşı açılmıştır. Rusya, Ukrayna'nın Kuzey Kırım kanalını kapatması Kırım yarımadasındaki ekonomik, sosyal ve ekolojik durumu büyük ölçüde etkilediğini öne sürmüştür. Rusya Kanununa göre ise bu eylemi yapanlar 12 ila 20 yıl hapis cezası ile cezalandırılmaktadır.⁴³

Bu bölümde yönetim, küresel yönetim, küresel çevre yönetimi kavramları Türk, Batılı ve Rus araştırmacıların akademik çalışmaları bazında ele alınmaktadır. Bir sonraki bölümde ise küresel çevre sorunları, iklim değişikliği kavramları tanımlanarak bu sorunlarla mücadeleyle yönelik 1972 yılından günümüze kadar bahsi geçen konuda atılan adımlar incelenmektedir.

1.2.Küresel Çevre ve İklim Sorunları

⁴¹<https://www.stopecocide.earth/what-we-do>. Erişim tarihi:10.10.2022

⁴²91-VI Sayılı Kazakistan Cumhuriyeti Ceza Kanunu (11.07.2017)

⁴³<https://www.vesti.ru/amp/article/2605188>. Erişim tarihi: 8.10.2022

Çevre yalnızca insanın değil, tüm canlıların yaşadığı bir ortamdır. Hızlı ekonomik gelişim, doğal kaynakların tükenmesi, hava, su kirliliğine yol açan fabrikaların artması küresel çevre sorunlarından insanlığın sorumlu olduğunun göstergesidir. Bu bağlamda *çevre sorunları, Sanayi Devrimi ve akabinde gerçekleşen sosyal, ekonomik ve kültürel değişim sürecinin bir çıktısıdır.*⁴⁴ Kuksov ve Lazareva, akademik çalışmalarında küresel çevre sorunlarını iki gruba ayırarak incelemektedirler.⁴⁵ İlk olarak, ulus devletlerin kendi başına çevreyi korumaya yönelik önlemler almasının ekonomik olarak büyük yük getireceği öne sürülmüştür. Bu nedenle iklim, ozon tabakasının ve biyolojik çeşitliliğin korunması için uluslararası iş birliği ve küresel anlaşmalar gerekmektedir. İkinci olarak da doğal kaynakların hızlı tükenmesi öne sürülmüştür. Bununla birlikte arazi bozulması, ormansızlaşma, kirlilik ve su kaynaklarının tükenmesi, belirli flora ve fauna türlerinin kaybı da küresel çevre sorunlarına yol açmaktadır.

Küresel çevre sorunlarının ortaya çıkmasının ana faktörleri, doğal çevrenin bozulması, ekolojik afet alanlarının artışı, doğal kaynakların aşırı tüketimi, üretim kapasitelerinin büyümesi, genişletilmesi ve doğal ekosistemlerin kirliliğidir. Dünya okyanusundaki ağır metaller, karmaşık organik bileşikler, petrol ürünleri, radyoaktif maddeler; suların karbondioksit ile doygunluğu, nehirler üzerinde barajların inşası, okyanus ve yüzey suları arasındaki doğal ekolojik bağlantıların kopması, yüksek derecede toksik maddeler su kirliliğine sebep olmaktadır.⁴⁶

Küresel çevre sorunları milyonlarca insanın sağlığının ve refahının bozulmasını, yoksulluğun artmasını etkilemekte, birçok ülkenin ve gezegenin tüm bölgelerinin durumunu daha da kötüleştirmektedir. Gezegenin biyosferinin bozulması dünyanın gelişimi üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. İnsanlığın karşılaştığı modern küresel çevre sorunları bağlamında, çevre güvenliğinin sağlanması ulus devletlerin sorumluluğundaki önemli görevlerden biridir. Buna ek olarak sorunu çözmeye iş birliğinin de önemini unutmamalıyız. Uluslararası normların ve standartların oluşturulması sorunun önemine

⁴⁴Ed.Yılmaz,A. (2021). a.g.k. s.16

⁴⁵V. Kuksov, L. Lazareva (2009). *Küresel Ekolojik Sorunlar*. Vologdinskiye Chteniya. № 75.

⁴⁶Kuksov, V., Lazareva, L. (2009). a.g.m. s. 1

ilişkin uluslararası toplumda farkındalığın artırılması, dünyamızı sağlıklı ve yaşanılabilir tutmamıza yardımcı olacaktır.

1960'lı yıllarda çevre sorunları dünya çapında artan çevresel etkileri dolayısıyla küresel hale gelmiştir. Bu yıllarda insanlığın geleceğine yönelik kendisinden kaynaklanan tehditler arasında nükleer savaş ve ekolojik felaket bulunmaktadır. Bunlardan nükleer savaşın ilk farkı, 1945'te başlayan gerçek deneylere dayanırken, ikincisi ise gözlemlenen gelişme eğilimlerinin sonuçlarının bilimsel olarak anlaşılmasının bir sonucu olarak algılanmıştır. 1969 yılında yayımlanan *Uçurumdan Önce* kitabında A.Peccei, çevreyi, çevre sistemini korumamız gerektiğini, iklimin insan hayatına etkilerini dile getirmiştir.⁴⁷ O, insanlığın karşılaştığı önemli sorunların küresel düzeyde çözülmesi gerektiğini öne sürmüş, onun kitabındaki fikirler "Proje 1969" olarak Roma Kulübü'nün raporunda⁴⁸ çevreyi korumada alınması gereken önlemler olarak belirlenmiştir.

Küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarına ilişkin Zakharov ise dörtlü bir sınıflandırma yapmıştır:

- 1) Çevre sorunlarının ciddiyetine göre: *ciddi, çok ciddi*;
- 2) Süresine göre: *geçici ve uzun vadeli*;
- 3) Düzeyine göre: *küresel ve yerel*;
- 4) Alınan önlemlere göre: - *kötüleşmemesi için önlem alınması gereken sorunlar*, - *çözüm bulunmadığı durumda ekolojik felakete yol açabilecek sorunlar*, - *çözümü bulunan, ancak sürekli izlem gerektiren sorunlar*.⁴⁹

Yine Zakharov'a göre küresel çevre ve iklim sorunları barındırdığı tehlike durumuna göre altı başlık altında incelenebilir:

1. Ekolojik savaş tehdidi

⁴⁷A. Peccei (1969). *Uçurumdan Önce*. http://bourabai.ru/library/Aurelio_Peccei.htm. Erişim tarihi: 23.09.2022

⁴⁸1968 yılında A.Peccei ve A.King tarafından dünyanın karşılaştığı sorunları tespit etme ve çözüm yollarını bulma hedefiyle kurulan bir sivil girişimdir.

⁴⁹A. Zakharov (2008). *Modern Global Ecological Calls to Mankind: to the Problem of Concept Definition and Classification*. ISSN 1810-0201. Вестник ТГУ, выпуск 12 (68)

Ekolojik savaş, askerî olmayan araçlarla biyosfer ve uzayın belirli kısımlarında doğal afetlere, hava ve iklim değişikliklerine, ozon deliklerine, ekosistemin, nüfusun fiziksel ve zihinsel sağlığının bozulmasına yol açılması durumudur. Çevreyi korumada önemli role sahip olan 1949 yılındaki Cenevre Sözleşmesinin 1. Ek Protokol'ü, 3. paragraf, 35. Maddesi'nde "çevreye kapsamlı, uzun vadeli ve ciddi zarar vermeyi hedefleyen askerî eylemleri kullanmayı" yasaklarken, 55. Maddesi'nde "askerî eylemler yürütüldüğünde çevrenin kapsamlı, uzun vadeli ve ciddi zararlardan korunmasına özen gösterilmesi" gerektiğini açıklamıştır.⁵⁰ Böylece bu Protokol'le çevreye ve insanlığa zarar verebilecek savaş yöntemlerinin kullanılmasının yasaklanması hedeflenmiştir. BM tarafından 10 Aralık 1976 yılında kabul edilen "Çevreyi Değiştirme Tekniklerinin Askerî veya Düşmanca Amaçlarla Kullanılmasının Yasaklanması" hakkında Sözleşmesinin 1. Maddesi'nde "Bu sözleşmeyi imzalayan taraflardan her birine, diğer tarafı yok etme, zarar verme aracı olarak yaygın, uzun vadeli veya ciddi sonuçları olan çevresel araçların askerî veya diğer düşmanca kullanımının" yasak olduğu belirtilmiştir.⁵¹ "Doğal çevreyi etkileme araçları" terimi dünyanın bileşimi veya yapısını değiştirmenin herhangi bir yolunu ifade etmektedir.

2. Çevreye karşı suçların artması (çevreyi yok etme ve çevre terörizmi suçları söz konusudur)

Çevre terörizmi olarak çevreyi etkileme amacıyla terör eylemlerinin yapılması anlaşılmaktadır. Saygılı, çevre terörizmini çevreye zarar verme ve çevreyi manipüle etme olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte çevrenin hem bir hedef hem bir araç olarak kullanılabileceğini belirtmektedir.⁵²

3. Ekolojik kriz ve sonuçları

Günümüzde ekolojik kriz, ekolojik sistemlerde ve insan toplumunun çevreyle ilişkisinde, insanın varlığını tehdit eden bir durum olarak tanımlanabilir.

4. Demografik büyüme

⁵⁰<https://course.mkkk.org/content/uploads/files/geneva.pdf>. Erişim tarihi: 14.09.2022

⁵¹https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hostenv.html. Erişim tarihi: 25.09.2022

⁵²A. Saygılı (2006). Çevresel Terörizm. HFSA 15. s. 276

Küresel nüfusun artması sonucunda doğal kaynakların aşırı kullanımından dolayı üretimde artış gerekmektedir. Böyle bir durum kaynakların tükenmesine yol açabilir.

5. Batı'nın gelişmiş ülkeleri ile "üçüncü dünyanın" gelişmekte olan ülkeleri arasındaki boşluk

XX. yüzyılda sömürge bağımlılığından kurtulan ülkeler, ekonomik gelişme yolunda temel ekonomik göstergeler açısından gelişmiş ülkeleri henüz yakalayamadığı için bu ülkelerin ekonomik düzeylerini artırma istekleri doğal kaynakların tükenmesi ve çevre sorunlarına yol açmaktadır.

6. Küresel iklim değişikliği

İklim değişikliği ise insan faaliyetlerinden dolayı atmosferin bileşiminin bozulması neticesinde ortaya çıkan küresel bir çevre sorunudur.⁵³ Amerikalı araştırmacıların⁵⁴ %97'si gezegeni ısıtan sera gazlarının insan faaliyetleri sonucunda ortaya çıktığını öne sürmektedir.⁵⁵

Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (UN Environment Program) (UNEP) hazırladığı rapora göre, 2032 yılına kadar insan faaliyetleri sonucunda dünyada geri dönüşü olmayan değişiklikler meydana gelebilir. Grachev ve Plyamina'ya göre, toprakların %70'i deforme olup, tüm canlı ve bitki dünyasının %25'i kaybolabilir. Bununla birlikte temiz hava ve içme suyu azalabilir.⁵⁶ Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, günümüzde ortaya çıkan hastalıkların %80'i kalitesiz su tüketiminden kaynaklanmaktadır. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na (IAEA) göre ise, her yıl kirli su tüketiminden dolayı yaklaşık 5 milyon insan hayatını kaybetmektedir.⁵⁷

1950'li yılların sonlarında Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da ortaya çıkan sorunların biri de insan ve doğal çevre üzerinde teknolojik hava kirliliğinin karmaşık etkisi olan asit

⁵³BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. <https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa>. Erişim tarihi:14.10.2022

⁵⁴<https://climate.nasa.gov/scientific-consensus/>. Erişim tarihi: 7.06.2023

⁵⁵foei.org/what-we-do/climate-justice-and-energy/. Erişim tarihi: 18.08.2022

⁵⁶V. Grachev, O. Plyamina (2017). Globalnye Ekologicheskoye Problemy, Ekologicheskaya Bezopasnost' i Ekologicheskaya Effektivnost' Energetiki. Zhurnalny klub Intelros. Vek Globalizatsiy. №1

⁵⁷Chizhov (2008). Sovremennye Problemy Ekologizheskoy Patologii Cheloveka. Учебное пособие. Moskova. s. 80

yağmurlarıdır. Asidik içerikli kirleticiler hava nemiyle tepkimeye girerek asidik içerikli bileşenlere dönüşmektedir.⁵⁸ Günümüzde asit yağmuru sorunu artan kükürt ve nitrojen oksit emisyonlarıyla birlikte amonyak ve uçucu organik maddelerin artmasıyla küresel bir önem taşımaktadır. Asit yağmurlarının ilk ekonomik etkisi balık kaynaklarının kaybı olmuş, İskandinavya ve Britanya adalarındaki yüzlerce göl balıksız kalmıştır.

Atmosfere karbondioksit, su buharı, metan, kloroflorokarbonlar ve diğer bazı gazların emisyonları, ısının önemli bir bölümünün havada kalmasına neden olmaktadır. Sanayi öncesi dönemlerle karşılaştırıldığında 2005 yılına kadar ortalama küresel sıcaklığın 2°C arttığı gözlemlenmekte ve 2030 yılına kadar 4,5°C artabileceği öngörülmektedir.⁵⁹ Gelecekte ise ısınma doğal süreçlerin bir sonucu olarak artacaktır. Tahmin edildiğinden daha fazla ısınmanın nedeni, ısınan okyanusun atmosferden karbondioksit miktarını absorbe edememesidir. *Earth System Dynamics* dergisinde yayımlanan araştırmada küresel sıcaklık derecesinin artışı sorununu 2035 yılına kadar çözmemiz gerektiği açıklanmaktadır.⁶⁰

Yukarıda dile getirilen küresel çevre ve iklim sorunlarıyla mücadelede küresel çabalar 1970’li yıllardan itibaren artış göstermiştir. Ulusal devletler, uluslararası örgütler ve küresel sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte küresel çevre ve iklim sorunları, gerek ulusal kamuoylarının gerekse de uluslararası kamuoyunun gündeminde sıkça yer almaya başlamıştır. Bu durum küresel çevre yönetiminde somut adımların da atılmasını beraberinde getirmiştir. Örneğin, Stockholm Çevre Deklarasyonu (1972), Dünya Doğa Bildirgesi (1982), Ortak Geleceğimiz Raporu (1987), Montreal Protokolü (1987), Çevre ve Kalkınma Deklarasyonu (Rio de Janeiro, 1992), Kyoto Protokolü (1997), Milenyum Zirvesi (New York, 2000), Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi (Johannesburg, 2002), Kopenhag İklim Değişikliği Konferansı (2009), Paris İklim Antlaşması (2015), Glasgow İklim Paktı (2022) gibi küresel iş birliklerini sayabiliriz. Bu küresel iş birlikleri sonucunda

⁵⁸Y. Bozkurt (2021). Çevre sorunları. Çevre Bilimleri kitabı. s.60

⁵⁹<https://www.unep.org/ru/novosti-i-istorii/istoriya/globalnaya-temperatura-v-2021-godu-raskhody-prodolzhali-uvelichivatsya>. Erişim tarihi: 10.06.2022

⁶⁰<https://greenpole.su/uchenye-rasskazali-kogda-chelovechestvo-nastignet-klimaticheskaja-tochka-nevozvratu/>. Erişim tarihi: 10.06.2022

ortaya çıkan söz konusu belgeler ulusal düzeyde de devletler için çevre ve iklimin korunmasında yasal adımların atılmasını sağlamıştır.

1972 yılında Stockholm’de gerçekleşen BM Çevre Konferansı, ekolojik bir felaketi önlemek için öncelikle küresel çevre sorunlarının varlığının kabul edilmesi gerektiğini gündeme getirmiştir. Bu anlamda küresel düzeyde çevre ve iklim sorunları konusunda farkındalığın artmasına öncülük etmiştir.

1982 yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen Dünya Doğa Bildirgesi’nde insanın, çevrenin önemli parçası olduğuna odaklanılmış ve çevreyi korumada küresel iş birliğinin önemi vurgulanmıştır.

Hemen ardından 1983 yılında ise BM, 1992 yılında yapılması planlanan bir sonraki dünya konferansı için platform oluşturma görevi verilen Uluslararası Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nu kurma kararı almıştır. Bununla birlikte BM Çevre ve Kalkınma Konferansı kararlarına uygun olarak geliştirilen sürdürülebilir kalkınmaya geçiş stratejilerinin genellikle ekonomik gelişmeyi amaçladığı belirtilmiştir.⁶¹

1987 yılında bir önceki bölümde de adı geçen ve Brundtland Raporu olarak da adlandırılan Ortak Geleceğimiz Raporu kabul edilmiş, belgede çevre ve kalkınma sorunlarına yönelik yeni yaklaşımlar, sürdürülebilir kalkınma kavramı, enerji, ekolojik sorunlar ele alınmıştır.⁶²

Diğer bir önemli küresel çevre ve iklim sorunu olan ozon tabakasının incelenmesi sorununu çözmeye ise 16 Eylül 1987 yılında imzalanan Montreal Protokolü büyük ölçüde önemlidir. Söz konusu tarih BM girişimiyle Ozon Tabakasını Koruma günü olarak kabul edilmektedir. Montreal Protokolü’nün hedefi ozon deliklerinin oluşmasına neden olan klor konsantrasyonunu düşük seviyeye indirmektir.⁶³ Montreal Protokolü çerçevesinde ozon tabakasının bozulmasına neden olan 100’den fazla kimyasal türünün üretimi ve tüketimi yasaklanmıştır.

⁶¹https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml. Erişim tarihi: 20.09.2022

⁶²<https://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf>. Erişim tarihi: 20.09.2022

⁶³https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/montreal_prot.shtml. Erişim tarihi: 22.09.2022

Küresel iklim değişikliği tehdidi karşısında 1992 yılında Rio de Janeiro’da düzenlenen “Dünya Zirvesi” olarak adlandırılan BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda örgüte üye ülkeler arasında BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BM İDÇS), Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Gündem 21, Ormanların Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi imzalanmıştır. BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nde gelişmiş ülkelerin çevreyi korumada geliştirmekte olan ülkeleri desteklenmesi de istenmiştir.

1992 yılındaki BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, iklim değişikliğine karşı küresel tepkileri uyumlu hale getirmede temel uluslararası yasal çerçeve olarak kabul edilmektedir. Bu sözleşmenin ana hedefi, iklim sistemi üzerindeki antropojenik etkiyi önleyecek seviyede atmosferdeki sera gazları konsantrasyonlarının dengesini sağlamaktır.⁶⁴ Söz konusu sözleşmede iklim değişikliği ile mücadelede gelişmiş ülkelerin öncü rolü ve sorumluluğu, küresel çevre tesisi tarafından geliştirmekte olan ülkelerin desteklenmesi, emisyonların azaltılmasına göre geliştirmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasında bir dengenin sağlanması hedeflenmektedir. Bu bağlamda hazırlanan rapora göre, Ek 1’e dahil olan ülkeler⁶⁵ iklim değişikliği alanındaki politikalar ve önlemler hakkında düzenli raporlar sunarken; Ek 1’e dahil olmayanlar⁶⁶ -özellikle geliştirmekte olan ülkeler- hazırlanması için alınan desteğe göre verileri sunmada daha rahat koşullara sahiptir.⁶⁷ Sözleşmenin gerçekleşmesi için Taraflar Konferansı (COP) adıyla 1994 yılında kurumsal bir yapı oluşturulmuştur.

Bu yapı çerçevesinde, tüm taraflar ortak ama farklılaştırılmış sorumluluklarını ve özel, ulusal ve bölgesel önceliklerini, hedef ve koşullarını göz önünde bulundurarak: emisyonlar ve sera gazı emisyonlarından kaynaklanan antropojenik atıklardan ulusal envanterleri geliştirmeli, periyodik olarak güncellemeli, yayımlamalı ve Taraflar Konferansı’na sunmalıdır; iklim değişikliğiyle mücadele için ulusal, bölgesel programlarını oluşturmalı, uygulamalı, yayımlamalı ve düzenli olarak güncellemelidir; sosyal, ekonomik

⁶⁴BM İDÇS, 2. Madde. <https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa>. Erişim tarihi:14.10.2022

⁶⁵Sanayileşmiş ve piyasa ekonomisine geçiş ülkeleri

⁶⁶Maddi kaynak gereken ülkelere destekte bulunan sanayileşmiş ülkelerdir.

⁶⁷BM İDÇS. <https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa>. Erişim tarihi:14.10.2022

ve çevre politikalarında iklim değişikliği hususlarını mümkün olduğunca dikkate almalıdır.⁶⁸

Bu hedefler 1997 yılında imzalanan Kyoto Protokolü'nde de yer almaktadır. Atmosfere salınan mevcut sera gazı emisyonlarının ana sorumlusu olarak gelişmiş ülkeler gösterilmektedir. Protokol'e göre, ülkeler emisyon hedeflerini ulusal tedbirlerle karşılamalıdır. Üçüncü Taraflar Konferansı'nda kabul edilen söz konusu Protokol'ün hedefleri küresel çevre kirliliği ve iklim değişikliğini ortadan kaldırmaktır. Protokol'ü imzalayan ülkelerin karbon salınımını en az %5 oranında, sera gazı kullanımını ise %30 oranında azaltması gerektiği açıklanmaktadır.⁶⁹

Kyoto Protokolü ayrıca AEB üye devletleri tarafından da imzalanmıştır.⁷⁰ Sözleşme'nin 4. ve 12. Maddelerine göre, Rusya Federasyonu antropojenik ve sera gazı atıklarını düzenlemek ve iklim değişikliğine uyum için önlemlere yönelik politikaları içeren ulusal programlarını düzenli olarak sözleşmeye katılan ülkeler konferansında sunmakla yükümlüdür.⁷¹ Bu doğrultuda Rusya "Küresel Çevre ve İklim Değişikliği" adlı Devlet Bilimsel ve Teknik Programı'nı ortaya koymuştur. Bu program çerçevesinde Rusya Bilimler Akademisi araştırmacıları, bilim insanları ve Devlet Hidrometeoroloji Komitesi ve diğer Rusya Bakanlıkları ve bölümleri uzmanlarının katılımıyla küresel iklim değişikliği sorunu üzerinde çalışmalar yürütülmüştür. Bu sorunun pratik yönleri, özellikle iklim değişikliği ve sonuçlarını değerlendirme yöntemleri hakkında bilgi sistemlerini oluşturmanın metodolojik temelleri Rusya Hidrometeoroloji Komitesi'nin programı çerçevesinde geliştirilmiştir. Söz konusu Protokol'ü 1999 yılında imzalayan Kazakistan da 2020 yılına kadar atıkları %15 oranında azaltma sorumluluğunu almış⁷² ve BM İDÇS'nin EK-1 ülkeleri sırasına girme isteğinde bulunmuştur. Bu ülkeler 2008-2012 yılları aralığında

⁶⁸BM İDÇS, 4. Madde. <https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa>. Erişim tarihi: 14.10.2022

⁶⁹<https://www.hurriyet.com.tr/egitim/kyoto-protokolu-nedir-kyoto-protokolu-amaci-maddeleri-ve-imzalayan-ulkeler-41687705>. Erişim tarihi: 8.10.2022

⁷⁰Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya

⁷¹https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/kyoto.shtml. Erişim tarihi: 23.09.2022

⁷²https://m.forbes.kz/process/ecobusiness/prodavtsyi_vozduha. Erişim tarihi: 15.05.2022

atıklarını %5 oranında azaltmayı hedeflemiş⁷³ ve atıklarını %20 oranında azaltarak bu hedefi yakalamışlardır.⁷⁴

2000 yılında BM Genel Kurulunda kabul edilen Milenyum Bildirgesi'nin 7. Maddesi de çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasına ilişkindir. Bu bağlamda doğal kaynakların tamamen tükenmesini önlemek, içme suyuna erişimi olmayan nüfus oranını azaltmak hedeflenmektedir.⁷⁵

2002'de Johannesburg'da gerçekleşen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde çevreyi koruma ve kalkınmayı sağlama amacıyla Siyasi Bildiri ve Uygulama Planı kabul edilmiştir. Söz konusu Zirve'nin diğerlerinden farklı özelliği ise enerji gelişimi, üretimin artması, biyolojik çeşitliliğin korunması ile ilgili sözleşmelerin sadece hükümetler tarafından değil, hükümet dışı kuruluşlar tarafından da yerine getirilmesini sağlamayı amaç edinmesidir.⁷⁶

2006 yılında Nairobi Dünya İklim Konferansı belgelerinde sera gazı etkisinin dünyayı büyük bir krizle karşı karşıya bırakabileceği ifade edilmiştir. 7-19 Aralık 2009 tarihleri arasında Kopenhag'da gerçekleştirilen İklim Değişikliği Konferansı, 2012 sonrasını iklim rejiminin oluşumuna ilişkin sorunların çözülmesi için son aşama olarak planlamıştır. 2010 yılında iklim değişikliğini önlemek için kabul edilen çözümleri tartışmak üzere Cancun Antlaşmaları olarak bilinen Cancun İklim Değişikliği Konferansı düzenlenmiştir. Bu kararlar küresel çevre yönetişimi kavramı çerçevesinde iklim değişikliği ile mücadelede küresel önlemleri içermektedir. 2011 yılındaki Durban İklim Değişikliği Konferansı'ndan sonra Çerçeve Sözleşmesi'ne göre çok taraflı iş birliğini güçlendirmek amacıyla Güçlendirilmiş Eylem için Durban Platformu kurulmuştur. Durban Konferansı'nın diğer önemli bir sonucu, tüzel kişilik ve yasal kapasiteye sahip olan Yeşil İklim Fonu'nun başlatılması olmuştur.

12 Aralık 2015 yılında BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 21. Konferansı'nın sonucunda Kyoto Protokolü'nün yerine gelen ve 4 Kasım 2020'de yürürlüğe giren Paris İklim Antlaşması kabul edilmiştir. Antlaşma fosil kaynakların

⁷³https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1026020. Erişim tarihi: 20.09.2022

⁷⁴<https://ria.ru/amp/20200216/1564763482.html>. Erişim tarihi: 15.09.2022

⁷⁵F. Akyıldız (2011). Binyıl Kalkınma Hedefleri, İnsan Hakları ve Demokrasi. SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı: 14. s. 50. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/215793>. Erişim tarihi: 20.10.2022

⁷⁶<https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002>. Erişim tarihi: 20.09.2022

kademeli olarak kullanımdan çıkarılması ve yeşil teknolojilerin tercih edilmesine dayanan düşük karbonlu ekonomik kalkınma modelini küresel kamuoyunun gündemine getirmiştir.⁷⁷ İklim gündeminin öneminin artması olarak 2050 yılına kadar karbon emisyonları miktarının sıfır seviyesine kadar inmesi hedeflenmiştir. Paris Antlaşması, sürdürülebilir kalkınma bağlamında iklim değişikliğine karşı mücadelede uluslararası iş birliğini güçlendirmeye yöneliktir. Bu hedefe ulaşmak için ülkeler şu önlemleri almalıdırlar: a) küresel ortalama sıcaklık artışını 1.5°C ile sınırlamalı; b) gıda üretimini tehlikeye atmayacak şekilde sera gazı emisyonlarının düşük seviyede tutmalı, iklim değişikliğine karşı direnci artırmalı ve iklimin olumsuz etkilerine uyum sağlamalı; c) emisyonların azalması ve iklim değişikliği ile mücadeleye dayanıklı kalkınmaya yönelik mali akışlarını sağlamalıdır.⁷⁸ Bununla birlikte ulusal seviyede kabul edilen önlemler de büyük öneme sahiptir. İklim değişikliğiyle mücadelede gelişmiş ülkelerin sorumluluğu hâlâ yerini korumaktadır. Paris Antlaşması'nın diğer önemli maddesi ise emisyonları azaltmada iş birliğini sağlayan uluslararası mekanizmaların oluşturulmasıdır.⁷⁹

Glasgow şehrinde gerçekleşen 26. Taraflar Konferansı Uluslararası İklim Zirvesi'nin katılımcıları 2030 yılına kadar atmosfere salınan sera gazı emisyonlarını azaltmayı amaçlayan antlaşmayı imzalamıştır. Buna rağmen birçok bilim insanı antlaşmada ifade edilen önlemlerin yeterince iddialı olmadığını düşünmektedir. Bununla birlikte Net Sıfır⁸⁰ hedefine ulaşmada etkili programın gerçekleşmesi için müzakerecilerin hemfikir olması gerekmektedir.⁸¹ Jim Watson Glasgow İklim Paketi'nin yeterince iddialı olmadığını öne sürmüştür.⁸² Belgenin ilk metninde mümkün olduğunca hızlı bir şekilde kömür kullanımının tamamen durdurulması hedeflenmiştir. Ancak Hindistan Çevre Bakanı gelişmekte olan ülkelerin gündeminde kalkınma ve yoksulluğu azaltma sorunlarının da

⁷⁷Paris Antlaşması (2015). p.19, M. 4. https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf. Erişim tarihi: 14.12.2021

⁷⁸Paris Antlaşması, 2.Madde. https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf. Erişim tarihi: 14.12.2021

⁷⁹Paris Anlaşması (2015). 6. Madde. https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf. Erişim tarihi: 14.12.2021

⁸⁰ Atmosfere yeni emisyonların eklenmemesi

⁸¹ <https://yesilgazete.org/cop-26-basarili-olacak-mi-cevabi-dort-kritik-soruya-bagli/>. Erişim tarihi: 2.11.2022

⁸² <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59256966>. Erişim tarihi: 20.04.2022

varlığını öne sürerek kademeli olarak vazgeçmeyi önermişti. Rusya ve Çin devlet başkanlarının konferansa katılmaması, AEB başkanının net bir eylem programı sunmaması da eleştirilere neden olmuştu.⁸³ Bununla birlikte taraflar on yıllık süre boyunca her beş yılda bir ulusal seviyede belirlenen desteği sağlama veya sunulan destekleri güncelleme kararı almıştı. Küresel ısınmayı 1,5°C’de tutma gerekliliği tekrar edilerek 2030 yılına kadar CO2 emisyonlarını %45’e ve 2050 yılına kadar sıfıra düşürmek hedeflenmiştir.⁸⁴

Glasgow İklim Paktı olarak adlandırılan bu belgenin diğer önemli maddeleri arasında çevreye en çok zarar veren fosil yakıt olan kömür kullanımında kademeli azalmaya gidilmesi, yapılan çalışmaların düzenli olarak analiz edilmesi, yoksul ve gelişmekte olan ülkelere mali yardımda bulunulması konuları vardır.⁸⁵ Bununla birlikte ülkeler 2030 yılına kadar karbondioksit gazları dışında sera gazları emisyonlarını azaltmaya devam ederek ormanları korumaya yönelik adımlar atılması planlanmaktadır.

Tezin bu bölümünde küresel yönetim ve küresel çevre yönetimi ile küresel çevre ve iklim sorunları kavramsal düzeyde incelenmiştir. Bir sonraki bölümde ise tezin kavramsal çerçevesi kapsamında AEB’nin incelemesi yapılmaktadır.

1.3.Avrasya Ekonomik Birliği

Sovyet sonrası dönemde Rusya tarafından bölgede etkili bir ekonomik iş birliği oluşturmak hedeflenmiştir. AEB’nin ortaya çıkmasına da coğrafi, kültürel ve tarihî faktörlerin yanı sıra ekonomik ve siyasi iş birliği süreçleri de neden olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde onun bünyesindeki bütün cumhuriyetler birbirine bağlı şekilde tek bir endüstri hattını oluşturmaktaydı. SSCB’nin çöküşü bu bakımdan Sovyet cumhuriyetlerinin ekonomilerinin parçalanmasına da yol açmıştır. Bu nedenle cumhuriyetlerin bağımsızlıklarının ilanı ile birlikte bu cumhuriyetler

⁸³<https://www.bbc.com/russian/news-59277560>. Erişim tarihi: 15.10.2022

⁸⁴<https://ukcop26.org/wp-content/uploads/2021/11/COP26-Presidency-Outcomes-The-Climata-Pact.pdf>.

Erişim tarihi: 14.09.2022

⁸⁵<https://www.bbc.com/news/science-environment-56901261>. Erişim tarihi: 15.10.2022

(Kazakistan, Belarus, Kırgızistan, Ermenistan, Rusya) arasında ekonomik ve siyasi iş birliği süreçleri başlamıştır.

Öte yandan Avrasya Ekonomik Birliği 1920’li yıllarda ortaya çıkan Avrasyacılık kavramının ve SSCB’nin çöküşünden sonra yeni bir yaklaşımın hayata geçirilmesidir. Modern Rusya vatandaşlarının bir zamanlar güçlü ve uluslararası arenada büyük öneme sahip olan devlete duyduğu özlem, “toprakların birleştirilmesi” ve gücün eski statüsünü geri alması olarak değerlendirilebilecek yeni bir Avrasya projesinin oluşmasına neden olmuştur. 14-15 Haziran 2014 yılında Rusya Kamuoyu Araştırma Merkezi tarafından yapılan ankete (1600 kişi) göre Rus vatandaşlarının %70’i AEB’nin kurulmasını olumlu karşılamıştır.⁸⁶ Modern Avrasyacılık, küreselleşme koşulları dikkate alınarak gerçekleşmektedir. Buna göre Avrasyacılık fikri sadece bölgesel jeopolitik ve ekonomik birliği değil, aynı zamanda kültürel ve ulusal çeşitliliğin kabulünü de içermektedir.

1994 yılında Moskova Devlet Üniversitesinde yaptığı konuşmada Kazakistan’ın ilk Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Avrasya Birliği’ni kurma fikrini öne sürmüştür. Nazarbayev’e göre, Avrasya Birliği’nin oluşturulması birliğin tüm ülkeleri için ortak bir belge veya vatandaşlığın getirilmesi, koordineli ekonomik reform programlarının zorunlu olarak geliştirilmesi, ortak bir para biriminin benimsenmesi anlamına gelmektedir.⁸⁷ Tam bu dönemlerde Rusya ve Belarus arasında Gümrük Birliği (GB) kurma fikri ortaya çıkmıştır. 1995-2000 yılları arasında ekonomi alanında Avrasya iş birliği projeleri ele alınmıştır. Sonuçta Rusya, Belarus, Kazakistan arasında ve diğer bölge ülkelerini de kapsayacak şekilde ekonomik ve siyasi bütünleşme konusunda bir karar alınmıştır. Bu doğrultuda Avrasya bütünleşmesinin ilk adımı serbest ekonomik ticaret alanının ortaya çıkmasıdır. Bu amaca ise 2011 yılında ulaşılmıştır. BDT’ye üye sekiz devlet (Belarus, Rusya, Ukrayna, Ermenistan, Kazakistan, Moldova, Kırgızistan, Tacikistan) tarafından Serbest Ticaret Alanı Antlaşması imzalanmıştır.

AEB öncesi Avrasya ekonomik bütünleşmesinin gelişmesinde Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alan önemlidir. 2007 yılında gündeme gelen Belarus, Rusya ve Kazakistan arasındaki Gümrük Birliği 2009 yılında Gümrük Kanunu’nun kabul edilmesiyle yürürlüğe

⁸⁶<https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/rossiyane-o-sozdanii-evrazijskogo-ekonomicheskogo-soyuza>. Erişim tarihi: 11.02.2022

⁸⁷Nazarbayev konuşması. <https://strategy2050.kz/ru/news/8249/>. Erişim tarihi: 15.03.2022

girmiştir. GB çerçevesinde bireysel gümrük tarifesi ve üçüncü ülkelerle dış ticaret kuralları da getirilmiştir. Bununla birlikte GB üye devletlerinin topraklarında malların serbest dolaşımı da sağlanmış ve bu sayede gümrük engelleri kaldırılmıştır. 2010-2013 yılları arasında GSYH %15,3 artmış, GB üye ülkelerinin toplam GSYH'sı ise 2,4 trilyon Amerikan dolarına ulaşmıştır.⁸⁸ GB işleyişinin sonucunda üyelerinin karşılıklı ticaret oranı %70 artmış, gümrük maliyetleri ise azalmıştır.⁸⁹

Taraflar arasında GB'nin eylemlerinin başarılı işleyişi Avrasya Ekonomik Bölgesi kavramının da gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda 2000 yılında Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) ortaya çıkmıştır. AET'nin ana hedefleri: hizmet, sermaye, emeğin ortak pazarını oluşturmada makro ekonomik seviyede ortak politikanın gerçekleştirilmesi, Avrasya Ekonomik Komisyonu ve Avrasya Ekonomik Alanı'nın kurulmasıdır.

18 Kasım 2011 yılında Belarus, Kazakistan, Rusya Cumhurbaşkanları Lukashenko, Nazarbayev ve Medvedev buluşması sonucunda Avrasya Ekonomik Entegrasyonu Beyannamesi imzalanmıştır. Yeni bütünleşme birliği 2012 yılında çalışma hayatına başlamıştır. Örgütün ilerlemesi için koordinasyon organı olarak görevlendirilen Avrasya Ekonomik Komisyonu kurulmuştur. AET 2007-2012 tarihleri arasında faaliyet gösteren GB Komisyonu'nun yerini almıştır.

AEB yönetimi Şubat 2012 yılından itibaren faaliyet gösteren AEB'nin mevcut düzenleyici organı Avrasya Ekonomik Komisyonu tarafından yapılmaktadır. Resmi belgelere göre komisyon, ulusüstü⁹⁰ bir yönetim organı statüsüne sahiptir ve faaliyetlerine, kararlarını herhangi bir ulusal hükümetin çıkarları ile motive etmeden, bir bütün olarak Avrasya ekonomik bütünleşmesi projesine katılan ülkelerin çıkarları rehberlik etmektedir.⁹¹ Komisyon tarafından yürütülen uluslarüstü koordinasyon üye ülkelerin yetkili organları ile etkileşimde bulunarak bütünleşme iş birliğini derinleştirmede pratik sorunların çözümünde katkıda bulunmuştur. Komisyon AEB'nin verimli çalışması için piyasa ekonomisi ve adil

⁸⁸Alimbekov, M. (2015) a.g.k. s. 19

⁸⁹Nikonova (2013). Gümrük Birliği: Entegrasyonun Genel ve Tarımsal Yönleri. Vıpusk 39. Moskova. ISBN 978-5-905214-16-5

⁹⁰Ulus devletinin otoritesinden daha yüksek.

⁹¹AEB resmi websitesi. eec.eaeunion.org. Erişim tarihi: 10.11.2021

rekabet ilkelerine uyumu sağlamaktadır. Bununla birlikte katılımcı ülkelerin siyasi yapısındaki özelliklerini dikkate alarak sadece AEB antlaşmasında belirlenen ekonomi alanlarında önerilerde bulunmaktadır.

2011 yılında gerçekleşen Rusya, Belarus ve Kazakistan cumhurbaşkanlarının buluşmasında 2015 yılında AEB'nin kurulması planlanmıştır. 2013-2014 yıllarında bu ülkeler ve AET'den 700'den fazla uzmanın aktif katılımıyla AEB Antlaşması'nın ana hükümlerini sonuçlandırmak için beş tür müzakere yapılmıştır. Rusya'da AEB'ye yönelik yaklaşımlar Putin'in "Avrasya için Yeni Bütünleşme Projesi – Bugün Dünyaya Gelen Gelecek" makalesiyle belirlenmiştir. Bu makalede örgütün SSCB'nin canlandırılmasıyla bir ilişkisinin olmadığı dile getirilmiştir. Putin, AEB'nin Avrupa ile Asya Pasifik bölgesi arasında bir köprü olduğunu, bunun yanı sıra örgütün BDT'ye karşı kurulan bir örgüt olarak değerlendirmesinin yanlış olduğunu öne sürmüştür.⁹²

Avrasya Ekonomik Birliği kurucu ülkeleri, 29 Mayıs 2014 yılında Avrasya Ekonomik Birliği Antlaşması'nı imzalayan Rusya, Kazakistan ve Belarus'tur. Birliğe, Ermenistan 2 Ocak 2015 yılında, Kırgızistan 12 Ağustos 2015 yılında kurucu antlaşmayı imzalayarak dahil olmuş ve birlik beş üyeli bir örgüt olmuştur. Birlik Antlaşmasının imzalandığı gün Kazakistan'ın ilk Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev yaptığı konuşmasında 29 Mayıs'ın Avrasya Bütünleşme Günü olarak tanımlanması gerektiğini söylemiştir. Örgütün oluşum süreci Avrasya jeopolitik yapısının değişikliği koşullarında gerçekleşmektedir. Putin konuşmasında Avrasya bölgesinin, satranç tahtası ve jeopolitik oyunlar için alan olmadığını ifade ederek Avrasya'nın bir ev olduğunu ve bu evde başkalarının kendi çıkarlarını gerçekleştirmesine izin verilmeyeceğini söylemiştir.⁹³ Bu anlamda AEB'nin kurulması Avrasya bölgesinin merkezi jeopolitik özelliğini daha da artırmıştır.

AEB'nin oluşturulması ve güçlendirilmesinin tüm katılımcı ülkelerin siyasi, yasal ve sosyoekonomik sistemi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu söylenmektedir. AEB Antlaşmasına göre aşağıdaki bütünleşme süreçleri hedeflenmektedir:

⁹²V. Putin (2011). Avrasya için Yeni Entegrasyon Projesi – Bugün Dünyaya Gelen Gelecek. Avrasya Entegrasyonu: Ekonomik, Hukuk, Siyaset. №10. <https://cyberleninka.ru/article/n/novyy-integratsionnyy-proekt-dlya-evrazii-budushee-kotoroe-rozhdaetsya-segodnya/viewer>. Erişim tarihi: 20.01.2022

⁹³<https://lenta.ru/news/2015/07/09/evrazia/>. Erişim tarihi: 15.01.2022

- emek, sermaye, mal ve hizmet piyasasının oluşturulması;
- kapsamlı modernizasyon, iş birliği ve ulusal ekonomilerin rekabet gücünün artması;
- devletlerin nüfusunun yaşam standartlarını yükseltmek için istikrarlı kalkınma koşullarının yaratılması.⁹⁴

Avrasya bütünleşmesi AEB Antlaşması'nın imzalanmasıyla uluslararası bir hukukî yapıya sahip olmuştur. AEB'nin hedefleri içinde 2016 yılına kadar ilaç ve tıbbi cihaz ortak pazarının oluşturulması bulunmaktaydı. Bu hedef 2017 yılında gerçekleştirilmiş, üye devletlerin birbirleriyle yaptığı dış ticaret hacmi 500 milyon Amerikan dolarına ulaşmıştır. Diğer bir hedef ise 2019 yılına kadar elektrik enerjisinin ortak pazarının kurulması idi. Bu hedef, petrol ve doğalgaz ortak pazarının kurulması için 2025 yılına kadar ertelenmiştir. Glazyev⁹⁵: “gaz, petrol ve petrol ürünlerinin ve elektrik ortak pazarı oluşturma programı kabul edilirse Avrasya Ekonomik Komisyonu'na uyumlaştırılmış tarifelerin belirlenmesinde kılavuzları geliştirme yetkisi vermek mümkün olacaktır” açıklamasında bulunmuştur.⁹⁶ Yefimtseva'ya⁹⁷ göre AEB içindeki ekonomik entegrasyon, ortak bir enerji piyasasının oluşumu ve çevre koruma alanında tek tip standartlar ile ayrılmaz şekilde bağlıdır.⁹⁸ Ayrıca 2025 yılına kadar Astana'da AEB'nin finans merkezini geliştirmek amaçlanmıştır. Stratejik hedefler çerçevesinde ortak gelişmeye ek olarak, AEB'nin her üye devletinin ayrı bir gelişimi, ayrıca bütünleşme topluluğuna katılan ülkeler arasındaki dış ticaret ilişkilerinin ve üçüncü devletler ile ilişkilerinin geliştirilmesi de yer almaktadır.⁹⁹

AEB Antlaşmasınının 6. Maddesi'nde Birlik hukukunun; Kurucu Antlaşma, birlik çerçevesinde imzalanan uluslararası antlaşmalar, üçüncü tarafla yapılan uluslararası antlaşmalar ve AEB organları tarafından kabul edilen uluslararası hukukî kanunlardan

⁹⁴AEB Antlaşması. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247. Erişim tarihi: 15.12.2021

⁹⁵Avrasya Ekonomik Komisyonu Entegrasyon ve Makroekonomi Kurulu üyesidir

⁹⁶S. Glazyev (2020). On the Strategic Directions of the EEU Development. DOI 10.22394/2073-2929-2020-1-11-30. Erişim tarihi: 20.12.2021

⁹⁷Girişimcilik ve Doğal Kaynaklar Hukuku Bölümü Başkanı, Kutafin Moskova Devlet Hukuk Üniversitesi (MSLA) Orenburg Enstitüsü (Şube), Hukuk Doktoru, Doçent

⁹⁸T. Yefimtseva (2019). *Nekotorye Podkhody k Resheniyu Voprosov Energetiki i Ekologii v Zakonodatelstve Integratsionnykh Obyedineniy (na Primere Yevropeyskogo Soyuza i Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuz)*. Comparative Studies. №8 (153)

⁹⁹A. Migranyan, E. Shavina (2019). Formation of Common Electricity and Gas Markets in the EAEU: Market Models, Barriers and Solutions. *Global Infrastructure in the Digital Age*. 12(6). <https://doi.org/10.23932/2542-0240-2019-12-6-11>. s. 220-245. Erişim tarihi: 8.06.2022

oluştugu açıklanmıştır. Bunların içinde Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi kararları, Avrasya Hükümetlerarası Konseyi, Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun imzaladığı uluslararası antlaşmalar da bulunmaktadır.¹⁰⁰

Yine söz konusu Antlaşma'nın 8. Maddesi'nde örgütün organları olarak Avrasya Ekonomik Birliği Yüksek Konseyi, Hükümetlerarası Konsey, Avrasya Ekonomik Komisyonu, Avrasya Ekonomik Birliği Mahkemesi gösterilmiştir.¹⁰¹

AEB'ye üye olmak, katılımcı ülkeler için ortak pazarı geliştirmek, yabancı ülkelere yapılan pahalı ithalat hacmini azaltmak, işgücü dolaşımını kolaylaştırmak, çeşitli ülkeler ve ekonomik bloklarla bir serbest ticaret bölgesi ağı oluşturmak ve üçüncü ülkelerle etkileşim halindeyken müzakere pozisyonlarını güçlendirmek anlamına gelmektedir. Birliğin kurulduğu andan beri dört hareket serbestliğine sahip tek bir iç pazarın oluşumu sağlanmış, karşılıklı ticaret hacmi bir buçuk kat artmış, istikrarlı üretim ve teknolojik zincirler ve işletmeler arasında ilişki sağlamlaştırılmıştır.¹⁰²

AEB'ye üye ülkeler arasındaki en uygun siyasi etkileşim modeli, eşit ve karşılıklı yarar sağlayan bir ortaklığa yönelik karşılıklı iş birliği sürecidir. Birliğin diğer üye ülkeleri için AEB'nin siyasi statüsü, jeopolitik izolasyonun üstesinden gelmek ve uluslararası arenada yeni, daha güçlü ve etkili bir pozisyon almak anlamına gelmektedir.

Merkezi Moskova'da olan söz konusu örgütün genel ekonomik göstergeleri aşağıdaki gibidir:

- Dünya GSYH yapısında %3,2, AEB'de GSYH 2,045 milyar dolar;
- 2021 yılında endüstriyel üretim %105,3 (%2,2);
- 2021 yılında üçüncü ülkelerle yapılan dış ticaret hacmi 988,2 milyar dolar olmuştur (%2,7).¹⁰³

Resmi internet sitesinde yayımlanan bilgilere göre AEB kendisini, “çoktarafli modernizasyon, iş birliği ve ulusal ekonomilerin rekabet gücünü artırmak, üye ülkelerin

¹⁰⁰AEB Antlaşması. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247. Erişim tarihi: 15.12.2021

¹⁰¹AEB Antlaşması. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247. Erişim tarihi: 15.12.2021

¹⁰²Alekseenkova, E. (2017).a.g.m.

¹⁰³aeunion.org

nüfusunun yaşam standartlarını yükseltmek için istikrarlı ekonomi yaratmak amacıyla kurulan uluslararası bölgesel ekonomik örgüt”¹⁰⁴ olarak tanımlamaktadır.

Ancak Batı, AEB’yi ekonomik değil siyasi bir örgüt olarak değerlendirmektedir. Bunun farklı nedenleri vardır. Bu nedenlerden bazılarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Rusya’nın katıldığı diğer örgütlerle (ŞİÖ, BDT, CSTO) kıyaslanarak Rusya’nın Batılı ülkelerle ilişkilerinde etken olan ideolojik köken projesine önem verildiği düşünülmektedir;¹⁰⁵

2. Ortaya çıkışının tarihsel bağlamı. AEB Antlaşması yürürlüğe girmeden önce ortaya çıkan çatışmalarla (2008 Güney Osetya’daki silahlı çatışma, 2009 yılındaki Doğu Ortaklığının kuruluşu, 2012-2013 yılları arasında Ukrayna’nın dış politika tercihi konuları) bağdaştırılmıştır. Ukrayna krizi başladığında yayımlanan Batılı araştırmacıların makalelerinde Gümrük Birliği, Avrasya Ekonomik Birliği ve onun temelinde oluşturulan AEB, öncelikle AB ile artan rekabet karşısında Rus etkisini genişletmeyi hedefleyen ekonomik bir araç olarak görülmüştür;¹⁰⁶

3. Çoğu yazarın, örgütün ekonomik etkilerini analiz ederken bu birlik çerçevesindeki bütünleşmenin katılımcı ülkelerin ekonomisi için yararlı olduğu konusunda şüpheleri bulunmaktadır. Diğer bir bakış açısı ise üye ülkelerin farklı ekonomik potansiyelleri, düşük karşılıklı ticaret oranı, birlik üyelerinin ekonomik gelişmesini sağlayacak düzeyde olmadığı yönündedir.

Yukarıda görüldüğü gibi AEB ile ilgili çalışmalar Rusya odaklıdır. Bu yüzden bugüne kadar ekonomik bütünleşme süreçleri Rusya’nın siyasi ve dış ekonomik çıkarları açısından incelenmiştir. Vielmini, Kazakistan’ın çıkarları hakkında SSCB’nin çöküşünden sonra Kazakistan ile Rusya altyapısal bağlantılarından ve Orta Asya’daki Çin etkisine karşı

¹⁰⁴ eaeunion.org

¹⁰⁵ Popescu (2014). Eurasian Union: The Real, the Imaginary and the Likely. EU Institute for Security Studies. Chaillot Papers. No. 132. https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_132.pdf. Erişim tarihi: 18.01.2022

¹⁰⁶ Shumylo-Tapiola (2012). Ukraine at the Crossroads: Between the EU DCFTA Customs Union. Paris: IFRI.

bir denge yaratma arzusundan kaynaklanan Avrasya bütünleşmesinde Kazakistan'ın liderlik vasfına sahip olduğunu yazmıştır.¹⁰⁷

Leiden Üniversitesi'nden M. Frear, Belarus Cumhurbaşkanı Lukashenko'nun Avrasya bütünleşmesine dair araçsal bir yaklaşım kullandığını, Moskova'ya duyduğu "jeopolitik sadakatini" paraya çevirmeye ve böylece ülke ekonomisinin liberalleşme ve demokratikleşme sürecini geciktirmeye çalıştığını iddia etmiştir. Kırgızistan'ın ise işgücünün serbest dolaşımı ve gümrük tarifelerindeki artışa bağlı kayıpları üye ülkeler tarafından Avrasya kurumları aracılığıyla sağlanan mali yardımın olumlu etkileriyle telafi edebileceğine olan umudu örgüte üye olmasının nedenleri olarak gösterilmiştir.¹⁰⁸ Klimanskis, bu nedenlerin Ermenistan için de geçerli olduğunu ama jeopolitik faktörlerin belirleyici olduğunu yazmıştır.¹⁰⁹

Suleimen ise, Avrasya bütünleşme gelişiminin olası dört senaryosunu şu şekilde sunmuştur¹¹⁰:

1. AEB üye ülkeleri statükoyu sürdürecektir ve gelecek bütünleşme aynı seviyede kalacaktır: ülkeler bağımsızlıklarını sürdürecektir, bağımsızlık sınırlarını korumak için antlaşmalar, kararlar, toplantılar düzenlenecektir;
2. AEB'nin planlanan seyri boyunca ilerleme ve egemenlik yetkilerinin bir kısmının uluslararası organlara devredilmesi, katılan her ülkeden uzmanların yeterlilik düzeyi aynı olmadığı gibi her ülke için etkileşimin etkinliği de aynı olmayacaktır;
3. AEB'ye üye ülkeler yeni bir uluslararası yapı düzeyine ulaşacak ve konfederasyon dünya çapında tanınırlık kazanacak, güçlü uluslararası yapılar oluşturacak ve tüm ülkeleri yüksek bir kalkınma düzeyine yükseltecektir. Bu da

¹⁰⁷Y. Kvashnin (2019). Batı Bilim Ve Uzman Topluluğunun Algısında AEB (bibliyografik makale). Kontury globalnykh transformatsiy: politika, ekonomika, pravo. T. 12. № 2. S. 212–227. DOI: 10.23932/2542-0240-2019-12-2-212-227, s.215. Erişim tarihi: 17.01.2022

¹⁰⁸B. Frear (2013). Belarus: Player and Pawn in the Integration Game. Eurasian Economic Integration: Law, Policy and Politics. Cheltenham: Edward Elgar. s.119–138

¹⁰⁹Klimanskis (2016). Eurasian Economic Union – Reality or Fiction? DELFI by the Lithuania Tribune. <https://en.delfi.lt/opinion/eurasian-economic-union-reality-or-fiction.d?id=72980044>. Erişim tarihi: 18.01.2022

¹¹⁰A. Suleimen (2021). *The Idea of "Eurasianism" And Its Implementation*. ISSN 2410-700X. Mezhdunarodnyy Nauchnyy Zhurnal Simvol Nauk. № 9-2 .s.41

ülkelerin kendi güçlü ve zayıf yönlerini tanıması ve bunu aklında bulundurarak AEB'nin yönetimini oluşturması durumunda mümkündür;

4. Hükümetin dış müdahalesi ve iç hazırlıksızlığı, Rus karşıtı görüşlerin, milliyetçiliğin, ayrılıkçı duyguların yayılmasına ve bölünmeye yol açacak ve bu faktörlerle bağlantılı olarak bütünleşme süreçlerini durduracaktır.

AEB'nin kısa ömürlü olacağı hakkında tezler daha çok 2014 yılındaki Ukrayna krizi döneminde yazılan yayınlarda bulunmaktadır. Örneğin, K. Michel *Foreign Policy* dergisinde yayımlanan makalesinde AEB'nin, Sovyet sonrası ülkelerin yeniden bütünleşmesini sağlamak yerine Kırım çevresinde yaşanan olaylardaki gibi Rus intikamı aracına dönüşmeye başladığı sonucuna varmıştır.¹¹¹ Bu doğrultuda AB Güvenlik Araştırmaları Enstitüsü'nde çalışan Dreyer ve Popescu tarafından hazırlanan bir raporda aşağıdaki görüş savunulmuştur:

“Avrasya Birliği'nin üye ülkelere uzun vadeli faydalar sağlayacağı pek olası değildir. Hem katılımcıları zengin değil hem ekonomileri birbirini tamamlamıyor. Rusya ekonomisi Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA) kapsamında Meksika için ABD ile Kanada'nın veya AB kapsamında Orta ve Batı Avrupa ülkeleri için Batı Avrupa ekonomileri gibi pozitif rol oynamaya yeterli değildir. Eski Sovyetler Birliği ülkeleri üzerinde yapılan çeşitli araştırmalar bu ülkelerin dış dünya ile bütünleşmeden birbirlerinden daha fazla fayda sağlayacaklarını göstermiştir. Çoğu iktisatçı, ticaret rejiminin daha açık olduğu takdirde Avrasya Gümrük Birliği'nin daha fazla fayda sağlayabileceği konusunda hemfikirdir. Başka bir deyişle, hem siyasi hem de ekonomik olarak Avrasya Birliği geçmişin hayaletidir”¹¹²

Aynı zamanda araştırmacılar Rusya'nın AEB'den memnun olmadığını ve Moskova'nın birliğin diğer üye ülkelere yönelik Avrasya bütünleşmesinin görevlerine aykırı araçlar kullandığını belirtmektedir. 2017 yılında Doğu Araştırmaları Merkezi'nin (Varşova) internet sitesinde Kremlin'in, bir yandan “Minsk'in Avrasya Ekonomik İşbirliği

¹¹¹C. Michel (2014). Eurasian Union. Why the Russian President's Dream of “Near abroad” Linked to Moscow Might Be Less than the Sum of Its Parts. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2014/06/05/vladimir-putins-impotent-eurasian-union>. Erişim tarihi: 17.01.2022

¹¹²Dreyer, Popescu (2014). The Eurasian Customs Union: The Economics and the Politics. European Union Institute for Security Studies. https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief_11_Eurasian_Union.pdf. s. 4. Erişim tarihi: 17.01.2022

çerçevesinde bütünleşme sürecine tam olarak dahil olmasını beklediğini”, diğer yandan “Belarus ekonomisini sübvansen etmenin maliyetini optimize etmeye çalıştığını ve son yıllarda Belarus’a verilen desteği sistematik olarak azalttığını” ifade eden bir makale yayımlanmıştır.¹¹³

Bununla birlikte, yayınlarda AEB’nin hâlâ uzun vadeli kalkınma için belirli bir potansiyele sahip olduğu, ancak bunun uygulanması için tüm katılımcılarının ciddi çaba göstermesi gerektiği fikri giderek daha fazla benimsenmeye başlamıştır. Özellikle İngiltere’de bir düşünce kuruluşu olan Chatham House’da yayımlanan ve Dragneva ve Volchuk tarafından hazırlanan raporda, projenin kurumsal, düzenleyici ve ekonomik bir gerçeklik haline geldiğini ancak ulusüstü kurumların zayıflığının yanı sıra birtakım ciddi sorunların olmasından dolayı başlangıçta belirlenen iddialı hedeflerin yerine getirilmesinin olası olmadığı anlatılmıştır.¹¹⁴ Hartwell de benzer görüşlere sahiptir. Ona göre, AEB’nin ulusüstü düzeyde liberal politikayı teşvik etmek aracı olarak kullanılabileceği mümkündür ancak bazı ülkelerde “hükümet kayırmacılığı” ve “ulusal şampiyonlar” yaratma hevesi bu durumu engellemektedir.¹¹⁵

AEB’nin beklentilerine ilişkin olumlu değerlendirme Avrupa Sosyoloji Derneği Başkan Yardımcısı ve Valdai Tartışma Kulübü üyesi D. Lane’in makalelerinde de yer almaktadır. Lane, Avrasya bütünleşmesini yeni bölgecilik teorisi çerçevesinde ele alarak, AEB’nin kurulmasının dünya ekonomisinin ve uluslararası ilişkilerin devam eden bölgeselleşme sürecinin mantığına tam olarak uyduğu sonucuna varmaktadır. AEB’nin kurulması için geniş bir iç pazarın, ortak tarihî ve kültürel köklerin varlığının yanı sıra Batılı ülkeler tarafından önerilen neoliberal küreselleşme biçiminden genel memnuniyetsizliğin varlığı gibi nesnel ön koşullar bulunmaktadır.¹¹⁶ Bununla birlikte,

¹¹³Kardaś, Kłysiński (2017). The Story that Never Ends. A New Stage in the Energy Dispute between Russia and Belarus. Ósrodek Studiów Wschodnich. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2017-05-17/story-never-ends-a-new-stage-energy-dispute-between-russia-and>. Erişim tarihi: 18.01.2022

¹¹⁴Kvashnin, Y. (2019). a.g.m. s. 212–227

¹¹⁵Hartwell (2016). Improving Competitiveness in the Member States of the Eurasian Economic Union: a Blueprint for the Next Decade. Post-Communist Economies, vol. 28. no 1.s.65. DOI: 10.1080/14631377.2015.1124554. Erişim tarihi: 19.01.2022

¹¹⁶Lane (2014). Eurasian Integration as a Response to Neo-Liberal Globalisation. Valdai Discussion Club. http://valdaiclub.com/a/highlights/eurasian_integration_as_a_response_to_neo_liberal_globalisation. Erişim tarihi: 18.01.2022

Rusya'nın Batılı ülkelerle ilişkilerinin bozulması ve devam eden Rus karşıtı yaptırımlar rejimi bağlamında, uzmanların bakış açısına göre projenin başarısı, büyük ölçüde AEB'nin ülkeler ve bölgesel gruplarla - Çin, Hindistan, Brezilya, ASEAN, MERCOSUR vb. etkileşiminin ne kadar etkili olduğuna bağlı olacaktır.¹¹⁷

Son yıllarda Avrasya bütünleşmesi, bir başka bölgesel proje olan Çin liderliğindeki İpek Yolu Ekonomik Kuşağı (İYEK) bağlamında birçok yönden ele alınmaktadır. Çin'in AEB ülkeleri de dahil olmak üzere yeni ulaşım ve ticaret koridorları yaratma girişimi büyük ölçüde Rusya ve Batı ülkeleri arasındaki ilişkilerin bozulmasıyla önceden belirlenen Rusya-Çin iş birliğinin doğası ve sınırları sorununu gündeme getirmektedir. Bazıları, Rusya-Çin yakınlaşmasının ve özellikle Mayıs 2018'de AEB ile Çin arasındaki ticaret ve ekonomik iş birliği Anlaşmasının imzalanmasının Rusya ve Çin'in Avrasya bölgesinin gelişimi konusunda ortak bir görüşe sahip olduğunu gösterdiğine inanmaktadır.¹¹⁸ Diğerleri ise tam tersi, Çin İYEK girişiminin Rusya ve AEB'nin marjinalleşmesine ve Avrasya ekonomisinde AB ve Çin'in egemenliğine yol açacağına inanmaktadır.¹¹⁹

2015 yılında Avrasya Ekonomik Konseyi tarafından üye ülkelerin kalkınması için öncelikli alanlar birleştirilerek 2030 yılına kadar bütünleşmenin ekonomik ve stratejik gelişiminin önemli noktaları belirlenmiştir:

- Ekonomik kalkınmanın istikrarını sağlamak, üretim ve ihracatı çeşitlendirmek ve tüm AEB üyelerinin ödeme gücünü ve rekabet gücünü korumak da dahil, tüm üye ülkeler için makro-ekonomik kalkınma göstergelerinin sürdürülebilirliğini sağlama ihtiyacı;

- Bilimsel ve teknik ilerlemenin desteklenmesinin yanı sıra, yenilikçi bir ekonomiye geçişin bir parçası olarak katılımcı ülkelerdeki bilimsel ve teknik faaliyetlerin geliştirilmesi yoluyla tüm AEB üye devletlerinin yenilikçi gelişim hızının artırılması;

¹¹⁷Kvashnin, Y. (2019). a.g.m. s. 217

¹¹⁸Shtraks (2018). Next Steps in the Merger of the Eurasian Economic Union and the Belt and Road Initiative. The Jamestown Foundation. <https://jamestown.org/program/nextsteps-in-the-merger-of-the-eurasian-economic-union-and-the-belt-and-road-initiative>. Erişim tarihi: 17.01.2022

¹¹⁹Havlik (2015). The Silk Road: Challenges for the European Union and Eurasia. The Vienna Institute for International Economic Studies. <https://wiiw.ac.at/the-silk-road-challenges-for-the-european-union-and-eurasia-dlp-3763.pdf>. Erişim tarihi: 16.04.2022

- Değişim alanının bütünleşmesi ve mevzuatın uyumlulaştırılması dahil olmak üzere toplulukta entegre bir finansal piyasanın oluşturulması;
- Tek pazarın başarılı bir şekilde işlenmesi, dört serbestliğin sağlanması için altyapının geliştirilmesi ve transit potansiyelinin gerçekleştirilmesi;
- Ticari faaliyet düzeyini artırarak tüm AEB üye ülkelerinin yatırım çekiciliğini artırmak;
- Ekonominin yüksek teknoloji sektörlerinin gelişimi için personel bileşeninin becerilerinin geliştirilmesi yoluyla devletlerin kaynak potansiyelinin geliştirilmesi;
- Bölgelerarası ve sınır iş birliğinin geliştirilmesi.¹²⁰

Küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarının gündeme gelmesinden dolayı AEB çerçevesinde de bu alanla ilgili birkaç strateji, platform kabul edilmiştir. Birinci bölümün bu son kısmında AEB'nin oluşumu, gelişim süreci dönemsel bazda ve üye ülkeler bazında anlatılmıştır. İkinci bölümde ise küresel çevre ve iklim değişikliği sorunu ile ilgili kabul edilen politik stratejiler dönemsel bazda anlatılacaktır.

¹²⁰S. Glazyev (2020). *On the Strategic Directions of the EEU Development*. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-strategicheskikh-napravleniyah-razvitiya-eaes/viewer>. Erişim tarihi: 20.12.2021

II. BÖLÜM

2. AEB'NİN KÜRESEL ÇEVRE VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ POLİTİKALARININ ANALİZİ

2.1. 2014-2021 Yılları

Küresel düzeyde çoğu ulus devletinin yeşil ekonomiye, yeşil enerjiye geçişinin nedenleri olarak AEB ülkelerindeki hidrokarbon talebinin azalması, Avrupa ve Doğu ortakları arasındaki rekabetin ve baskının (karbon vergisi mekanizmaları yoluyla) artmasından bahsedebiliriz. Bu nedenle, tek bir “yeşil” altında gelişim ve uygulama düşünülemezken, doğal kaynakları ve çevreyi etkin bir şekilde korumak da mümkün değildir. Aynı zamanda karbon nötrlüğünü sağlamayı amaçlayan ortak çevre standartları oluşturmadan bu birliğin daha da geliştirilmesi olası değildir. Bu yeşil enerji, atık bertarafı, tek tip vergiler ve tarifeler dahil olmak üzere çevre korumanın ilerlemesi için ortak bir enerji stratejisi ve programlarının benimsenmesi gerekmektedir.

AEB'nin küresel çevre ve iklim değişikliği ile ilgili politikalarının analiz edilmesinde AEB Antlaşması etkin bir öneme sahiptir. AEB Antlaşması bu alanda iş birliğine ilişkin ayrı bir kural içermemektedir. Farklı maddeler, çevrenin, hayvanların ve bitkilerin korunmasına, teknik düzenlemelere ve tek bir enerji piyasasının oluşturulmasına katkıda bulunan malların ticaretine ilişkin kısıtlamaları ele almaktadır.

AEB Antlaşması'na göre enerji kaynaklarının tek ve ortak pazarının kademeli olarak oluşturulması ve projeye dair beklentiler belirtilmelidir. Bununla birlikte AEB çerçevesindeki iş birliği iki taraflı olarak, enerji ve ihracat tarifeleri ve vergiler alanındaki ortak yaklaşımların geliştirilmesi gibi ciddi engellerle karşı karşıyadır.

Söz konusu Antlaşmanın 29. Maddesi'nde (İç Pazarın İşlemi ile İlgili İstisnalar) üye ülkelerin, karşılıklı ticaret alanında çevreyi, hayvan ve bitkileri, kültürel değerleri koruma ve uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi vb. durumlarda kısıtlamalar (bu tür

önlemlerin haksız bir ayrımcılık veya gizli bir ticaret kısıtlaması olmaması kaydıyla) uygulayabileceği açıklanmıştır.¹²¹

Birliğin teknik düzenlemeleri ve standartlarını inceleyen Antlaşma'nın 52. Maddesi'nde insan hayatını ve sağlığını, mülkiyeti, çevreyi, hayvan ve bitkileri korumak, tüketicilerin yanıltıcı eylemlerini önlemek ayrıca birliğin içinde enerji verimliliğini ve kaynak korumasını sağlamak için teknik düzenlemeler belirtilmektedir.¹²² 2016 yılında çevreyi koruma ile ilgili teknik platform kabul edilmiştir.

Antlaşma'nın 53. Maddesi'ne göre, AEB teknik düzenlemelerinin kurallarının uygulanması için devlet kontrolü hakkında üye ülkeler hakkındaki mevzuatın uyumlu hale getirilmeli, ona bağlı ilkeler ve yaklaşımlar birlik çerçevesinde bir uluslararası antlaşmayla belirlenmelidir.¹²³ Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun 30 Haziran 2017 yılında kabul ettiği 71 numaralı "Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın En İyi Uygulamalarının Avrasya Ekonomik Birliği Çerçevesinde Uygulanması ve Kullanılmasının Fizibilitesi Hakkında" yönetim kurulu kararı bu uzlaşya bir örnek olarak gösterilebilir. Bu karar, birliğin enerji kaynakları için ortak pazarların oluşumunu dikkate alarak üye devletlerde "çevresel" ve "karbon" düzenlemesi alanındaki tutumları birleştirmenin yollarını içermektedir. Birlik ülkeleri, EİKT önerileri ve deneyiminden yararlanarak birliğin enerji verimliliğini artırmak, enerji güvenliğini sağlamak, çevre dostu teknolojileri yaygınlaştırmak, ikincil atık pazarını genişletmek ve yeniliği teşvik etme alanlarındaki gelişmeleri hızlandırmalıdır.¹²⁴

69. Madde'de (İdari İşbirliği) ise, üye ülkelerden birinin, insanların sağlığı ve hayatı, birlik topraklarındaki veya üye ülke toprağındaki hayvan, bitki, çevreye zarar verebilecek yatırımcılar, kurumlar veya kişilerin faaliyetlerinden haberdar olması durumunda diğer üye ülkeleri ve komisyonu en kısa sürede bilgilendireceği yazılmaktadır.¹²⁵

¹²¹AEB Antlaşması (2014). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247. Erişim tarihi: 15.12.2021

¹²²AEB Antlaşması (2014). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247. Erişim tarihi: 15.12.2021

¹²³AEB Antlaşması (2014). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247. Erişim tarihi: 15.12.2021

¹²⁴<https://www.alt.ru/tamdoc/17r00071>. Erişim tarihi: 10.06.2022

¹²⁵AEB Antlaşması (2014). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247. Erişim tarihi: 15.12.2021

AEB Antlaşması'nın 20. Bölüm, 79. Maddesi'ne göre, katılımcı ülkeler enerji alanında uzun vadeli iş birliği içerisindedir. Enerji alanında koordineli bir politika izlemektedirler. Enerji güvenliğinin sağlanmasını dikkate alarak Antlaşma'nın 81., 83. ve 84. Maddeleri'nde anlatılan enerji, doğalgaz, petrol ve petrol ürünlerinin ortak pazarı ile ilgili birlik çerçevesinde kabul edilen uluslararası antlaşmalara uygun olarak tutarlı bir ortak enerji pazarının oluşturulmasını uygulayan ve aşağıda belirlenen bir dizi temel ilkeye sadık kalmaktadırlar:

1. Enerji kaynakları için piyasa fiyatlandırmasının sağlanması;
2. Ortak enerji piyasalarında rekabetin gelişiminin sağlanması;
3. Enerji kaynağı ticareti alanında teknik, teknolojik ve ilgili servislerin idari ve diğer engellerinin ortadan kaldırılması;
4. Ortak enerji piyasalarının ulaşım altyapısının geliştirilmesi;
5. Ortak pazardaki katılımcı ülkelerin bireysel ekonomik varlıkları arasında ayırım yapılmaması;
6. Katılımcı ülkelerin enerji faaliyet alanlarına yatırımı harekete geçirmek için olumlu koşulların oluşturulması;
7. Ortak pazarların teknolojik ve ticari altyapısının işleyişine ilişkin kural ve düzenlemelerin ulusal normlara uyumlu hale getirilmesidir.¹²⁶

Görüldüğü gibi bu ilkeler arasında çevrenin korunmasına dair herhangi bir madde bulunmamaktadır. AEB'nin küresel iklim değişikliği ve çevreyi korumayla ilgili ayrı bir antlaşması yoktur.

Koordineli yapılan ulaşım politikası hakkında bilgi verilen 86. Madde'de AEB'nin ekonomik entegrasyonu, rekabetçilik, açıklık, güvenlik, güvenilirlik, erişilebilirlik, ekolojik ilkelere dayanan kademeli olarak tek bir ulaşım alanının oluşumunu sağlamaya yönelik koordineli ulaşım politikası uygulanacağı açıklanmıştır. Koordineli ulaşım politikası amaçları içinde ulaşımın çevre ve insan sağlığı üzerindeki zararlı etkilerini azaltmak da vardır.¹²⁷

¹²⁶AEB Antlaşması (2014). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247. Erişim tarihi: 15.12.2021

¹²⁷AEB Antlaşması (2014). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247. Erişim tarihi: 15.12.2021

AEB Antlaşması'nın ülkeler arasındaki çevresel ilişkileri düzenleyen özel bir bölümün olmamasından kaynaklı Bölgearası Çevre Konseyi kurulmasına karar verilmiştir.¹²⁸ AEB devletlerinin çevre ilişkilerinin öncelikli yönlerinden biri, çevre mevzuatını birleştirmeye ve uyumlu hale getirmeye izin veren düzenlemelerin oluşturulmasıdır. AEB ülkelerindeki ekonomik faaliyetlerin yasal rejimi, üyelerin çevresel çıkarlarını dikkate almakla yükümlüdür.¹²⁹

AEB kanunlarında çevre güvenliğinin yasal temellerinin geliştirilmesi ve konsolidasyonu, yalnızca birliğe üye devletlerin bu alandaki mevzuatını yeni bir niteliksel yasal düzeye getirmekle kalmayacak, aynı zamanda devletler arasında etkin iş birliği için temel oluşturacaktır. Devletler arasında etkin ve etkili bir iş birliği ve çevre koruma ve rasyonel kullanım alanındaki uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesinde etkili bir araç olarak da hizmet edecektir.

9 Ekim 2014 yılında Minsk şehrinde kabul edilen 94 numaralı Kararname'nin (Veteriner Kontrolüne Tabi Ürünler ve Tesislere Ortak Denetimler Yapmak) 5. Bölümü'nün 9. Maddesi atık bertarafı ile ilgilidir. Bu maddeye göre: "İşleme atıklarının ve çöplerin toplanması ve bertarafı için tesisler uygun şekilde muhafaza edilmelidir, gemiden gelen kirli suların tahliyesi geminin su alma sistemlerini kirletmemelidir".¹³⁰

12 Kasım 2014 yılında imzalanan Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun 107 numaralı Kararnamesi'nde (Tütün Ürünleri Teknik Düzenlemesi) bu teknik düzenlemenin insan hayatıyla birlikte çevreyi korumak için imzalandığı açıklanmıştır.¹³¹

7 Nisan 2015 yılında Avrasya Ekonomik Komisyon Kurulunun 25 numaralı Kararname'sinin (AEB Konseyinin Karar Projesi Hakkında) 7. Bölümü kaynak tasarrufu ve enerji verimliliğini artırma hakkındadır. Bu kararnamede ekonominin rekabet gücünü arttırmadaki en umut verici yönü, sadece üye ülkelerin yoğun enerji ekonomileri için sınırlamaya sahip doğa iklim koşulları ve yapılarını dikkate alarak enerji verimliliğini

¹²⁸E. Akopova (2015). "Harmonization" of environmental legislation in the framework of the EAEU. Al-Farabi Kazakh National University. <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/1378/1335>. Erişim tarihi: 20.01.2022

¹²⁹Yefimtseva, T. (2019) a.g.m. s. 94

¹³⁰<https://www.altaru.ru/tamdoc/14sr0094/>. Erişim tarihi: 10.01.2022

¹³¹<https://www.altaru.ru/tamdoc/14sr0107/>. Erişim tarihi: 10.01.2022

yükseltmek değil, doğal ve maddi kaynakların rasyonel ve ekonomik bir şekilde kullanılarak tasarruf edilmesi olduğu açıklanmıştır.¹³²

16 Ekim 2015 yılında Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi'nin aldığı 28 numaralı Kararname'nin (AEB'nin Ekonomik Gelişiminin Ana Yönleri Hakkında) 7. Bölümü kaynak tasarrufu ve enerji verimliliğini ilerletme hakkındadır.¹³³ Bu kararnamede üye ülkelerin çevreye olan zararlı etkilerini azaltarak, nüfusun enerji ihtiyacını verimli kullanım yoluyla karşılayamama sorunuyla karşı karşıya olduklarının ve bu sorunun çözümünün yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesiyle mümkün olacağı belirtilmektedir. Bu yönergenin gerçekleştirilmesi üye ülkelerde enerji verimliliği ve kaynak tasarrufunda birey taleplerinin ve standartlarının geliştirilmesine, enerji kaynaklarının işlenmesi için ortak bilimsel platformun oluşturulmasına katkı sunmaktadır. Bununla birlikte, çevre üzerinde minimum olumsuz etkileri olan altyapı tesislerinin inşası, enerji tasarruflu teknolojilerin üretilmesi (üçüncü ülkelerden ithal edilmesi), enerji ve kaynak tasarrufunu sağlayan teknolojilerin kullanımına teşvik edilmesi, atıkların geri dönüşümünün geliştirilmesi ve ikincil ham maddelerin kullanımının artırılması gibi dikkat edilmesi gereken noktalara değinilmektedir. Ayrıca, ekonominin az enerji yoğunluğu olan alanlarında, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve uluslararası standartlara uygun atom enerjisi projelerinin gerçekleştirilmesinde üye ülkelerin katılımını artırmayı da içermektedir. Bunun uygulanmasında birliğe üye ülkelerin, iş birliği yapılan ülkelerdeki bazı hususların geliştirilmesine katkı sağlaması gerekmektedir. Bunlar enerji ve kaynak yoğunluğunun azaltılması, endüstrilerin rekabet gücünün artırılması, atmosfere zararlı emisyonların azaltılması, enerji ve kaynak tasarrufu, atıkların işlenmesi ve pazarın geliştirilmesi gibi yardımlardır.¹³⁴

8 Mayıs 2015 yılında kabul edilen Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi'nin 13 numaralı Kararnamesi'nde, AEB'de ulaşım hizmetleri için ortak bir pazarın oluşturmasının sonuçlarından biri de çevre üzerindeki zararlı etkilerin azaltılmasıdır. Bu yüzden programın

¹³²<https://www.alta.ru/tamdoc/15k00025/>. Erişim tarihi: 16.01.2022

¹³³16 Ekim 2015 tarihli AEB Yüksek Kurulunun 28 Numaralı Kararnamesi. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Ekonomik Kalkınmasının Temel Yönleri Üzerine. Burabay

¹³⁴<https://www.alta.ru/tamdoc/15vr0028/>. Erişim tarihi: 19.01.2022

gerçekleşmesi için sosyal ekonomik iç pazarda modern kamyonların kullanımı artırılabacaktır.¹³⁵

İklim yönünde uygulama yapılmasının önemli bir yönü de gelecek vaat eden teknolojik çözümler için yatırım projelerinin desteklenmesidir. Bunun yanı sıra sera gazı emisyonlarının hesaplanması için ortak bir dijital platformun tanıtılmasıdır. Andrei Slepnev, “pahalı piyasa ve sermaye süreçlerinden dolayı iş birliğini mümkün oldukça artırmak önemlidir. Gerçek ilerleme gerçek bir iş birliği gerektirecek, bu yolda tek başına yürümek kolay olmayacak” görüşünü dile getirmiştir.¹³⁶

2016 yılı AEB'nin çevreyi koruma ve iklim değişikliğiyle mücadelede yürüttüğü çalışmada önemli bir yıl olmuştur. Bunun nedeni Avrasya Teknolojik Platformları'nın hayata geçirilmesidir. Avrasya Teknolojik Platformları'nın eğitimi ve işleyişine ilişkin bir yönetmeliğin kabul edilmesi kararı, Avrasya Hükümetlerarası Konseyi tarafından 13 Nisan 2016 tarihinde alınmıştır. Bu Belge, teknolojik platformların işleyişinin amaç ve hedeflerine odaklanmaktadır. Bu hükümler, Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun 18 Ekim 2016 tarihli “Öncelikli Avrasya Teknolojik Platformlarının Oluşturulmasına İlişkin Kararnamesi”nde ele alınan konularla ilgili platformlar da dahil olmak üzere toplam 12 liste içermektedir. Bunlar “Katı Minerallerin Çıkarılması ve İşlenmesi Teknolojileri”, “Ekolojik (Çevreyi Koruma) Geliştirme Teknolojileri”, “EurasiaBio”, “Uzay ve Coğrafi Bilgi Teknolojileri”, “Avrasya Bilgisayar Teknolojik Platformu”, “Avrasya Biyotıp Teknolojik Platformu”, “Fotonik Teknolojik Platformu”, “Avrasya LED Teknolojik Platformu”, “Gıda ve İşleme Endüstrisi Teknolojileri”, “Avrasya Tarım Teknolojik Platformları”, “Hafif Sanayi Endüstriyel Teknolojileri”, “Metalurji ve Yeni Malzemeler Teknolojileri”dir. Bu Kararname'nin kabulü, AEB üye devletlerinin çevre yönetişimi alanında bilimsel ve teknik iş birliği bağlarını genişletmeyi amaçlayan en önemli adımlar olmuştur.

9 Aralık 2016'da Avrasya Ekonomik Birliği içindeki iş birliği projelerinin etkileşimi ve uygulanmasına ilişkin yuvarlak masa toplantısında, Avrasya Teknolojik Platformu (ATP) “Ekolojik Geliştirme Teknolojileri” katılımcıları, özel projeler üzerindeki

¹³⁵https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/0147679/scd_12052015_13. Erişim tarihi: 7.06.2022

¹³⁶<https://eec.eaeunion.org/news/andrey-slepnev-ideya-bolshogo-evraziyskogo-partnerstva-bogataya-i-vostrebovannaya-nado-napolnyat-ee-/>. Erişim tarihi: 15.11.2022

çalışmaların ilk sonuçlarını sunmuş ve AEB'deki projelerin daha da gelişmesi için temel yönleri belirlemişlerdi.¹³⁷ Çevresel kalkınma teknolojileri alanındaki beklentiler ve iş birliği alanlarına yönelik yuvarlak masa toplantısı Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun Sanayi Politikası Departmanı tarafından başlatılmıştır.

Bu platformlar, Avrasya Ekonomik Birliği'nin önde gelen 400'den fazla ulusal bilimsel ve endüstriyel kuruluşunu bir araya getirerek farklı endüstrilerde ortak yenilikçi iş birliği projelerini uygulamaya hazırdır.

Ekolojik gelişme teknolojileri katılımcıları, Belarus, Kazakistan ve Rusya'dan olmak üzere birer katılımcıdan oluşmaktadır. Bu platformun ana eylemleri aşağıdaki gibidir:

- Çevre dostu üretim teknolojilerinin oluşturulması;
- Birikmiş çevresel hasarın ortadan kaldırılması da dahil güvenli atık yönetimi için teknolojinin oluşturulması;
- Çevre durumunu, doğal ve insan kaynaklı acil durumları, iklim değişikliğinin sonuçlarını izlemek, değerlendirmek ve tahmin etmek için yenilikçi kirlilik kontrolü araçları olan bir teknoloji ve sistemin oluşturulması;
- Doğal kaynakların rasyonel kullanımı için teknolojinin geliştirilmesi, çevre güvenliğinin sağlanması ve insan yaşamı için yeni çevre standartlarının sağlanması;
- Çevre hizmetleri pazarının geliştirilmesi.

“AvrasyaBio” platformu: Ermenistan'dan 1, Belarus'tan 12, Kazakistan'dan 8, Rusya'dan 13 katılımcı ile toplam 33 üyeden oluşmaktadır.¹³⁸

12-13 Temmuz 2017 yılında Kırgızistan'da “Çevre Mevzuatının AEB'nin Yasal Alanı İçinde Birleştirilmesi ve Uyumlu Hale Getirilmesi” konulu uluslararası konferans düzenlenmiştir. Bu etkinlik J. Balasagun adını taşıyan Kırgız Milli Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından organize edilmiştir.¹³⁹ Rusya Hükümetine bağlı Mevzuat ve Karşılaştırmalı Hukuk Enstitüsü çalışanları, Saratov Devlet Hukuk Akademisi, Rusya Hükümeti'ne bağlı Finans Üniversitesi öğretim elemanları ve lisansüstü öğrencileri tarafından da raporlar sunulmuştur. Konferans sırasında Avrasya Ekonomik Birliği'nin ortak yasal alanı çerçevesinde doğa yönetimi ve çevreyi korumadaki mevzuatın

¹³⁷AEK (2017). Avrasya Teknolojik Platformları. Moskova

¹³⁸AEK (2017). Avrasya Teknolojik Platformları. Moskova

¹³⁹<https://cyberleninka.ru/article/n/obzor-mezhdunarodnoy-nauchno-prakticheskoy-konferentsii-unifikatsiya-i-garmonizatsiya-ekologicheskogo-zakonodatelstva-v-ramkah/viewer>. Erişim tarihi: 20.05.2022

uyumlulaştırılması sorunu en çok tartışılan konu olmuştur. Bununla birlikte çevreyi koruma alanında bilim ve uygulama arasındaki etkileşimi geliştirmenin yollarını bulmak, entegre bir sistem oluşturulması, bilimsel ve uygulamalı sektörler arası yaklaşımların belirlenmesi, doğal kaynaklar piyasasının ekonomik ilişkilerinde katılımcıların yasal olarak korunmasını sağlamak; çevreyi koruma ve doğa yönetimi alanında temel düzenleyici yasal düzenlemelerin geliştirilmesindeki sorunlar; çevreyi koruma ve doğa yönetimi alanında eğitim sisteminin geliştirilmesindeki modern eğilimlerin değerlendirilmesi; çevre koruma alanında iş dünyası ve devlet kurumları arasında yasal etkileşim yollarının geliştirilmesi; çevre koruma alanında yargısal korumanın etkinliğinin sağlanması konuları da incelenmiştir.

14 Eylül 2016 yılında Astana’da yeşil ekonomiye geçişe yönelik düzenlenen konferansta AEK Enerji ve Altyapı Kurulu Üyesi Adamkul Zhunusov konuşmasında “yeşil” ekonomiye geçiş, bilgi, yenilik ve teknolojilerin transferi konusunda ortak çözümler geliştirmek için devletlerin bütünleşmesini ve bu bütünleşme dernekleri arasındaki yakın etkileşimin geliştirilmesinin önemini vurgulamıştır. Küresel çevre sorunları, iklim değişikliği, yakıt ve enerji kaynaklarının azaltılması bağlamında, “yeşil” büyüme, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve çevre güvenliğinin sağlanması konuları üzerinde özellikle durulmuştur. Enerjinin birleştirilmesi, piyasaların ve devletlerin koordineli enerji politikasının, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının destek mekanizmalarının teşvik edilmesine ve geliştirilmesine katkıda bulunduğunu dile getirmiştir.¹⁴⁰ 16 Eylül 2016 yılında Avrasya Ekonomik Komisyonu, AEB ülkeleri platformunda üye ülkeleri yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesine yönelik iş birliğini yoğunlaştırmaya davet etmiştir. Avrasya Ekonomik Komisyonu, bu bağlamda, Avrupa, Asya ve Pasifik’in farklı bölgelerinde ve geniş bir alanda yeşil ekonomiye geçişi hedefleyen Astana Girişimi ve Yeşil Köprü Ortaklık Programı’na özel bir önem atfetmektedir.

1 Ocak 2018’den itibaren, AEB ülkelerinde üretilen veya ithal edilen kamyon ve binek araçlar dahil her türlü araç, beşinci çevre sınıfına (araba egzoz gazlarındaki zararlı

¹⁴⁰<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/16-09-2016-1.aspx>. Erişim tarihi: 17.02.2022

maddelerin içeriğini düzenleyen bir çevre standardıdır) uygun olmalıdır. Bu uygulama, yeni araçların egzoz gazlarındaki zararlı (kirletici) maddelerin içeriğini 1,5 kat azaltacaktır.¹⁴¹

Uluslararası Ekolojik Hareket “Yaşayan Gezegen” ve Birinci Kamu Ekolojik Televizyonu¹⁴² tarafından düzenlenen Moskova 2019 medya forumunda Avrasya Ekonomik Komisyonu (AEK) Sanayi Politikası Departmanı Direktörü Nikolai Kushnarev, “AEB ülkelerinin entegrasyon potansiyeli, ülkelerimizde çevre koşullarının iyileştirilmesi üzerinde ciddi bir etkiye sahip olabilir” diye açıklamada bulunmuştur.¹⁴³

9 Ağustos 2019 yılında kabul edilen kılavuzun “Tehlikeli Maddeler İçeren Ürünlerin Üretimi için Taslak Kılavuzları” 3. Bölümü tehlikeli maddelerle çalışan tesislerin tasarımı ve işletimi için genel yönergeler hakkındadır. 7. Bölümde ise çevreyi koruma ve nüfusun tehlikeli maddeler içeren ürünlerin olası etkilerinden korunması ile ilgili maddeler bulunmaktadır. Buna göre:

- Üretim sürecinde tesiste işlenen tehlikeli maddeler kullanıldığında, ürünler ve bunların atık miktarlarının atmosfere girmesine veya doğrudan normal kanalizasyon sistemlerine boşaltılmasına izin verilmemelidir;
- Tehlikeli maddelerin işlendiği bir üretim tesisinin çevresinde bulunan halk, bu tehlikeli maddelerin yol açabileceği olası zararlardan korunmalıdır;
- Sıvı atık, güvenlik veya kontaminasyon (bulaşma, sızıntı) riski taşıyorsa atık, belediye kanalizasyonuna deşarj edilmeden önce arıtılmalıdır;
- Çevreyi korumak için geliştirilmiş hava filtrelemesi, söz konusu kılavuzun 12. Bölümü’nde tartışılmaktadır.¹⁴⁴

13 Temmuz 2020 yılında AEK Konseyi AEB ülkelerinin, Uzaktan Algılama Verileri’ne dayalı uzay ve coğrafi bilgi hizmetleri sağlama alanındaki ilk küresel ortak projesini onaylamıştır.

Avrasya Ekonomik Komisyonu Sanayi ve Tarımsal Sanayi Kompleksi Bakanı Artak Kamalyan, “Birlik ülkelerinin başkanlarının talimatlarını takiben, uzay departmanlarının temsilcileri ve önde gelen uzay teknolojisi üreticileri, eyaletler arası programı geliştirmek

¹⁴¹<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/11-01-18-2.aspx>. Erişim tarihi: 11.01.2022

¹⁴²<https://1eco.tv/novosti/>. Erişim tarihi: 27.10.2022

¹⁴³<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/16-12-2019-2.aspx>. Erişim tarihi: 10.04.2022

¹⁴⁴Tehlikeli Maddeler İçeren Ürünlerin Üretimi için Taslak Kılavuzları

için birlikte çalışmıştır. Sonuçta gerçekten yüksek kaliteli ve geleceğe yönelik bir rezervi olan ayrıntılı bir belgenin hazır olduğunu” ifade etmiştir.¹⁴⁵

Uzaktan algılama teknolojileri, dünyayı incelemek için içerisinde bulundurduğu kaynaklarını etkin bir şekilde yönetmeye yardımcı olan yüksek hassasiyetli ve operasyonel bir araçtır. Günümüz teknolojileri, maden arama ve üretiminin verimliliğini artırmak, tarımda en son uygulamaların başlatılması, acil durumların ve sonuçlarının önlenmesi, çevrenin korunması ve iklim değişikliğinin kontrolü için çözümler sunmaktadır. Ayrıca hava tahminlerinin dayandığı bilgilerin yaklaşık %80’i uzaydan elde edilmektedir.

14 Ekim 2020 yılında “World of Eurasia”¹⁴⁶ uzman kulübünün “*Yeni Bir Politika Olarak Ekoloji: Avrasya Uzay Alanı Çevreyi Koruma İş birliği Beklentileri*” konulu toplantıda Kazakistanlı uzmanlar Covid-19 olmasaydı ekolojinin ana dünya gündemi olacağına inandıklarını açıklamıştır. Çevresel risklerin artmasıyla devletler arasındaki yeni etkileşim biçimleri süreçlerinde uzmanların aktif katılımına duyulan ihtiyaç artmaktadır. Bu çerçevede çevre kirliliği genellikle sınır aşan bir özelliğe sahiptir. Ancak ortak yaklaşımlar için ortak arayış içerisinde olunup, çevreyi korumak için etkili önlemler ve yapıcı diyaloglar olması gerekmektedir. Ülkelerin birbirine artan bağımlılığı, çevre sorunlarının çözümünde rollerini güçlendirmektedir.

Buna karşılık, Kazakistan Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Müdürü Akimzhan Arupov şunları önermektedir: “AEB çerçevesinde, bir tür çevre yasasının, hatta bir çevre anayasasının oluşturulmasını başlatmak gerekiyor. Küresel düzeyde önemli çevre sorunlarının formülasyonunun güncellendiğini görüyoruz. AEB çerçevesinde çevrenin korunmasına ilişkin ortak belgelerin geliştirilmesine de ihtiyaç vardır”.¹⁴⁷

Ayrıca AEB çerçevesinde, 2021-2025 yılları için AEB istatistikleri alanındaki Taslak Entegrasyon Geliştirme Programı’nda (IEP) çevresel hususlara dikkat çekilmektedir. Belgede “yeşil” ekonomi ve çevreyi koruma ile ilgili yeni bir istatistiksel bölüm ortaya çıktığından beri AET’nin bir dizi toplantı ve etkinliklerindeki rolü aktif olarak tartışılmaktadır. Bu bölümde üç ana hedef belirlenmiştir: Bunlar; yeşil ekonomi ve çevre

¹⁴⁵<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/13.07.2020-2.aspx>. Erişim tarihi: 14.05.2022

¹⁴⁶2012 yılında deneyimli Kazakistanlı uzmanlar tarafından kurulmuş, kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşudur.

¹⁴⁷<https://e-cis.info/news/568/88832/>. Erişim tarihi: 8.07.2022

koruma (2021–2022) istatistikleri alanındaki üye devletler ve uluslararası deneyimin incelenmesi, yeşil ekonominin istatistiksel göstergelerinin oluşumuna ilişkin istişareler (2021–2022) ve yeşil ekonomi ve çevrenin korunmasına ilişkin istatistiklerin oluşturulması ve yayılmasıdır (2022–2025).¹⁴⁸

Zirvede ayrıca son yıllardaki en acil sorunların biri olan çevresel durum gündeme getirilmiştir. Putin, AEB’de karbon raporlaması alanındaki standartların birleştirilmesini başlatmayı, karşılıklı yarar sağlayan iklim projelerini uygulamayı, nükleer ve hidroelektrik dahil olmak üzere karbonsuz enerji kaynaklarının kullanımına dayalı kendi teknolojilerini ortaklaşa oluşturmayı önermiştir. Bugün Rusya’nın, ekonominin karbon yoğunluğunu azaltmak, sera gazı emisyonlarını azaltmak ve yeşil enerjiyi geliştirmek için aktif çaba sarf ettiğini açıklamıştır.¹⁴⁹

Rusya cumhurbaşkanına göre gündemde, örgüt içindeki çevre sorunları, özellikle uyumlu bir iklim düzenlemesi sisteminin geliştirilmesi konusundaki etkileşimi güçlendirmek de vardır. Bu, AEB ülkelerinin şirketlerinin ekoloji ve çevre koruma konularını dikkate alan açık ve üzerinde anlaşmaya varılmış kurallara göre çalışılması gereken bir meseledir.¹⁵⁰ Rusya cumhurbaşkanına göre, bugün iklim değişikliğiyle mücadelenin ve çevrenin korunmasının tüm üye devletler için temel öneminin anlaşılmasını yansıtan çevre alanında iş birliğine ilişkin bir ortak bildiri taslağı hazırlanmaktadır.¹⁵¹

Küresel iklim gündemi çerçevesinde AEB’deki metalürjik ve endüstriyel alandaki sorunlar ve fırsatlar, karbon gazı etkisini azaltma ile ilgili önemli sorular Çelyabinsk şehrinde gerçekleşen “Dağ Metalürjik ve Petrol Üretimi Ekolojisi-2021” uluslararası forumunda araştırılmıştır. Forumu AEK Endüstri ve Tarım Bakanı Kamalyan da katılmıştır. Forum sırasında Avrupa ve Rusya’nın yeşil metalürji projeleri, metalürji ve petrol işletmelerinin çevresel modernizasyonu için talimatlar ele alınmıştır. Ayrıca AEB ülkelerinin Avrupa Komisyonu’nun AB Yeşil Anlaşması (EU GREEN DEAL) çevre planının uygulanmasına tepkisi için gerekli önlemler, AB ülkelerine çelik, çimento, alüminyum ithalatına sınır ötesi karbon vergisi getirilmesiyle ilgili konular tartışılmıştır.

¹⁴⁸<https://ec.eaeunion.org/upload/medialibrary/b34/Doklad-zelenaya-ekonomika-06.2022.pdf>. Erişim tarihi: 15.08.2022

¹⁴⁹<https://ria.ru/20211014/unifikatsiya-1754569091.html>. Erişim tarihi: 14.01.2022

¹⁵⁰<https://ria.ru/20220614/eec-green-1792361578.html>. Erişim tarihi: 15.08.2022

¹⁵¹<https://ria.ru/20220614/eec-green-1792361578.html>. Erişim tarihi: 15.08.2022

Forumun açılışını yapan Artak Kamalyan, “Küresel iklim değişikliği sorunu, temel endüstrilerin yeniden yapılandırılması ve modernize edilmesi sorununu ortaya koymaktadır. Ham ve kaynak yoğunluklu yenilikçi, verimli bir geliştirme türüne geçmek için çok işimiz var” ifadelerini kullanmıştır.¹⁵² Genel olarak, çevre güvenliğini kademeli olarak sağlamak için birlik ülkeleri sanayi politikasının uygulanmasında bir dizi öncelik belirlemelidir. Bunlar işletmelerin enerji verimliliğinin sürekli artması, yenilenebilir enerji kaynaklarının vazgeçilmez gelişimi ve en son teknolojilere yapılan yatırımlardır. Sürdürülebilir kalkınma konularının tartışmasının bir parçası olarak, forum katılımcıları ayrıca metalürji ve ulaşımda hidrojen kullanımına ilişkin beklentilere de odaklanmıştır. Uzmanlar, yeni bir teknolojik düzene geçiş için gerekli olan bu yeşil ekonomi trendine dikkat çekmektedir.¹⁵³

23 Nisan 2021 yılında Avrasya Ekonomik Komisyonu’nun tematik oturumunda uzmanlar AEB ve dünyadaki yeşil ekonominin geliştirilmesine yönelik beklentileri tartışmışlardır. AEB’de düşük karbonlu bir ekonomi geliştirmek, ekonominin sektörlerinin karbondan arındırılmasına yönelik beklentiler, inovasyonu geliştirmek ve ekonominin dijitalleşmesi için elverişli koşullar yaratma konuları, “*Yeni bir formatın ekonomisi: dijital, yenilikçi, yeşil ekonomi*” başlıklı oturumda uzmanlar tarafından tartışılmıştır. “*Avrasya Ekonomik Birliği için Zorluklar ve Beklentiler: Avrasya Ekonomik Birliği’nin Gelişmiş Kalkınma Stratejisi*” iş forumunun bir parçası olarak düzenlenmiştir.¹⁵⁴

Birleşmiş Milletler Sanayi Kalkınma Teşkilatı’nın (UNIDO) Rusya Federasyonu’ndaki Uluslararası Endüstriyel İş Birliği Merkezi Direktörü Sergey Korotkov, BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nin uygulanmasını desteklemek ve ülkelere yardım etmek için araçlar geliştirme bağlamında merkezin CO2 emisyonlarını azaltma taahhütlerini yerine getirme ile ilgili faaliyetlerini dile getirmiştir.¹⁵⁵ Korotkov, AEB ülkelerini ortak sürdürülebilir endüstriyel projeler uygulamaya çağırıştır. Sergey

¹⁵²<https://eec.eaeunion.org/news/globalnaya-klimaticheskaya-povestka-strany-eaes-dogovorilis-o-sovmestnyh-merakh-podderzhki-naibolee-uyazvimyh-sektorov-promyshlennosti/>. Erişim tarihi: 10.09.2022

¹⁵³<http://www.fbacs.com/articles/globalnaya-klimaticheskaya-povestka-strany-eaes-dogovorilis-o-sovmestnykh-merakh-podderzhki-naibolee.html>. Erişim tarihi: 10.09.2022

¹⁵⁴<https://eec.eaeunion.org/news/perspektivy-razvitiya-%C2%ABzelenoj%C2%BB-ekonomiki-v-eaes-i-v-mire-obsudili-eksperty-na-tematicheskoy-sessii-eek/>. Erişim tarihi: 15.06.2022

¹⁵⁵<https://eec.eaeunion.org/news/perspektivy-razvitiya-%C2%ABzelenoj%C2%BB-ekonomiki-v-eaes-i-v-mire-obsudili-eksperty-na-tematicheskoy-sessii-eek/>. Erişim tarihi: 15.06.2022

Moçalnikov¹⁵⁶ ise, “Dünya ekonomilerinin karbondan arındırılması sorununun aktif uluslararası iş birliği olmadan çözülemez” görüşünü savunmuştur.¹⁵⁷

Rusya Federasyonu Ticaret ve Sanayi Odası Doğal Kaynakların Yönetimi ve Ekolojisi Komitesi Başkanı Sergei Alekseev, AEB ülkelerinin “yeşil” ekonominin gelişimine yönelik etkinliklere daha aktif olarak katılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁸

21 Mayıs 2021 yılında ekolojik sorunlar AEB zirvesinde de tartışılmıştır. Doğal Kaynaklar, Mülkiyet ve Arazi İlişkileri Komitesi Başkanı Nikolai Nikolaev, “dünya kuralları sisteminde Avrupa günümüzde lider bir konuma sahip ve bizim tek yolumuz etkileşim için yeni anlamlar, yeni kurallar ve koşullar oluşturarak küresel iklim gündeminde liderliği elde etmek ve karbon birimlerinin dolaşımı için bir Avrasya uluslararası merkezinin oluşturulmasını sağlamaktır” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.¹⁵⁹

25 Mayıs 2021 yılında ise Avrasya Ekonomik Komisyonu, Rusya Sanayici ve Girişimciler Birliği desteğiyle “Üçüncü Ülkelerin İklim Değişikliğiyle Mücadele Önlemleri ve Bunları Aşma Yolları Nedeniyle AEB Üye Devletlerinin Dış Ticaretinde Yeni Zorluklar” adlı bir internet semineri düzenlenmiştir. Katılımcılar, sınır karbon düzeltme mekanizmasıyla beraber, üçüncü ülkelerin iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik önlemlerini ve politikalarını, AEB üye ülkelerinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için gerekli reformları ve insan yaşamının doğal ortamını iyileştirmeye ilişkin diğer konuları tartışmışlardır.¹⁶⁰

14 Ekim 2021 yılında Kazakistan başkanlığında gerçekleştirilen Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi’nin video konferans toplantısının iklim değişikliği konusu çerçevesinde AEB’ye üye devletlerin ekonomik iş birliği ile ilgili kararlar yayınlanmıştır. Söz konusu kararlar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

¹⁵⁶Rusya Federasyonu Enerji Bakanı Yardımcısı

¹⁵⁷<https://eec.eaunion.org/news/perspektivy-razvitiya-«zelenoj»-ekonomiki-v-eaes-i-v-mire-obsudili-eksperty-na-tematicheskoy-sessii-eek/>. Erişim tarihi: 15.06.2022

¹⁵⁸<https://eec.eaunion.org/news/perspektivy-razvitiya-%C2%ABzelenoj%C2%BB-ekonomiki-v-eaes-i-v-mire-obsudili-eksperty-na-tematicheskoy-sessii-eek/>. Erişim tarihi: 15.06.2022

¹⁵⁹https://eurasia.expert/evraziyskiy-soyuz-zaymetsya-voprosami-ekologii/?utm_source=google.kz&utm_medium=organic&utm_campaign=google.kz&utm_referrer=google.kz. Erişim tarihi: 7.07.2022

¹⁶⁰https://rgmo.net/tmp/Izmenenie_klimata_N90_AprMay_2021.pdf. Erişim tarihi: 24.09.2022

- Artan sera gazları emisyonları sorununu çözmek için uzun vadeli küresel hedefe odaklanarak iklim değişikliği ve çevre problemlerine yanıt vermenin dünya ekonomisinde değişikliklere yol açacağı belirtilmiştir;

- Olumsuz sosyal-ekonomik etkilerin, gelişmiş ve gelişen ülkeler arasındaki uçurumun artmasının, ticaret ve yatırım yolundaki engellerin önlenmesi için koordineli eylemlerin gerektiği açıklanmıştır;

- Emisyon azalımı ve düşük karbona geçiş, fosil kaynakların verimli ve rasyonel kullanımı, nükleer enerji ve hidroelektrik kullanımı, düşük karbonlu ulaşım, hidrojen teknolojilerinin tanıtılması, yenilenebilir enerji kaynakları, sanayide, tarımda, konutta ve toplumsal hizmetlerde enerji verimliliği yaklaşımları ve teknolojilerini geliştirmede uluslararası iş birliğinin önemi vurgulanmıştır;

- Ekosistemlerin soğurma kapasitesinin hesaplanmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunacak ve iklim projelerini desteklemek ve mevcut en iyi teknolojileri transfer etmek için yeşil finans araçlarının kullanımını teşvik edecek yaklaşımların birleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir;

- İklim projelerinin uygulanması sonucunda oluşan karbon birimlerinin sirkülasyonu için mekanizmaların yanı sıra elektrik enerjisinin kökenini teyit eden sistemlerin karşılıklı uluslararası tanınması gerektiği açıklanmıştır;

- Ayrıca iklim gündeminin uygulanmasında dijital platformların önemli potansiyelini kullanma ihtiyacına dikkat çektiği belirtilmiştir.¹⁶¹

24 Kasım 2021 yılında Nur-Sultan'da Kazakistan Çevre Kuruluşları Derneği StopMusor sosyal projesi çerçevesinde ekonomi alanındaki sürdürülebilir kalkınma hedefleri hakkında uluslararası konferans düzenlenmiştir. Kazakistan Çevre Kuruluşları Birliği Yönetim Kurulu Başkanı Aigul Solovieva, sürdürülebilir kalkınma hedefleri, eğitim, sağlık, sosyal koruma ve istihdamın yanı sıra, iklim değişikliğiyle mücadele ve çevreyi

¹⁶¹<https://24.kz/ru/news/policy/item/504397-opublikovano-zayavlenie-stran-eaes-po-klimaticheskoj-povestke>.
Erişim tarihi: 20.11.2021

koruma gibi bir dizi konuyu ele aldığını ve “StopMusor” projesinin de sokaklardaki çöp miktarını azaltan çevre sorununun çözümüne katkıda bulunduğunu açıklamıştır.¹⁶²

6-8 Nisan 2022 yılında Atyrau şehrinde (Kazakistan) Atyrau Oil & Gas 2022 - Kuzey Hazar Bölgesel Fuarı düzenlenmiştir. Atyrau (Oil & Gas), petrol ve gaz endüstrisi ve Kazakistan ekonomisi için stratejik öneme sahip bir fuardır. Serginin bölümleri içinde petrol ve gazın çıkarılması, işlenmesi, ekipman taşımacılığı, jeofizik hizmetlerle birlikte küresel çevreyi koruma ve ekolojik güvenlik de vardır.¹⁶³

Tezin bu kısmında AEB'nin 2014-2021 yılları arasında kabul ettiği antlaşmalar, stratejiler, ekolojik platformlar dönemselsel olarak incelenmiştir. Sonraki bölümde ise küresel çevre ve iklim değişikliği ile ilgili politikalar örgüte üye ülkeler bazında ele alınacaktır.

2.2. AEB Üye Ülkelerin Çevre Politikalarının Analizi

Coğrafi açıdan AEB toprağı oldukça geniş bir alana sahiptir. Çeşitli doğal kaynakların olmasıyla birlikte su ve orman kaynakları bakımından zengindir. Bununla birlikte her üye ülkede birçok ekolojik sorun bulunmaktadır. Örneğin, Rusya'da bulunan radyoaktif atıkların oranı 500 milyon m³'tür.¹⁶⁴ Tüm üye ülkelerdeki en büyük çevre ve iklim sorunu ise hava kirliliğidir. Ayrıca birlikteki komşu ülkeler ortak sorunlara sahiptir. Rusya ve Belarus'un ortak su kaynaklarının olmasından dolayı sorunları da birlikte çözmekteler. Rusya ve Belarus'la komşu olan Ukrayna'da bulunan ve 1986'da yaşanan Çernobil nükleer patlamasının etkisi hâlâ devam etmektedir. Ermenistan'da ise hava kirliliği, çevre korunması, toprak kirliliği, su kaynaklarının aşırı kullanımı gibi çevre sorunları bulunmaktadır. Kırgızistan da endüstri atıkları ve radyoaktif kaynaklardan dolayı çevresel sorunlar yaşanmaktadır.

Tablo 2.2-1. AEB üye ülkelerinin çevre durumu (EPI'e göre)

¹⁶²<https://hard-life.kz/2020-v-nur-sultane-strany-uchastnicy-eajes-obsudili-opyt-v-oblasti-realizacii-cur.html>.

Erişim tarihi: 18.01.2022

¹⁶³Plan 2022. eurasiancommission.org. Erişim tarihi: 19.01.2022

¹⁶⁴<https://dela.ru/amp/276632/>. Erişim tarihi: 20.12.2022

Sorun kategorileri	Kazakistan	Rusya	Kırgızistan	Ermenistan	Belarus
Hava Kalitesi	115	47	138	97	57
Ağır metaller	78	37	122	85	67
Atık yönetimi	124	122	133	133	37
İklim değişikliği	108	57	112	102	80
Kirlilik emisyonları	68	50	170	120	54
Su kaynakları	51	58	126	69	71
Çevre sağlığı	97	57	109	91	48
EPI ülkeler sıralaması	85	58	105	53	49

Kaynakça: Environmental Performance Index¹⁶⁵

2020 yılında yapılan EPI ülkeler sıralamasında 180 ülkenin çevre durumu incelenmiştir. GSYH, nüfus, kentleşme de dikkate alınarak çevre sağlığı, ekosistem canlılığı kategorilerinde ülkelerin hangi sıralamada yer aldığı belirlenmiştir. AEB ülkelerinin sıralamadaki yeri yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Hava kalitesi sıralamasında Rusya ve Belarus öndeyken diğer üç ülke geridedir, Kırgızistan 138. sıradadır.

AEB ülkeleri küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarını ikili ilişkiler aracılığıyla da çözmektedir. Örneğin, Rusya Ermenistan'ın yakıt ve enerji kompleksi için nükleer yakıt, nükleer santraller için ekipman, makineler ve enerji taşımacılığının yaklaşık %80'ini

¹⁶⁵<https://epi.yale.edu/epi-results/2022/component/epi>. Erişim tarihi: 16.02.2022

sağlamaktadır. Rusya'nın Ermenistan'ın en büyük enerji projelerini finanse ettiğine ve Ermenistan ekonomisine yaptığı yatırımlara örnek olarak Gazprom PJSC'nin katılımıyla yapılan inşaat çalışmaları gösterilebilir. Aralık 2013 yılında Hrazdan Termik santralının beş enerji santrali hizmete girmiştir. İnter şirketi ise Sevan-Hrazdan enerji santralleri işine başlamıştır. Rusya şirketleri, Ermenistan'nın yakıt ve enerji kompleksinin bazı tesislerine sahiptir: Sevan-Hrazdan HES (Hrazdan Nehri üzerindeki 10 HES'ten 7'si), Hrazdan TES.¹⁶⁶ Belarus da iki büyük petrol rafinerisi, Unecha-Mozyr (Dostluk) ve Surgut Polotsk (Dostluk-Baltık) petrol boru hatlarından gelen ve Belarus'ta üretilen Rus petrolünü işlemektedir. Kırgızistan'da beş petrol rafinerisi bulunmaktadır. Aynı zamanda Kırgızistan petrol arıtma kapasiteleri tam olarak çalışmadığından toplam kapasite kullanımını %10'u geçmemektedir. Özellikle Junda ve Tokmok Petrol Rafinerisi, Rusya ile 450 bin tonluk gümrüksüz ham petrol tedariki konusunda anlaşmaya varmasına rağmen, iki yıldır bu hacme ulaşamamıştır.¹⁶⁷ Rusya Federasyonu ve Kazakistan arasındaki iş birliği de etkin bir şekilde gelişmektedir. Ultra derin sondaj ve jeolojik keşif için Hazar Denizi'ndeki ortak proje "Avrasya"dır. Ancak Rusya ve Kazakistan arasındaki enerji sektöründeki etkileşimin büyük ölçüde "Çin merkezli" olduğunu belirtmemiz gerekir.

Aşağıdaki tabloda AEB üye ülkelerinin GSYH düzeyi, elektrik tüketimi ve kişi başı CO2 emisyonları oranı gösterilmiştir.

Tablo 2.2-2. AEB üye ülkelerinde GSYH düzeyi, elektrik tüketimi ve kişi başı CO2 emisyonları, 2019

	CO2 Emisyonları, T	Elektrik Tüketimi, Kwt/Saat	GSYH, bin Amerikan doları
Belarus	5,85	3741	6,20
Ermenistan	1,98	2087	4,30
Kazakistan	11,08	5223	11,41
Kırgızistan	1,44	1951	1,22
Rusya	11,36	6954	10,01

¹⁶⁶Kodaneva (2022). COVID-19 Salgını Bağlamında Yeşil Ekonomiye Geçişin Sorunları ve Beklentileri. Problemy i Perspektivy Perekhoda k Zelenoy Ekonomike v Usloviyakh Pandemii COVID-19. Выпуск 5. s.4.

¹⁶⁷Kodaneva (2022). a.g.m. s.4

Kaynakça: Key World Energy Statistics, 2021¹⁶⁸

Yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi CO2 emisyonları ölçüsü en fazla ülkeler Kazakistan ve Rusya'dır. Elektrik tüketimi sıralamasında da yine bu iki ülke yüksek rakamlara sahiptir. En az göstergeler ise Kırgızistan'a aittir. AEB ülkeleri toplam küresel sera gazı emisyonları oranının %5,8'ini oluşturmaktadır. Bununla birlikte AEB ülkeleri sera gazı emisyonlarını azaltma sorumluluğunu paylaşmakta ve iklim değişikliğine uyum önlemleri ve doğanın korunması, yoksulluk ve eşitsizlik gibi sorunları çözmeye odaklanmaktadır.

Günümüzde tüm AEB ülkeleri Paris Antlaşması'nı imzalamış ve 2030 yılına kadar iklim değişikliğiyle mücadeleyle yönelik kendi ulusal eylem planlarını kabul etmişlerdir. Eylem planlarının gerçekleşmesi durumunda 2030 yılındaki AEB ülkelerinin atıklarının toplam oranı 1990 yılındakiyle kıyasla %45 oranında azalmış olacaktır.¹⁶⁹ 2060 yılına kadar kömürden vazgeçme hedefleri olduğunu sadece Kazakistan ve Rusya açıklamıştır. Ancak devletlerin ekonomik yapısından dolayı sürdürülebilir orman ve arazi kullanımı yönetimi konusu daha fazla öneme sahiptir.

Bu bölümde AEB üye ülkelerinin küresel çevre ve iklim değişikliğiyle mücadelesine yönelik kabul ettiği stratejiler ve ulusal programlar ele alınacaktır.

2.2.1. Belarus

Belarus yeşil ekonomiyi geliştirmeye odaklanan ülkeler içinde yer almaktadır. 2015-2017 yılları arasında ülkede “*Yeşil Ekonomiye Geçiş Destek*” adlı proje gerçekleştirilmiştir. Genel bütçesi 5 milyon avroyu aşmayan bu proje, AB ile BM kalkınma programı tarafından desteklenmektedir. 2016 yılında Belarus Bakanlar Konseyi 2020 yılına kadar Belarus'ta Yeşil Ekonomiyi Geliştirme Milli Planı'nı onaylanmıştır. Bu plan 15 Aralık 2016'da yayımlanan Belarus Cumhuriyeti cumhurbaşkanı kararı ile 2016-2020 yılları arasında Sosyal ve Ekonomik Kalkınma Programı'na uygun olarak hazırlanmıştır. 2030 yılına kadar Sürdürülebilir Sosyoekonomik Kalkınma Ulusal Stratejisi'nde de yeşil

¹⁶⁸ <https://iea.blob.core.windows.net/assets/52f66a88-0b63-4ad2-94a5-29d36e864b82/KeyWorldEnergyStatistics2021.pdf>. Erişim tarihi: 7.05.2022

¹⁶⁹ <https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/b34/Doklad-zelenaya-ekonomika-06.2022.pdf>. Erişim tarihi: 15.08.2022

ekonomiyi geliştirmek hedeflenmiştir. Ülkenin yeşil ekonomiye geçişinde iki aşama belirlenmiştir:

- 1) 2016-2020 yılları arasında yeşil ekonomi ilkelerine dayalı yapısal ve kurumsal dönüşüm yoluyla ekonominin niteliksel olarak dengeli büyümesine geçişin sağlanması;
- 2) 2021-2030 yılları arasında ise istikrarlı sürdürülebilir kalkınmaya geçiş ve yeşil ekonominin gelişmesi, yüksek teknolojik üretimlerin ilerlemesi temelinde insanların yaşam standartlarının geliştirilmesi.¹⁷⁰

10 şubat 2021 yılında Belarus, “İklim ve Sürdürülebilir Enerji Gelişimi Eylem Planı”nın parçası olan “Belarus: Küçük ve Orta şehirlerde Yeşil Kentsel Kalkınmaya Destek” projesini sunmuştur.¹⁷¹ Proje yerel yürütme komiteleri, şetmeler ve kamu kurumları ile yakın iş birliği içinde yürütölmektedir. “Yeşil şehirler” projesi, her şeyden önce, atmosfere salınan sera gazı emisyonlarını azaltmak ve düşük karbonlu kalkınmaya geçiş için stratejik planların geliştirilmesi ve uygulanmasında Belarus’taki küçük ve orta ölçekli şehirlere yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Belarus’un 53 şehri, yerel yetkililerin enerji ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında yer aldığı Avrupa İklim ve Enerji Belediye Başkanları Sözleşmesi girişimine katılmıştır. şehir yönetimi, 2030 yılına kadar CO2 emisyonlarını en az %30 azaltmayı taahhüt etmiştir. Bu proje Küresel Ekolojik Fonu ve Belarus Çevre ve Doğal Kaynakları Koruma Bakanlığı ve BM Kalkınma Programı tarafından desteklenmektedir.

Aşağıdaki tabloda Belarus’un çevre ve iklim değişikliği konusunda kabul ettiği ulusal programlar, aldığı görevler, 2030 ve 2050 yılına kadarki hedefleri yer almaktadır.

Tablo 2.2.1. Belarus iklim gündeminde farklı yaklaşımlar ve ulusal hedefler, sınışaşan karbon düzenlemesi (SKD) ve Emisyon Ticareti Sistemi (ETS)

Ulusal programlar	Görevler	2030 yılına kadar hedefler	2050 yılına kadar hedefler	SKD ve ETS
-------------------	----------	----------------------------	----------------------------	------------

¹⁷⁰Kodaneva (2022). a.g.m. s.4

¹⁷¹<https://www.belta.by/society/view/proekt-zelenye-goroda-pomogaet-belarusi-v-realizatsii-parizhskogo-soglashenija-proon-428023-2021/>. Erişim tarihi: 20.09.2022

<p>Paris Antlaşması, 2016</p> <p>Belarus Cumhuriyeti'nin 2030'a kadar Sürdürülebilir Sosyoekonomik Kalkınma Ulusal Stratejisi</p> <p>Belarus Cumhuriyeti'nin 2030 yılına kadar Düşük Karbonlu Kalkınma Stratejisi</p> <p>2050 yılına kadar Ormancılık ve Tarımın İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi</p> <p>2021–2025 için Belarus Cumhuriyeti'nde Yeşil Ekonominin Geliştirilmesi için Ulusal Eylem Planı</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Yasal düzenlemelerin geliştirilmesi, devlet programlarının ve faaliyetlerinin uygulanması: - sera gazlarının antropojenik emisyonlarını sınırlamak, - BM İDÇS ve Kyoto Protokolü kapsamındaki ulusal yükümlülüklerin yerine getirilmesine ilişkin prosedürün belirlenmesi; • Yenilenebilir enerji kaynakları alanında Belarus Cumhuriyeti politikasının güçlendirilmesi, düşük karbonlu ve karbonsuz teknolojilerin tanıtılması • sürdürülebilir tüketim ve üretim ilkelerinin tanıtılması; • yeşil finans, döngüsel ekonomi, organik tarım, ekoturizm, düşük karbonlu enerji, elektrikli ulaşım (altyapı) ve kentsel hareketliliğin geliştirilmesi; •akıllı ve enerji 	<ul style="list-style-type: none"> • 2015'e kıyasla GSYH'nın enerji yoğunluğunu en az %35 azaltmak; • Çevre korumaya yönelik harcamaların payını GSYH'nın %2-3'üne kadar artırmak; • Sera gazı emisyonlarını 1990 seviyelerine kıyasla %28 oranında azaltmak 	-	-
--	--	---	---	---

	<p>açısından verimli, yeşil şehirlerin oluşumu;</p> <ul style="list-style-type: none">• iklim değişikliğinin azaltılması ve iklim değişikliğine uyum;• biyolojik çeşitliliğin korunması;• yeşil bir ekonomiye geçiş için bilimsel destek.			
--	---	--	--	--

Kaynakça: VEB.RF Araştırma ve Uzmanlık Enstitüsü Raporu (2021). s.28

Belarus Cumhuriyeti “Çevre Koruma Hakkında” Kanunu, doğa yönetimini, genel ve özel olarak ayırmaktadır.¹⁷² Doğal kaynakların özel olarak kullanımı için ücretlendirme mevcuttur. Bu ücretler vergi, harç ve kira ödemeleri şeklinde tahsil edilmektedir.

Vergi ödemeleri, arazi vergisini, çevre vergisini ve doğal kaynakların çıkarılması vergisini içermektedir. Çevre vergisinin vergilendirmesi Rusya’yla benzer özelliklere sahiptir. Bu vergi türünün oranlarına artan ve azalan katsayılar uygulanmaktadır. Bu, Belarus Cumhuriyeti “Çevre Koruma Hakkında” Kanunu’nda yer alan çevre koruma alanında ekonomik teşviklerin oluşturulması gibi, ekonomik çevre koruma mekanizması unsuruyla ilişkilendirilebilir.

Özellikle, Belarus Cumhuriyeti Vergi Kanunu, gaz arıtma tesislerinin inşası veya yeniden inşasında sermaye yatırımlarını finanse etmek için yapılan harcamaların miktarına göre, atmosferik hava kirleticileri ödemelerinde çevre vergisi ödeyenler için üç ayda azalma göstereceği ihtimalini ortaya koymaktadır.¹⁷³ Benzer bir mekanizma Rusya’daki mevzuat tarafından da sağlanmaktadır. Sıfır katsayısı olan, çevre üzerinde olumsuz etkisi olan tesiste mevcut en iyi teknolojilerin tanıtılmasından sonra hava kirletici emisyonların hacmi veya kütlesi, kirleticilerin teknolojik standartlar sınırları dahilinde deşarjı için belirlenmektedir.

¹⁷²https://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_ohrane_okruzhayuwej_sredy.htm. Erişim tarihi: 16.04.2023

¹⁷³<https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk0900071>. Erişim tarihi: 15.08.2022

Belarus tarafından Ocak 2021’de kabul edilen 2021-2025 yılları için “yüksek verimli ve sürdürülebilir ormanların oluşmasını, orman kaynaklarının rasyonel kullanımını ve ormanların kaynak potansiyelini artırmayı” amaçlayan “*Belarus Ormanı*” Devlet Programı’nın uygulanması, Bakanlar Kurulu kararına uygun olarak, 2030 yılına kadar Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunacağı beklenmektedir. Devlet Programı’nın uygulanması sırasında, bölgenin orman örtüsünün beş yıl içinde %39,9’dan %40,3’e çıkması planlanmaktadır.

2.2.2. Ermenistan

Selishcheva’ya göre, Ermenistan henüz yeşil bir ekonomi stratejisi benimsememiştir. Ancak 2017 yılı sonunda yenilenebilir enerji kaynaklarının devletin enerji dengesindeki payı %32,5’e ulaşmıştır.¹⁷⁴ Bu, diğer AEB ülkelerinden önemli ölçüde daha fazladır: Belarus’ta %4, Kazakistan’da %1,3, Kırgızistan’da %0,1 oranındadır.¹⁷⁵ Bu her şeyden önce, Ermenistan’ın yakıt ve enerji kompleksinin ekonomisi için stratejik öneme sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ülkenin kendi hidrokarbon rezervleri ve denize erişimi yoktur. Bu da onu tamamen Rusya’dan gelen tedariklere bağımlı hale getirmektedir. Bu bağlamda, Ermenistan hidro ve nükleer enerjinin geliştirilmesine önem vermiş ve Sevan-Hrazdan ve Vorotan hidroelektrik santrallerini tek bir çatı altında birleştirmiştir. Nükleer enerji endüstrisi nükleer üniteyi yeniden başlatmış ve Ermeni (Metsamor) nükleer santralinin güvenilirliğini artırmak için bir dizi önlem almıştır.¹⁷⁶

Ermenistan’ın enerji güvenliği doktrini dört başlık altında incelenebilir:

1. Nükleer enerji gelişimi;
2. Birincil enerji taşıyıcılarının dağıtımının çeşitlendirilmesi;
3. Enerji akışlarına bölgesel entegrasyon;

¹⁷⁴Selishcheva, T.A. (2018). a.g.m. s. 10

¹⁷⁵Selishcheva, T.A. (2018). a.g.m. s. 10

¹⁷⁶L. Ruban, V. Mishchenko (2020). AEB Ülkelerinin Enerji Etkileşimi: Büyüme Zorlukları. Sondaj ve Petrol. No. 10. s. 50–58.

4. Yenilenebilir enerji kullanımı, öncelikle hidroelektrik, enerji tasarrufu ve enerji verimliliğinin geliştirilmesi.¹⁷⁷

COP 26 konuşmasında Ermenistan Cumhurbaşkanı Armen Sarkisyan güneş enerjisini 2030 yılına kadar %15'e kadar artırmayı planladıklarını açıklamıştır.¹⁷⁸ Bununla birlikte "İklim İçin Borç" (*Debt for Climate Swap*) projesini sunmuştur. Bu proje iklim desteklenmesi ve ekosistemli eylemler için yararlı olacağını vurgulamıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım, sıfır düzeyli olan atıkların üretim oranını %54'e artırmada ana hedeflerinden biridir.

Aşağıdaki tabloda da Ermenistan'ın küresel çevre ve iklim değişikliği alanında kabul ettiği programları, 2030 ve 2050 yılına kadar gerçekleşmesi beklenen hedefleri bulunmaktadır.

Tablo 2.2.2. Ermenistan'ın iklim gündemindeki farklı yaklaşımlar ve ulusal hedefler, sınıraşan karbon düzenlemesi (SKD) ve Emisyon Ticareti Sistemi (ETS)

Ulusal programlar	Görevler	2030 yılına kadar hedefler	2050 yılına kadar hedefler	SKD ve ETS
Paris Antlaşması, 2017 Ulusal Enerji Güvenliği Konsepti Enerji Sektörünün Sürdürülebilir Kalkınması için Ulusal Strateji Ulusal Enerji Tasarruf Programı 2017 - 2036 Katı Atık Yönetim Sisteminin Geliştirilmesi Stratejisi	<ul style="list-style-type: none">• Yenilenebilir kaynaklardan üretilen elektriğin satın alınması için garanti verilmesi;• Düzenlenmemiş pazar segmentinde rekabet mekanizmalarının tanıtılması;• Yeni katılımcıların pazarına engelsiz erişim;• Bölgesel elektrik ticaretinin teşviki;	<ul style="list-style-type: none">• Ulusal enerji ihtiyacını yalnızca nükleer (%30) ve yenilenebilir enerji (%70) ile karşılamak	<ul style="list-style-type: none">• Sera gazı emisyonlarını 633 milyon tonla sınırlamak	-

¹⁷⁷Kodaneva (2022). a.g.m. s.5

¹⁷⁸<https://www.president.am/ru/press-release/item/2021/11/02/President-Armen-Sarkissians-speech-in-COP26/>. Erişim tarihi: 10.01.2022

Ulusal Orman Yangını Yönetimi Politikası, Uygulanması için Strateji ve Önlemler Listesi	• Hızlı bir yangın müdahale ekibinin oluşturulması da dahil olmak üzere ormancılık personelinin teknik olarak yeniden donatılması			
---	---	--	--	--

Kaynakça: VEB.RF Araştırma ve Uzmanlık Enstitüsü Raporu (2021). s. 27

Ekolojik vergilere gelindiğinde ödemeler Ermenistan Cumhuriyeti Vergi Kanunu ile düzenlenmektedir. Çevre vergisi, çevresel önlemlerin uygulanması için gerekli kurumları, vakıfları oluşturmak amacıyla devlet bütçesine ödenen vergi olarak tanımlanmaktadır. Vergilerden gelen paraların gidecekleri yer belli olduğundan mutlaka ekolojik etkinlikleri gerçekleştirmek için harcanmalıdır. Bu ülkede 2001 yılından bu yana “Şirketler tarafından Ödenen Çevreyi Koruma Vergilerini Doğru Kullanma” yasası vardır. 2020 yılında yapılan değişikliklere göre, madencilik şirketlerinden alınan çevre vergisi toplulukların bütçelerine yönlendirilecektir. Metal çıkaran madencilik şirketlerinin çevre vergileri, bu şirketlerin faaliyetlerinden olumsuz etkilenen toplulukların programlarının uygulanması için kullanılmalıdır.

Çevre vergisine ek olarak, Ermenistan Vergi Kanunu doğal kaynakların kullanımı için ödemelerin tahsil edilmesini düzenlemiştir. Bu tür ödemelerin amaçları şunlardır: yüzey sularının kullanımı, termal yeraltı sularının çıkarılması, maden yeraltı sularının çıkarılması (karbondioksit üretimi dahil), tuz madenciliği, katı metalik olmayan minerallerin madenciliği (tuz hariç), biyolojik kaynakların kullanımı.¹⁷⁹ Bu ödemeler, tabiatında var olan tüm unsurlara sahip oldukları için bir nevi vergidir. Kanunun ekolojik vergi kavramını içermesine rağmen doğal kaynaklar için ödemeleri içeren bir kavram yoktur. Bu durum AEB'nin tüm üyeleri için geçerlidir.

Ermenistan Cumhuriyeti mevzuatı, pratikte çevre kirleticiler için vergi oranında bir indirim şeklinde teşvik önlemlerinin kullanılmasını sağlamamaktadır. Ermenistan Cumhuriyeti Vergi Kanunu, hibrit motorlu araçlar ve elektrik motorlu taşıtlar için belirli

¹⁷⁹ <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1447&lang=rus&sel=show>. Erişim tarihi: 10.09.2022

kategorilerdeki kişiler (engelliler) ve çevre vergisi ödeyenler için çevre vergisinin ödenmesine ilişkin faydaları belirlemektedir.

Ermenistan, İklim Değişikliği Paris Antlaşması çerçevesinde, 2050 yılına kadar sera gazı emisyonlarını yılda 6 milyon tonu aşmamak üzere sınırlamayı taahhüt etmiştir. UNDP iklim değişikliği programı koordinatörü Diana Harutyunyan'a göre, küresel olarak gezegendeki sıcaklığın ortalama 1 derece artmasına rağmen Ermenistan'da 1,3 derece artmıştır. Küresel iklim değişikliği nedeniyle doğal afetler yoğunlaşmış, altyapının zarar görmesi nedeniyle kuraklık, sel ve çamur akıntıları, toprak kaymaları ve orman yangınları daha sık hale gelmiştir. Son yıllarda barajların doluluk oranları %60'ı geçmemektedir. Su kaynaklarının azalması, tarımdaki kayıpları artırmaktadır. Doğal olarak bu, büyük ölçüde nehir akışıyla beslenen hidroelektrik santrallerinde elektrik üretimini de etkilemektedir. Ona göre, nükleer enerji karbonsuz enerji kaynaklarının geliştirilmesine katkıda bulunacaktır. Harutyunyan, "2021'den 2030'a kadar alınan yeni taahhütler için belirlediğimiz hedefler, yani 1990'a kıyasla sera gazı emisyonlarında %40'luk bir azalma görüleceğini nükleer santralin işleyişini dikkate alarak tahmin ettik" ifadelerini kullanmıştır.¹⁸⁰

Ermenistan Hükümeti, 2020 yılında, ormanlarla kaplı arazi alanının tüm Ermenistan topraklarının %20,1'ine yükselmesi gerektiği ve buna uygun olarak Ulusal Orman Programı'nın uygulanmasını başlatmıştır. Ermenistan hükümeti, 2020'den itibaren 6 milyon ağaç dikerek ülkedeki ormanlık alanını ikiye katlamaya karar vermiştir.

2.2.3. Kazakistan

Kazakistan Çevre Kanunu (2007), Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımını Destekleme Hakkında Yasa (2009), 2050 yılına kadar çevreye olan baskıyı azaltarak gelişmiş 30 ülke arasına girmenin hedeflendiği Yeşil Ekonomiye Geçiş Konsepti (2013)

¹⁸⁰ <https://www.aysor.am/ru/news/2021/05/17/%D0%90%D0%AD%D0%A1-%D0%90%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F/1834131>. Erişim tarihi: 15.03.2022

gibi yasal belgeleri kabul ederek bu açıdan Orta Asya'daki kurumsal ve yasal temel oluşturan ilk ülke olmuştur.¹⁸¹

Ülkedeki ekolojik sorunlar içinde su kıtlığı, doğal kaynakların verimsiz kullanımı, yüksek enerji tüketimi, gıda güvenliği sorunları ve kötü atık yönetimi yer almaktadır. Kazakistan'ın karşılaştığı çevre sorunları dikkate alınarak yeşil ekonomiye geçiş üç aşamalı olarak planlanmıştır:

- 1) 2013-2020 yılları arasında kaynakların kullanımının optimize edilmesi, çevreyi koruma ile ilgili etkinliklerin artırılması, yeşil altyapının oluşturulması;
- 2) 2020-2030 yılları arasında oluşan yeşil altyapı temelinde suyun dikkatli tüketilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş, inşaatta yüksek enerji verimliliği standartlarının korunması;
- 3) 2030-2050 yılları arasında üçüncü sanayi devrimi ilkelerine dayanarak sürdürülebilir ekonomiye geçiş, yenilenebilirlik ve sürdürülebilirlik koşuluyla kaynakların kullanılması.¹⁸²

Tablo. 2.2.3. Kazakistan'ın iklim gündeminde farklı yaklaşımlar ve ulusal hedefler, sınıraşan karbon düzenlemesi (SKD) ve Emisyon Ticareti Sistemi (ETS)

Ulusal programlar	Görevler	2030 yılına kadar hedefler	2050 yılına kadar hedefler	SKD ve ETS
Çevre Kanunu, 2007 Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımının Desteklenmesi Hakkında Kanun, 2009 Enerji Tasarrufu ve Enerji Verimliliği	<ul style="list-style-type: none">• Kaynakların verimliliğini artırmak;• Sürdürülebilir kaynak tüketimi ve çevrenin durumu üzerinde artan kontrol;• En verimli teknolojileri	<ul style="list-style-type: none">• 2008'e kıyasla GSYH'nın karbon yoğunluğunu %30 azaltmak;• Elektrik üretiminde alternatif kaynakların payını %30'a kadar artırmak;	<ul style="list-style-type: none">• 2008'e kıyasla GSYH'nın karbon yoğunluğunu %50 azaltmak;• Elektrik üretiminde alternatif kaynakların payını %50'ye kadar artırmak;	<ul style="list-style-type: none">• Emisyon sertifikalarının düzenlenmesi yoluyla ulusal kota tahsis planlarına dayalı sera gazı emisyonları için kotalar;• Düzenlemeye tabi şirketlerden ve tesislerden

¹⁸¹Yeşil Ekonomi: Kazakistan'daki Gerçekler ve Beklentiler. АО «Фонд национального благосостояния “Самрук-Қазына” (2018). <https://sk.kz/upload/iblock/3f5/3f5f8e2087688517bcc667eeebc82630.pdf> s.10. Erişim tarihi: 10.02.2022

¹⁸²Kodaneva (2022). a.g.m. s. 3.

<p>Kanunu, 2012</p> <p>Kazakistan-2050 Stratejisi, 2012</p> <p>2030 yılına kadar Kazakistan Cumhuriyeti Yakıt ve Enerji Kompleksinin Geliştirilmesi için Konsept, 2014</p> <p>Paris Antlaşması, 2016</p> <p>Kazakistan Cumhuriyeti'nin 2021-2030 için Yeşil Bir Ekonomiye Geçiş Konsepti, 2020</p> <p>2020-2030 için Kazakistan'ın Su Kaynakları Yönetimi Programı Kavramı, 2020</p>	<p>kullanmasıyla ekonominin modernizasyonu;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sadece çevresel durumu iyileştirmeye değil, aynı zamanda ekonomik faydalar elde etmeye de izin veren faaliyetlerin önceliği; • ekolojik kültürün eğitimi ve oluşumu; • Enerji yönetimi araçlarının aktif olarak uygulanması, enerji tasarrufu ve enerji verimliliği alanında uzmanlık, enerji tüketimi düzenlemesi, enerji verimliliği gereksinimlerinin izlenmesi ve değerlendirilmesi; • Elektrik ve ısı üretimi ve iletimi için yeni tesislerin modernizasyonu ve inşası; • Alternatif enerji kaynaklarının kullanımına yönelik teknolojilerin ve altyapının geliştirilmesi; • Çevre üzerindeki baskıyı azaltmak için uygun maliyetli yollarla nüfusun refahını ve çevrenin kalitesini 	<ul style="list-style-type: none"> • Gazla çalışan elektrik santrallerinin elektrik üretimindeki payını %25'e kadar artırmak; • Enerji sektöründe 2012 karbondioksit emisyonlarının seviyesini %15 ve uluslararası desteğe tabi olarak - %25 azaltmak 	<ul style="list-style-type: none"> • Gazla çalışan elektrik santrallerinin elektrik üretimindeki payını %30'a kadar artırmak; • Enerji sektöründe 2012 karbondioksit emisyonlarının seviyesini %40 azaltmak; • Geri dönüştürülmüş atık payını %50'ye düşürmek <p>2060 yılına kadar karbon nötrlüğünün sağlanması</p>	<p>kaynaklanan sera gazı emisyonlarının izlenmesi, raporlanması ve doğrulanması;</p> <ul style="list-style-type: none"> • yurtiçi projelerden alınan kota birimleri ve birimlerinde ticaret
--	--	---	---	--

	iyileştirmek; • su güvenliği de dahil olmak üzere ulusal güvenliğin artırılması			
--	--	--	--	--

Kaynakça: VEB.RF Araştırma ve Uzmanlık Enstitüsü Raporu (2021). s. 25

Yeşil teknolojilere geçiş, Kazakistan ekonomisinin enerji verimliliğini %40-60 oranında artıracak ve su tüketimini %50 azaltacaktır.¹⁸³ Kazakistan'ın coğrafi konumu ve iklimi dikkate alındığında hidroelektrik, güneş ve rüzgâr enerji santralleri için uygun olduğu görülmektedir. Resmi tahminlere göre orta ve büyük nehirlerin hidroelektrik potansiyeli 55 milyar kWh, küçük nehirlerin potansiyeli ise yılda 7,6 milyar kWh'tır. Aynı zamanda güneş enerjisi ve rüzgâr enerjisi potansiyelinin sırasıyla yılda yaklaşık 2,5 milyar kWh ile yılda 1,820 milyar kWh olduğu tahmin edilmektedir. Böylece yenilenebilir enerji kaynaklarının yılda 4,3 GW'a eşit olduğu görülmektedir.¹⁸⁴

Kazakistan Başbakanı A. Mamin COP 26'da yaptığı konuşmasında "Kazakistan 2060 yılına kadar dekarbonizasyona ulaşmak için uzun vadeli bir strateji tamamlama sürecindedir. Bu strateji ekolojik temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, sürdürülebilir arazi ve su tüketimi ve enerji verimliliğini amaçladığı" ifadelerine yer vermiştir.¹⁸⁵

Kazakistan yeşil kalkınma için bölgesel düzeyde yapılan çabaları birleştirmeye yönelik bir Orta Asya merkezi olarak hareket etmeyi planlamaktadır. Kazakistan yeşil enerjiye geçişi hızlandırmada küresel tedarik zincirleri için nadir olan elementlerin üreticisi ve işleyicisi olmayı hedeflemektedir.

Kazakistan 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını %15'e kadar azaltmayı planlamaktadır. Bununla birlikte yenilenebilir enerji üretimini %3'ten %15'e kadar ve ekolojik temiz kaynaklardan üretilen enerjiyi %20'den %38'e kadar arttırmayı, 2025 yılına kadar 2 milyardan fazla ağaç dikerek karbon tutma kapasitesini genişletmeyi hedef olarak

¹⁸³<https://sk.kz/upload/iblock/3f5/3f5f8e2087688517bcc667eeebc82630.pdf>, s. 10. Erişim tarihi: 10.02.2022

¹⁸⁴<https://sk.kz/upload/iblock/3f5/3f5f8e2087688517bcc667eeebc82630.pdf>, s. 11. Erişim tarihi: 10.02.2022

¹⁸⁵<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-zagreb/press/news/details/278599?lang=en>. Erişim tarihi: 23.01.2022

belirlemektedir. Kömürden üretilen enerji oranının ise %68,9'dan %40,1'e kadar azaltılması amaçlanmaktadır¹⁸⁶.

Kazakistan 2010 Mayıs ayında gerçekleşen Astana Ekonomik Zirvesi'nde "Yeşil Köprü"¹⁸⁷ projesini sunmuştur. 2013 yılında ise 2050 yılına kadar sürdürülebilir gelişmeye geçiş kavramını yayımlamıştır. 2018 yılında atıklar 2,5 milyon ton olmuştur. Yenilenebilir enerji kaynaklarından alınan enerji ise sadece %1,7'de kalmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) bu alanın 24 milyon yeni iş fırsatı sunabileceğini savunmaktadır.¹⁸⁸

EXPO-2017 sergisinde Kazakistan yenilenebilir enerji kaynaklarına odaklanacağını açıklamıştır. Yeşil ekonomiye geçiş kavramı büyük önem kazanmıştır. CO2 oranının 2030 yılına kadar %15 azaltılması planlanmıştır. 2060 yılına kadar karbonsuzluğa geçiş, atıkları azaltma ve ekonomiyi dekarbonize etme amaçlanmaktadır. GSMH enerji yoğunluğunu ise 2030 yılına kadar %30'a, 2060 yılına kadar ise %60'a yükseltmeye odaklanılacağı belirtilmiştir.¹⁸⁹

Kazakistan Cumhuriyeti cumhurbaşkanının COP 2020'deki konuşmasında Paris Antlaşması'nın imzalanmasının üzerinden beş yıl geçtiğini ve bu yıllar içerisinde Kazakistan'da neler yapıldığını anlatmıştır. Sanal zirve BM, İngiltere, Fransa, İtalya ve Şili tarafından düzenlenmiştir. Tokayev, iklim değişikliğiyle mücadeleyi "acil ve varoluşsal" olarak nitelendirerek Kazakistan'ın iklim değişikliğine karşı oldukça savunmasız olduğunu bildirmiştir. Ülkenin hâlâ büyük ölçüde fosil yakıtlara bağlı olduğunu kabul ederek fosil yakıtları aşamalı olarak kullanımdan kaldırmaya, ekonomiyi karbondan arındırmaya ve 2060 yılına kadar karbon nötrlüğüne ulaşmaya kararlı olduğunu açıklamıştır.¹⁹⁰ Kazakistan'ın hem azaltma hem de uyum için doğaya dayalı çözümleri benimsediğini söylemiştir. İklim değişikliğine yanıt olarak iki olası yaklaşım vardır: atmosferdeki ısıyı

¹⁸⁶<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-zagreb/press/news/details/278599?lang=en>. Erişim tarihi: 23.01.2022

¹⁸⁷Uluslararası iş birliğine dayalı ülkelerin yeşil ekonomiye geçişine yönelik Kazakistan'ın uluslararası çevre girişimidir.

¹⁸⁸<https://sk.kz/upload/iblock/3f5/3f5f8e2087688517bcc667eeebc82630.pdf>. s. 10. Erişim tarihi: 10.02.2022

¹⁸⁹<https://kapital.kz/economic/79694/kak-zelenyy-most-pomogayet-reshit-ekologicheskiye-problemy.html>. Erişim tarihi: 12.05.2022

¹⁹⁰<https://astanatimes.com/2020/12/tokayev-announces-kazakhstans-pledge-to-reach-carbon-neutrality-by-2060/>. Erişim tarihi: 20.01.2022

tutan sera gazlarının seviyelerinin azaltılması ve dengelenmesi (“hafifletme”) ve mevcut bulunan boru hattı boyunca olan iklim değişikliğine uyum sağlanması (“adaptasyon”).¹⁹¹

Kazakistan için, sera gazlarının emilimini artırmaya yönelik bir stratejinin uygulanması konuları oldukça önemlidir. Tokayev, önümüzdeki beş yıl içinde Kazakistan’ın karbon emiliminin artırılacağını ve iklim değişikliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan çölleşmeyi dizginlemek için iki milyar ağaç dikileceğini açıklamıştır.¹⁹² Alınan önlemler sonucunda sadece 2020 yılında ormanla kaplı alan 188.000 hektar artmıştır. Ayrıca Kazakistan’ın iklim değişikliği adaptasyonunun sektörel ve bölgesel politika planlaması için yeni çevre kanununda yasal bir norm haline getirileceğini belirtmiştir.

Kazakistan yenilikçi çözümleri harekete geçirerek 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını %15 oranında azaltmayı taahhüt eden Paris Antlaşması’nı 2016 yılında imzalamış ve onaylamıştır.

Kazakistan’ın güneş enerjisi potansiyeli oldukça yüksektir. Yılda yaklaşık 1500-1600 kWh/m² güneşten enerji üretilmektedir. Güneşli gün sayısı yılda ortalama 2500 saattir.¹⁹³ Kazakistan’ın doğası rüzgâr santrallerinin kullanımı için de elverişlidir.

Friends of the Earth (Dünya’nın Dostları) resmi internet sitesinde yayınlanan makaleye göre, STK’lar Kazakistan’daki özel bankaları sorumsuz yatırımlar nedeniyle eleştirmektedir. 2008 yılında Kazakistan’daki Kashagan petrol sahasının mali destekçileri Hazar denizi kıyısının 20 kilometre açığında bulunan 13 milyar varillik projeden ortaya çıkan çevre ve sağlık sorunlarını çözmek için harekete geçmeye çağırılmışlardır.¹⁹⁴ Proje finansmanı BNP Paribas’a yazılan mektupta 16 yerel¹⁹⁵ ve uluslararası¹⁹⁶ ekolojik örgüt,

¹⁹¹<https://astanatimes.com/2020/12/tokayev-announces-kazakhstans-pledge-to-reach-carbon-neutrality-by-2060/>. Erişim tarihi: 20.01.2022

¹⁹²<https://astanatimes.com/2020/12/tokayev-announces-kazakhstans-pledge-to-reach-carbon-neutrality-by-2060/>. Erişim tarihi: 20.01.2022

¹⁹³<https://www.tisun.kz/news/news/industrial/new23.html/>. Erişim tarihi: 15.07.2022

¹⁹⁴<https://friendsoftheearth.eu/press-release/banks-set-to-finance-disastrous-kashagan-oil-project/>. Erişim tarihi: 10.05.2022

¹⁹⁵Kashagan’ın finansmanına dahil olan özel bankalar BNP Paribas, Citigroup, Société Générale, Natixis, DZ Bank, HSH Nordbank, KfW, ING Bank, Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ, Mizuho Bank ve Sumitomo Mitsui Banking’dir.

¹⁹⁶Mektubu imzalayan kuruluşlar şunlardır: Center Globus, Kazakistan; Banka Takibi; Campagna per la Riforma della Banca Mondiale, İtalya; Uluslararası Dünya Dostları; Les Amis de la Terre, Fransa; Platform

kurumlardan projenin ekolojik ve sosyal sonuçlarının çözülmesini talep etmiştir. Bu talebin gelecek yatırımlar için de ana koşul olarak belirlenmesi rica edilmiştir. Örgütler Kashagan’ın deniz ve kara operasyonlarının geliştirilmesinde uluslararası standartları ihlal etmesiyle ilişkili çevre ve halk sağlığına getirdiği tehlike konusundaki endişelerini açıklamıştır. *Friends of the Earth Europe* temsilcisi Paul de Clerck, Kashagan “petrol sahasının insanları ve gezegeni riske attığını, ekolojik sorunlar çözülmediği sürece bankaların projeyi finanse etmemesi gerektiğini” ifade etmiştir.¹⁹⁷

2.2.4. Kırgızistan

Kırgızistan’da günümüzde beş önemli ekolojik sorun vardır: hava kirliliği, su kaynaklarının düzensiz kullanımı, su kirliliği, toprağın verimsizleşmesi, atıklar ve biyolojik çeşitliliğin azalması.¹⁹⁸ Bu problemleri çözmeye ve ekolojik tehlikeleri önlemede çevre güvenliği devlet tarafından sağlanmalıdır. Bu sistemin faaliyeti 2007 yılındaki “Kırgızistan’ın Ekolojik Güvenliğinin Yeni Konsepti”nin kabul edilmesi ile başlamıştır.¹⁹⁹ Değişikliklerden sonra “Havanın Kirlenmesi”, “Kırgız Cumhuriyeti’ndeki Biyosfer Alanları”, “Hayvanlar Dünyası”, “Bitki Dünyasının Korunması ve Kullanılması”, “Kırgız Cumhuriyeti’ndeki Dağlar Hakkında” yasalar tamamlanmıştır. Böylece ülkenin çevreyi koruma kurumlarının çalışması için yasal çerçeve oluşmuştur.

Tablo.2.2.4. Kırgızistan’ın iklim gündeminde farklı yaklaşımlar ve ulusal hedefler, sınıraşan karbon düzenlemesi (SKD) ve Emisyon Ticareti Sistemi (ETS)

Ulusal programlar	Görevler	2030 yılına kadar hedefler	2050 yılına kadar hedefler	SKD ve ETS
Ulusal Enerji Programı	• Sanayi sektörünün kaynak verimliliğini	• Özellikle küçük hidroelektrik santrallerinin	• 2040 yılına kadar orman alanını %6	-

BK, Birleşik Krallık; The Corner House, Birleşik Krallık; Dünya Avrupa Dostları; Ham Sorumluluk, Amerika Birleşik Devletleri; Urgewald, Almanya; Bern Deklarasyonu, İsviçre; Dünya Ekonomisi, Ekoloji ve Kalkınma (WEED), Almanya; Amigos da Terra – Amazonia Brasileira, Brezilya; Dünya Dostları Japonya; Rainforest Action Network, Amerika Birleşik Devletleri; CEE Bankwatch Ağı; Pasifik Ortamı, Amerika Birleşik Devletleri.

¹⁹⁷<https://friendsoftheearth.eu/press-release/banks-set-to-finance-disastrous-kashagan-oil-project/>. Erişim tarihi: 10.05.2022

¹⁹⁸Zhanakeeva A.T. (2020). To The Issue of Ensuring Environmental Safety of Kyrgyzstan. The Newman In Foreign Policy № 52 (96) Vol. 1. s.1

¹⁹⁹Kırgız Cumhuriyeti’nin Çevre Güvenliği Kavramı Hakkında: Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın 23 Kasım 2007 tarihli Kararnamesi. № 506. www.ecology.gov.kg. Erişim tarihi: 10.05.2022

2030 yılına kadar Yakıt ve Enerji Kompleksinin Geliştirilmesi için Strateji	arttırmak; • Ulaşım sektöründe düşük karbonlu yakıtlara ve elektriğe geçiş;	kullanımı yoluyla, toplam elektrik üretiminde yenilenebilir enerjinin payının %1'den %5'e çıkarılması	arttırmak; • özel olarak korunan bölgelerin alanını ülkenin toplam alanının %10'una kadar arttırmak	
İklim Yatırım Programı 2017	• Yakıt ve enerji kaynaklarının enerji verimliliğinin artırılması;			
2019-2023 Yeşil Ekonomi Kalkınma Programı, 2019	• Enerji tasarruflu bir kalkınma yöntemine geçiş için koşulların yaratılması;			
2040 yılına kadar Orman Endüstrisinin Gelişimi Kavramı	• Organik ve iklime dayanıklı tarım uygulamalarının geliştirilmesi.			
Paris Antlaşması, 2020				

Kaynakça: VEB.RF Araştırma ve Uzmanlık Enstitüsü Raporu (2021). s. 29

Günümüzde söz konusu ülkede çevre projelerinin uygulanmasına, nüfusun çevre eğitimi düzeyinin yükseltilmesine, çevresel bilgilerin yayılmasına, bağımsız araştırmaların yürütülmesine ve kamu çevre uzmanlığına katılan 200'den fazla çevre STK'sı bulunmaktadır. STK'ların aktif katılımıyla, çevreyi korumaya yönelik eylem ve etkinliklerin yanı sıra, çevre sorunlarının çözümünde halk ve yerel yönetim organları arasındaki etkileşim konularının tartışıldığı konferanslar ve yuvarlak masa toplantıları düzenlenmektedir. Örneğin, 2011 yılından itibaren hava kirliliği, küresel iklim değişikliği ve aşırı tüketim sorunlarını çözmeyi hedefleyen "MoveGreen" ekolojik kuruluşu faaliyet göstermektedir. Kuruluşun amacı ekolojik eğitimler vermek, pratik eylemler ve programlarla ekolojik sorunları çözmektir.²⁰⁰

2013 yılında "2013-2017 Yılları Arasında Kırgız Cumhuriyeti Sürdürülebilir Kalkınmaya Geçiş Programı"nı kabul etmiştir. Ülke, Mayıs 2016'da BM Çevre Kurulu'nda ülkenin doğayı rasyonel kullanma, enerji verimliliği, organik tarım, ekoturizm alanındaki

²⁰⁰<https://movegreen.kg/about/who/>. Erişim tarihi: 10.04.2022

kalkınma önceliklerini belirleyen Yeşil Ekonomide Eylem Ortaklığı (PAGE) girişimine resmi olarak katılmıştır.

Kırgızistan'ın çevre güvenliğini sağlamaya yönelik öncelikli önlemleri arasında çevrenin olası radyoaktif kirlenmesine karşı mücadele yer almaktadır. Kırgızistan toprakları çoğunlukla sismik olarak aktiftir. Üstelik ülkede çamur akışı ve heyelan bölgelerinde bulunan uranyum üretiminden kaynaklanan atıkların bulunduğu 36 atık yeri ve 28 hurdalık vardır.²⁰¹ Son zamanlarda insan yapımı felaket olaylarının yoğunlaşmasıyla birlikte çevrenin radyoaktif ve kimyasal kirliliği tehdidi önemli ölçüde artmaktadır. Özellikle Mailuu-Suu bölgesinde atıkların yok edilmesi, yalnızca Kırgızistan topraklarında değil, komşu ülkelerde de ekolojik bir felakete yol açabilir.

Son ekolojik sorunları dikkate alarak Hükümet farklı stratejiler kabul etmiştir: “2014-2020 yılları arasında Kırgızistan Cumhuriyeti Biyolojik Çeşitliliğinin Korunmasına Yönelik Önceliklerin Uygulanmasına İlişkin Eylem Planı”, “2013-2017 yılları için Kırgızistan Cumhuriyetinde Kar Leoparının Korunmasına İlişkin Ulusal Stratejinin Uygulanması Planı”, “Kırgızistan Cumhuriyeti’nde 2017 yılına kadar İklim Değişikliğine Uyum için Öncelikli Alanlar”, “2015-2017 yılları arasında Kırgızistan Cumhuriyeti’nde Kimyasalların İyi Yönetimi için Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Programı”.²⁰² Bu belgeler çerçevesinde çevresel etki değerlendirmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması, su temini ve sanitasyon, çevresel izleme vb. konularda çok sayıda proje geliştirilmiştir.

Kırgızistan Cumhuriyeti, en önemli görevlerden birinin ormanların sürdürülebilir yönetimi ve korunması hakkında 2018-2040 yılları için ülkenin Ulusal Kalkınma Stratejileri’nin olduğunu ifade etmiştir. Ülke nüfusunun %62,5’i ormanlık alanlarda yaşamakta ve sosyal gelişimleri büyük ölçüde orman kaynaklarına bağlı durumdadır. Bu nedenle ormanların, dağ ekosistemlerinin ve biyolojik çeşitliliğin korunması Paris’teki BM İDÇS 21. Taraflar Konferansı’nda ve New York’taki BM Genel Kurulu’nun 72. oturumunda ülkenin iklim eylemi için öncelikli alanlar olarak ilan edilmiştir.

²⁰¹Zibaçinskaya (2010). Kırgızistan’ın Sorunları Öncelik Haline Gelmeli.

<http://www.pr.kg/gazeta/number509/1554>, Erişim tarihi: 15.02.2022

²⁰²Kırgız Cumhuriyeti’nin Çevre Güvenliği Kavramı Hakkında: Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın 23 Kasım 2007 tarihli Kararnamesi. № 506 // www.ecology.gov.kg, Erişim tarihi: 10.05.2022

Kırgızistan'da ilk sektörel strateji, Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) desteğiyle hazırlanan Sağlık Sektöründe İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi ve Eylem Programı'dır. Ülkenin iklim değişikliği politikasının stratejik hedefini belirleyen bir İklim Profili de hazırlanmıştır. Bu belge, iki sektörel bakanlığın Tarım ve Arazi Islah Bakanlığı ve Kırgız Cumhuriyeti Acil Durumlar Bakanlığı'nın iklim değişikliğine uyum için sektörel programlarının geliştirilmesinin temelidir. Kırgızistan Ekonomi Bakanlığı, yeşil standartlara dayalı olması gereken yeşil bir ekonomiye geçiş için bir konsept geliştirmeyi amaçlamaktadır.²⁰³

Ülkenin çevre güvenliğini sağlamak için etkin bir ekonomik mekanizmanın oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Kriz olgusunun ortadan kaldırılmasına, ekonomik büyümeye geçiş ve Kırgızistan'ın dünya ekonomi topluluğuna girmesine yönelik yönetim, ülkenin çevre güvenliğini sağlayan yeterli bir ulusal ekonomi politikasının geliştirilmesi ve uygulanmasını gerektirmektedir. Böylece ekonomik ve sosyal alanlarda kararlar alınırken üretimin, mal ve hizmetlerin çevreye duyarlı hale getirilmesi ve çevre mevzuatının uluslararası uygulamalarla uyumlu hale getirilmesi için çevresel faktörlerin dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir.

Devletin gözlem, kontrol ve yönetimini, çevrenin ve kaynaklarının değişimini sağlamak için ülkede merkezi çevre izleme sistemi çalışmaktadır. Ancak, mevcut çevresel izleme sistemi modern gereksinimleri karşılamamaktadır. Kırgızistan'da ortak bir ulusal izleme sistemi yoktur. Çeşitli bakanlıkların ve departmanların izleme sistemlerinin departmanlar arası yetersiz koordinasyonu, çevrenin durumunun tamamen objektif bir şekilde değerlendirilmesine ve çevresel açıdan önemli kararlar almak için gerekli operasyonel bilgilerin zamanında alınmasına izin vermemektedir.²⁰⁴

Kırgızistan, Kasım 2019'da BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne ilişkin Paris Antlaşması'nı onaylamıştır. Koşulları karşılamanın bir parçası olarak Kırgızistan, iklim değişikliğinden kaynaklanan tahmini ekonomik kayıpları 2 milyar dolara düşürmek için 2030 yılına kadar uyum önlemlerine 1,23 milyar dolar yatırım yapmayı

²⁰³<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/83126?cl=ru-ru>. Erişim tarihi: 15.04.2022

²⁰⁴Zhanakeeva (2020). a.g.m.

planlamaktadır.²⁰⁵ İklim yatırımlarının ülkeye bu şekilde akışını sağlamak için, planlanan önlemlerin geçerliliğini ve etkinliğini açıkça gösteren güvenilir bilgilere ihtiyaç vardır.

2.2.5. Rusya

Rusya Federasyonu'nun diğer ülkelerden farklılığı Çevreyi Koruma Yasası'ndan ekonomik düzenleme yöntemlerini belirleyen normları kaldırmasıdır. 2014 yılında söz konusu yasadan 'ekoloji alanındaki devlet tahminlerinin ve programlarının geliştirilmesi, çevre koruma önlemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması, doğal nesnelerin ve doğal-antropojenik nesnelerin ekonomik değerlendirmesi, ekonomik ve diğer faaliyetlerin çevre üzerindeki etkisinin ekonomik değerlendirmesi, mevcut en iyi teknolojileri tanıtırken vergi ve diğer faydaların sağlanması, girişimci, yenilikçi ve diğer faaliyetler için destek, çevresel zararın tazminini yöntem olarak inceleyen' madde kaldırılmıştır. Çevreyi Koruma Yasası'nın 4. Bölümü'ne göre mevcut mekanizmalardan sadece çevre üzerindeki negatif etkisi için ücret alınması, mevcut en iyi teknolojilerin tanıtılması ve diğer önlemlerin uygulanmasına yönelik yatırım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinin kolaylaştırılmasında ekonomik ve diğer faaliyetlerin devlet tarafından desteklenmesi, ozon tabakasını incelten maddelerin ve bunları içeren ürünlerin üretimini ve kullanımını durdurmak için ekonomik teşvikler ve çevre sigortası kaldırılmıştır.²⁰⁶

Tablo.2.2.5. Rusya'nın iklim gündeminde farklı yaklaşımlar ve ulusal hedefler, sınıraşan karbon düzenlemesi (SKD) ve Emisyon Ticareti Sistemi (ETS)

Ulusal programlar	Görevler	2030 yılına kadar hedefler	2050 yılına kadar hedefler	SKD ve ETS
Rusya Federasyonu İklim Doktrini, 2009 Toptan Elektrik ve Kapasite Piyasasında Yenilenebilir Enerji	• Ekonominin tüm sektörlerinde enerji ve kaynak tasarrufu sağlayan teknolojilerin uygulanması, enerji kayıplarında azalma, atık işleme	• Rusya Federasyonu GSYH'sının karbon yoğunluğunu 2017 seviyesine göre %9 azaltmak;	• Rusya Federasyonu GSYH'sının karbon yoğunluğunu 2017 seviyesine göre %48 azaltmak	2020'den bu yana Rusya, kirletici emisyonlar için kotalar üzerinde bir deney başlatmıştır. 12 büyük sanayi merkezi,

²⁰⁵ http://www.president.kg/ru/sobytiya/novosti/21095_vistuplenie_prezidenta_sadira_ghaparova_na_sammite_mirovih_liderov_po_izmeneniyu_klimata. Erişim tarihi: 11.04.2022

²⁰⁶ Rusya Çevreyi Koruma Yasası. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34823. Erişim tarihi: 10.03.2022

<p>Kaynaklarının Kullanımını Teşvik Etme Mekanizması Hakkında Hükümet Kararnamesi, 2013</p> <p>Çevreyi Koruma Yasası, 2014</p> <p>Rusya Federasyonu'nda Sera Gazı Emisyonlarının İzlenmesi, Raporlanması ve Doğrulanması İçin Bir Sistem Oluşturma Konsepti, 2015</p> <p>Paris Antlaşması, 2019</p> <p>Sera Gazı Emisyonlarının Sınırlandırılması hakkında N296-FZ Kararnamesi, 2021</p> <p>Rusya Federasyonu'nun 2050'ye kadar Düşük Sera Gazı Emisyonlu Uzun Vadeli Kalkınma Stratejisi (taslak), 2021</p> <p>Ulusal Teknoloji Girişimi (NTI), Yeni NTI Econet Pazarı için Yol Haritası, 2022</p>	<p>ve geri dönüşüm hacminde artış, ormansızlaşmada önemli bir azalma ve orman korumanın genişletilmesi;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ülkenin biyolojik çeşitliliğinin korunması ve restorasyonu, hidrometeoroloji ve çevresel izleme sisteminin etkinliğinin artırılması, Antarktika, Kuzey Kutbu ve Svalbard takımadalarında çalışma ve bilimsel araştırmaların organize edilmesi ve sağlanması ve Baykal Gölü'nün korunması; • İklim alanında bilgi, bilimsel, sosyoekonomik ve personel politikalarının güçlendirilmesi ve geliştirilmesi; • İklim değişikliğine uyum için operasyonel ve uzun vadeli önlemlerin geliştirilmesi ve uygulanması; • İklim üzerindeki antropojenik etkiyi azaltmak için operasyonel önlemlerin 	<ul style="list-style-type: none"> • Sera gazı emisyonlarının hedef değeri – 1990 seviyesinin 2/3'ü 	<p>2060 yılına kadar karbon nötrlüğünün sağlanması</p>	<p>Sanayi kuruluşları, sosyal ve ulaşım altyapısı için kotalar belirlenmiştir. 2024 yılı sonuna kadar, çevresel etkisi toplam emisyonlarda 1.501 bin ton azalmaya yol açması gereken kirlenici emisyonların azaltılmasına yönelik 200'den fazla önlemin uygulanması planlanmaktadır.</p>
---	--	--	--	--

	geliştirilmesi ve uygulanması; • İklim değişikliği alanında uluslararası iş birliği; • Yeşil bir finans sisteminin geliştirilmesi			
--	---	--	--	--

Kaynakça: VEB.RF Araştırma ve Uzmanlık Enstitüsü Raporu (2021). s. 26

Rusya Federasyonu için orman sektöründeki sera gazı emisyonlarını telafi etmeye yönelik tedbirlerin uygulanması, Rusya Federasyonu tarafından onaylanan ve 2050 yılına kadar Düşük Sera Gazı Emisyonlu Rusya Federasyonu'nun Sosyal ve Ekonomik Kalkınma Stratejisi'nin ana önceliklerinden biridir.

Rusya'da, doğa maddelerinin bireysel kullanımı için çeşitli ücretlendirme türleri de bulunmaktadır. Bunlara arazi vergisi, su vergisi, maden çıkarma vergisi, kira ödemeleri, ruhsat ödemeleri, doğal kaynakların kullanımına ilişkin ödemeler (örneğin, su kaynaklarının kullanımına ilişkin ödemeler) dahildir. Rusya'da faaliyet gösteren çevresel ödeme türleri aynı zamanda bir geri dönüşüm ücreti ve bir çevre ücreti içermektedir, ithal edilen veya üretilen araçlar için kullanım ücreti ödenmektedir. Çevre ücreti, tüketim özelliklerini kaybettikten sonra yok edilmeye tabi olan malların imalatçıları, ithalatçıları tarafından ödenmektedir.²⁰⁷

Kullanım ve çevre ücretinin benzer hukukî niteliklere, amaçlara sahip olduğu ve potansiyel çevre kirletici olan kişiler tarafından ödendiği açıklanmıştır. Resmi olarak bu ücret çevreye verilen zararın ödenmesidir.²⁰⁸ Ayrıca bu ödemeler tüzüklerle belirlenerek Rusya'da çevre korumada düzgün ekonomik mekanizmanın olmadığını göstermiştir. Rusya Yasası'na göre çevre üzerindeki zararlı etki için ödenen ücret vergili olmayan ödemedir.

²⁰⁷<http://kuzbasseco.ru/002/6.3.html>. Erişim tarihi: 15.03.2022

²⁰⁸Kolesnikova, Makarova (2016). On the Issue of the Elements of the Economic Mechanism of Environmental Protection and Nature Management in the EAEU Countries. S.162 <https://dspace.ncfu.ru/bitstream/20.500.12258/18316/1/161-167.pdf>. Erişim tarihi: 15.12.2021

Ücretin telafi edici niteliği verilen zararın miktarıyla ölçülmektedir.²⁰⁹ Vergiler; kaynaklardan atmosferik havaya bölünen kirletici emisyonlar, kirleticilerin su kütlelerinin yenilenmesi; üretim ve tüketim atıklarının depolanması, bertarafı (atık bertarafı) için alınmaktadır.

20 Ağustos 2021 yılında Çolpon-Ata'da (Kırgızistan) gerçekleşen Avrasya Hükümetlerarası Konseyi'nin toplantısında Mikhail Mishustin, Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Putin'in daha önce Avrasya Ekonomik Birliği'nde karbon ayak izini hesaba katmak için bir iklim veri bankası ve dijital girişimler oluşturmayı teklif ettiğini hatırlatmıştır. Ona göre bu, iş dünyasının çevresel durumunu iyileştirmeye ve ekonominin rekabet gücünü artırmaya yardımcı olacaktır. Rusya'ya göre, iklim sorularının araştırılması ve sera gazlarıyla ilgili konuların düzenlenmesinde özel bir çalışma grubu bulunmalıdır.²¹⁰

Daha önce, SenatInform, Rusya Bilimler Akademisi Obukhov Atmosferik Fizik Enstitüsü'ndeki iklim teorisi laboratuvarında kıdemli bir araştırmacı olan Alexander Chernokulsky'den aktardığına göre; insanlığın yoğun bir şekilde kömür, petrol, gaz yakması durumunda yüzyılın sonuna kadar çeşitli tahminler ışığında sıcaklık 4 -7 derece artacaktır. Aynı zamanda bu durumda Rusya'da hava sıcaklığının 7-9 derece ve bazı kuzey bölgelerinde 9-11 derece artması beklenmektedir.²¹¹

26 Mayıs 2021 yılında IX. Nevsky Uluslararası Ekoloji Kongresi'nde konuşan Rusya Federasyonu Konseyi Başkanı Valentina Matvienko, Rusya'da bir Çevre Yasası oluşturmanın gerekli olduğunu vurgulamıştır.²¹² Rusya Başbakanı Yardımcısı V. Abramchenko ise "Ekoloji" adlı ulusal projenin gerçekleşmesi ile ilgili konuşmuştur. Bu proje atıkların işlenmesi için altyapının oluşturulmasını, ormanların ve biyolojik çeşitliliğin ve su sistemlerinin korunmasını hedeflemektedir.²¹³

²⁰⁹Kolesnikova, Makarova (2016). a.g.m. s. 163

²¹⁰<https://tass.ru/ekonomika/12176423>. Erişim tarihi:19.01.2022

²¹¹https://senatinform.ru/news/klimatolog_rasskazal_kak_mozhet_izmenitsya_srednyaya_temperatura_v_mire_k_kontsu_veka/. Erişim tarihi: 15.01.2022

²¹²https://iacis.ru/novosti/partneri/valentina_matvienko_nevskij_kongress_budet_sposobstvovat_razvitiyu_me_zhdunarodnogo_sotrudnichestva_v_sfere_ekologii. Erişim tarihi: 20.05.2022

²¹³<http://council.gov.ru/events/news/127195/>. Erişim tarihi: 18.01.2022

Rusya Federasyonu Sıfır Atık projesinin uzmanı Anna Kryukova, “Okyanuslardaki plastik kirliliğini azaltmak için mevcut girişimler, 2040 yılına kadar bunu sadece %7 oranında azaltacaktır. Yalnız küresel ve kapsamlı bir anlaşma, çöp kriziyle başa çıkmayı, doğayı, insanların, hayvanların refahını ve sağlığını korumayı mümkün kılacaktır” ifadelerini kullanılmıştır.²¹⁴

Bu bölümde AEB üye ülkelerinin küresel çevre ve iklim değişikliği ile mücadelede kabul ettiği politikalar incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise örgütün söz konusu sorunları çözmede uluslararası örgütlerle birlikte yürüttüğü iş birliği ele alınacaktır.

²¹⁴<https://greenpeace.ru/news/2022/01/28/grinpis-prizyvaet-rossiju-podderzhat-vseobemljushhij-variant-globalnogo-soglasheniya-o-plastike/>. Erişim tarihi: 24.02.2022

III.BÖLÜM

KÜRESEL YÖNETİŞİM BAĞLAMINDA AEB’NİN ÇEVRE VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ALANLARINDA ULUSLARARASI İŞ BİRLİKLERİ

3.1.BM ve Uzmanlık Kuruluşları ile İş birliği

Günümüzde küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarını çözmeye sadece devletlerarası iş birliği değil, örgütlerarası iş birliği de ön plana çıkmaktadır. Bu, ekoloji alanındaki sorunların sınırötesi niteliğe sahip olmasıyla alakalıdır. Bu bölümde AEB’nin BM ve uzmanlık kuruluşlarıyla iş birliği ele alınacaktır.

25 Eylül 2015 yılında BM Genel Kurulu beş alandaki (Adil Sosyal Gelişme, Kapsayıcı Ekonomik Büyüme, Çevreyi Koruma ve Ekolojik Güvenlik, Ortaklık, Barış ve Adalet) 17 hedef içeren Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini (SKH) kabul etmiştir.²¹⁵ Bu belgeyi imzalayan 193 ülke, yoksulluğu sona erdirerek ekonomik gelişmeyi artırma, eğitim, sağlık, sosyal koruma, istihdam alanında kararlar almanın çevreyi koruma ve iklim değişikliğiyle mücadeleyle birlikte yürütülmesi gerektiğini imza altına almış oldu. Son yıllarda ülkeler iklim değişikliğinden başlayarak küresel çevre sorunlarını çözmeyi amaçladıklarından SKH’den on üçüncüsüne odaklanmışlardır. Bu SKH iklim değişikliği ile mücadeleyi amaçlamaktadır. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli çalışanları küresel ısınma hızının arttığını açıklamıştır. Eskiden uzmanlar küresel ısınmadan dolayı ortaya çıkan doğal olaylar için nicel bir doğrulamaya sahip değilken, şimdi küresel iklim değişikliği yüzünden kuraklık ve aşırı yağış gibi doğal afetlerin daha sık ortaya çıkacaklarını vurgulamaktadırlar.²¹⁶ 6 Eylül 2017 yılında ise BM Genel Sekreteri Antonio Guterres konuşmasında 2030 SKH’lerin gerçekleşmesini engelleyen sorunlardan bahsetmiştir. Bununla birlikte küresel iklim değişikliğinin herkes için büyük bir tehdit olduğunu ve hedeflerin gerçekleşmesi yolunda engel teşkil ettiğini vurgulamıştır.²¹⁷

Birinci bölümde AEB ülkelerinin Paris Antlaşması’nı imzaladığından bahsedilmiştir. Bu Antlaşma’nın 3. Maddesi, ulusal düzeyde görevlerin yerine getirilmesinde katkıların ne

²¹⁵<https://sdgs.un.org/goals>. Erişim tarihi: 10.04.2022

²¹⁶<https://greenpeace.ru/projects/izmenenie-klimata/>. Erişim tarihi: 11.07.2022

²¹⁷<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/07-06-2019-1.aspx>. Erişim tarihi: 10.06.2022

olması gerektiğini tanımlamaktadır. Tarafların, Madde 4,7,9,10,11 ve 13'te tanımlandığı gibi iddialı ve esaslı çabalar göstermeleri gerekmektedir. Kazakistan Cumhuriyeti cumhurbaşkanı'nın 30 Mayıs 2013 tarihli Kararnamesi ile onaylanan Kazakistan Cumhuriyeti'nin Yeşil Ekonomiye Geçişi Konsepti buna bir örnektir. Bu konseptte göre, şu göstergeler hedeflenmiştir: 2020'de elektrik üretiminde alternatif kaynakların payı en az %3 iken 2030'da yaklaşık %30, 2050'de %50 olmalıdır. Böylece 2030'da enerji sektöründe karbondioksit emisyonlarında yaklaşık %15'lik bir azalma olması ve 2050'de ise bu rakamın %40'a çıkarılması planlanmaktadır.²¹⁸

Rusya Federasyonu ise, Paris Antlaşması'nın uygulanmasına yönelik iç prosedürler getirmeye çalışmaktadır. Bunu yapmak için, kaynaklara göre antropojenik emisyonların ve ayrıca Antlaşma'nın 4. Maddesi'ne göre sera gazlarının ortadan kaldırılmasına ilişkin ulusal bir envanterin düzenli olarak doldurulması gerekmektedir.

Karbondioksit emisyonları açısından Ermenistan AEB ülkelerin içerisinde son sırada yer almaktadır. Paris Antlaşması hükümlerinin uygulanması açısından bu Ermenistan adına oldukça olumlu bir durumdur. Belarus, doğal koşulları nedeniyle, yenilenebilir enerji kaynaklarının potansiyelini büyük ölçüde inşa etmeyi ve kullanmayı göze alamamaktadır. Bu nedenle, AEB üye ülkelerinin enerji sektörünün özelliklerinin bir analizi olarak Paris Antlaşması kapsamındaki yükümlülüklerin her bir üye tarafından yerine getirilmesine ilişkin resmin tamamen açık olmadığını vurgulamaktadır.

2017 yılında AEB, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin (ECOSOC) himayesinde Sürdürülebilir Kalkınma üzerine Yüksek Düzeyli Politika Forumu'nda bir SKH başarı raporu sunan ilk bölgesel entegrasyon birliği olmuştur.²¹⁹

IPCC 2021 Fiziksel Bilim Raporu, iklim değişikliğinin geniş kapsamlı olduğunu ve hızlandığını belirtiyor. Bunun yanı sıra, sera gazı emisyonlarında önemli ve sürekli azalmalar için acil harekete geçilmesine ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır.

²¹⁸Ed. M.A. Sarsembayev (2017). Kazakistan, AEB ve AB'de Enerji ve Çevre Hukukunun Güncel Sorunları. Монография. МОН РК. КГ Болашақ. Astana. s.77

²¹⁹https://russiaun.ru/en/news/eaau_exhibit_160719. Erişim tarihi: 20.02.2022

Kasım 2021’de Glasgow İklim Konferansı’nda emisyon kontrolü hakkında yeni ve güncellenmiş girişimler, hedefler ve programlar AEB üye ülkeleriyle birlikte 150’den fazla ülke tarafından ortaya konmuştur. Bu girişimler sanayi, enerji, ulaştırma, ormancılık ve diğer ekonomi sektörlerinde önlemlerin uygulanmasını içermektedir. Glasgow konferansı ile, Paris Antlaşması hükümlerine bakılmaksızın, 2021 yılına kadar 65 ulusal ve 34 yerel yargı alanı karbon için bir ücret belirlemiştir.²²⁰

Aynı zamanda BM İDÇS Tarafları Konferansları, yalnızca uluslararası anlaşmalar kapsamındaki yükümlülüklerin yerine getirilmesi hususuna odaklanan tedbirlerin uygulanmasının yetersiz olduğunu kabul etmektedir. Örneğin, dünyanın en büyük şehirleri (C40 girişimi – İklim Değişikliği Konusunda Şehirler Eylem Grubu, yaklaşık 100 şehir) Paris Antlaşması’nın hedeflerine ulaşmak ve on yıl içinde emisyonları yarıya indirmek için güçlerini birleştirmiştir. Glasgow Konferansı’nda, 2030 yılına kadar ormansızlaşmayı durdurmak, okyanustaki metan emisyonlarını azaltmak ve kömür üretiminden kademeli olarak vazgeçmek için girişimler de dahil, uluslararası iş birliği için mekanizmaların geliştirilmesini gerektiren bir dizi yeni iklim değişikliğini yavaşlatma girişimi açıklanmıştır. Ekonomik kalkınma düzeyindeki önemli farklılıklara rağmen AEB’nin neredeyse tüm üye ülkeleri de dahil, 140’tan fazla ülke ormancılık sektöründe iş birliği girişimine katılmıştır.

Ulusal iklim girişimleri geliştirildiğinde BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, ülkelerin farklı sosyoekonomik koşullarının dikkate alınarak uygulanmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda antropojenik iklim değişikliğinin ana sorumluluğunun sanayileşmiş ülkeler tarafından üstlenilmesi gerektiği kabul edilmektedir. Bu, onların atmosferdeki sera gazlarının artmasına neden olarak düşük karbonlu kalkınma için önemli finansal kaynaklara yatırım yapmalarını sağlamaktadır. AEB ülkeleri tüm küresel sera gazı emisyonlarının sadece %5,8’ini oluşturmakta ve öncelikle kalkınma sorununu çözmek ve yaşam standartları açısından gelişmiş ülkelerle arasındaki farkı kapatmak zorundadır. Bununla birlikte AEB ülkeleri sera gazı emisyonlarını azaltma sorumluluğunu paylaşmakta ve iklim değişikliğine uyum önlemleri ile tasarruf arasında bir denge sağlamayı amaçlayan

²²⁰ https://www.unescap.org/sites/default/d8files/event-documents/ESCAP_78_11_R_0.pdf.
tarihi: 10.05.2022

Erişim

sürdürülebilir kalkınma (ayrıca kapsayıcı ekonomik büyüme) için kendi yollarını aramaktadır.

2018-2021 için Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Yönetim Planı'nda aşağıdaki hedef belirlenmiştir: “Uluslararası, ulusal çevre, iklim stratejileri ve planları, uluslararası insan hakları standartlarına uygun olarak uygulanmaktadır”.²²¹

2030 Gündemi ve İklim Değişikliği ile ilgili Paris Antlaşması doğrultusunda, Komiserlik iklim eylemine ülkeleri doğru temelli bir yaklaşımla teşvik etmeye kararlıdır.

Bu aşağıdaki eylemlerle gerçekleşecektir:

- İnsan haklarını çevre mevzuatına ve politikasına entegre etmek için ortaklarla birlikte çalışmak;
- Çevre, bilgiye erişim ve mağdurlar için etkili çözümlerle ilgili konularda karar alma süreçlerine sivil toplumun katılımını desteklemek;
- İklim değişikliği de dahil, bütün çevre sorunlarının ele alınmasında insan hakları mekanizmalarına yardım;
- Çevrecileri ve BM sisteminin onları korumaya yönelik çabalarını desteklemek;
- Özellikle hassas gruplar için çevresel bozulmanın neden olduğu olumsuz insan hakları etkileriyle mücadele etmek için araştırma ve savunuculuk.²²²

Çevre sorunlarıyla ilgili çalışmalar son zamanlarda somut sonuçlar ortaya koymaya başlamıştır. Komiserliğin Rio+20 Konferansına katılımı, insan hakları hükümlerinin İstenilen Gelecek Belgesi'ne dahil edilmesini sağlamıştır. Sosyal yardım çalışmaları ve İnsan Hakları Konseyi'nin Özel Usul çalışmalarına insan haklarının dahil edilmesiyle birlikte Paris Antlaşması'nda sıcaklık artışını 1,5 derece ile sınırlayarak küresel hedefe katkıda bulunmuştur.²²³

AEB ülkelerinin iklim ve dijital girişimleri bankası Avrasya Ekonomik Komisyonu'nda oluşturulmaktadır. AET Ticaret Bakan Yardımcısı Sergey Çernişev, Rusya

²²¹<https://www.ohchr.org/ru/climate-change>. Erişim tarihi: 10.05.2022

²²²<https://www.ohchr.org/ru/climate-change>. Erişim tarihi: 10.05.2022

²²³<https://www.ohchr.org/ru/climate-change>. Erişim tarihi: 10.05.2022

Uluslararası Çalışmalar Derneği'nin (RAMI) XIII Sözleşmesi çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma ve ESG dönüşümüne ilişkin ilk Rus açık uluslararası konferansında bu konuya değinmiştir.

Sergey Çerņişev, “Glasgow'daki BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Taraflar Konferansı'nın yaklaşan 26. oturumunun, gerekli araçları oluşturma ve kullanma konusundaki ulusal çabaların koordinasyonuna ciddi bir ivme vermesini bekliyoruz” şeklinde konuşmuştur.²²⁴ Ona göre, iklim risklerine karşı mücadele, ülkeler arasında engellerin ortaya çıkmasına ve uluslararası “kirli” üretim tartışmalarına yol açmamalıdır. İklim değişikliğiyle mücadelede birlik ülkeleri ulusal önlemlere uyum ve destek sağlamak için mevcut tüm araçları kullanmaya çalışacaktır. AEB temsilcisi ayrıca komisyonun örgüte üye devletlerde geliştirilen teknolojileri kullanma ve yatırım yapan yabancı ortaklara alternatif seçenekler sunmayı amaçlayan iklim ve dijital girişimler bankasının oluşturulacağını açıklamıştır.

“Yeşil kalkınma yolunun alternatifi yoktur.” Bu sonuca 25 Mart 2021 yılında Avrasya Ekonomi Komisyonu'nun VIII BM ESCAP Asya-Pasifik Sürdürülebilir Kalkınma Forumu'nda düzenlenen “Yeşil veya Acımasız Resim: 8 ve 17. SKH'ye Ulaşmak İçin Bir Araç Olarak Çevresel Sorumluluk” yan etkinliğinin katılımcıları varmıştır.²²⁵ Etkinlik, RAMI'nin desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Açılış konuşmasında, oturumun moderatörü Avrasya Ekonomik Komisyonu Makroekonomik Politika Departmanında Ekonomik Politika Stratejileri Bölüm Başkanı Andrey Panteleev, yeşil kalkınmaya geçişin önemine ilişkin kamuoyu bilincinin son zamanlarda küresel olarak ivme kazandığını vurgulamıştır. Acil önlemler ve yönelmeler doğrultusunda, Avrasya Ekonomik Entegrasyonu'nun “2025 yılına kadar Geliştirilmesine Yönelik Stratejik Yönergeler”, pandemi sonrası dönemde bölgesel ekonomik entegrasyon gelişiminin ana önceliklerinden biri olarak “yeşil” bir ekonomiye geçişi belirlemiştir.²²⁶

²²⁴<https://e-cis.info/news/568/95455/>. Erişim tarihi: 25.12.2021

²²⁵ ESCAP. Asya-Pasifik Sürdürülebilir Kalkınma Forumu Raporu (17.04.2021)

²²⁶ Yeşil Ekonominin İlkeleri, Önlemleri ve Mekanizmalarının Geliştirilmesi ve Uygulanmasında Uluslararası Deneyim Üzerine. Makroekonomik politika bölümü

Yeşil büyüme öncelikleri AEB üye devletlerinin kalkınma stratejilerinde yer almıştır. Dönüşüm süreçlerini hızlandırmanın iki yolu kaydedilmiştir. Birincisi, standart tüketim kalıplarını değiştirmek için ekolojik faktörün önemine ilişkin kamu anlayışının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu amaç, çevresel sorumluluk konularının ve BM 2030 Gündemi hedeflerinin ulusal, uluslararası ve bölgelerarası sosyoekonomik kalkınma stratejileri ve iş birliği planlarına dahil edilmesini gerektirmektedir. İkincisi, yeşil dönüşüm ekonomik teşvik gerektirmektedir. Üretim ve ticaret süreçlerinin her aşamasında “yeşil” ilkelerin uygulanması kârlı hale gelmelidir. Dolayısıyla uluslararası değer zincirlerini kurmak, yönetmek ve insanların yaşam ortamını 8. SKH’ye uygun olarak yeniden inşa etmek için yeni modeller geliştirilmelidir.²²⁷

3 Ekim 2022 yılında AEK Ticaret Bakanı Andrey Slepnev “Ecumene 2022” Küresel Finans Forumu’nun kapanışında yaptığı konuşmada AEB’nin dünyadaki siyasi ve ekonomik gelişmelere rağmen BM Kararının hedefleri ve prensiplerini kullanmaya devam edeceğini açıklamıştır.²²⁸ Bununla birlikte Slepnev, Paris Antlaşması’nda belirlenen hedeflere ulaşmak için çaba göstereceğini de kaydetmiştir. 2021 Glasgow oturumundan sonra AEB’ye üye devletlerin iklim gündemi çerçevesindeki tutumlarını bir araya getirmeye yönelik önerileri geliştirmek üzere üst düzey bir çalışma grubunun oluşturulduğunu açıklamıştır. Paris Antlaşması 6. Maddesi’nin 2. paragrafının²²⁹ uygulanmasına yönelik özel bir alt grubun da bulunduğunu belirtmiştir.

AEB, BM uzmanlık kuruluşlarından BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve BM Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO) ile aktif olarak iş birliği yürütmektedir. Bununla birlikte küresel çevre ve iklim değişikliği alanında Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) ve UNCTAD ile yürüttüğü çalışmalar da bulunmaktadır.

Tarımın küresel iklim değişikliği koşullarına adaptasyonu AEB üye ülkelerindeki tarımsal kalkınma için öncelikli alanlardan biridir. AEK Sanayi ve Tarımsal Endüstri

²²⁷<https://eec.eaunion.org/news/%C2%ABzelenomu%C2%BB-puti-razvitiya-alternativ-net/>. Erişim tarihi: 20.09.2022

²²⁸<https://eec.eaunion.org/news/andrey-slepnev-eaes-podderzhivaet-mezhdunarodnyy-obmen-i-nediskriminatsionnoe-ispolzovanie-tehnolog/>. Erişim tarihi: 10.11.2022

²²⁹Paris

Antlaşması.
https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf. Erişim tarihi: 14.12.2021

Kompleksi'nden sorumlu yönetim kurulu yardımcısı Roman Romaşkin Voronej şehrinde gerçekleştirilen FAO²³⁰ Avrupa Bölge Konferansı'nın 31. oturumu çerçevesinde bunu açıklamıştır.²³¹ Bu oturumda küresel iklim değişikliği koşullarında Avrupa ve Orta Asya'nın gıda sistemlerinin etkin işleyişini ve tarım alanının sürdürülebilirliğini sağlama sorunları tartışılmıştır. AEK temsilcisi, entegrasyon gündemi sorunlarının örgüte üye ülkelerin ortak ulusal önceliklerine dayanılarak belirlendiğini ifade etmiştir. Sürdürülebilir tarımsal üretimi sağlamaya ve alanın teknolojik gelişme düzeyini artırmaya yönelik önlemleri içermektedir. Romaşkin, bu alanların belirli bir seviyede tarımsal gıda sistemlerinin sürdürülebilirliği ve teknolojilerin iklim değişikliği şartlarına uymasına ilişkin sorunları ele almak için hazırlandığını vurgulamıştır.²³² AEK temsilcisine göre, FAO'nun çeşitlendirmeye ve agroekolojik yaklaşımlara detaylı olarak dikkat edilmesi isteği güncel bir arzudur. Komisyon bakan yardımcısı da “Bu çalışma, tarımın sürdürülebilir kalkınma yörüngesine girmeye ve Avrasya bölgesinde gıda güvenliğini sağlamaya yardımcı olacak” diyerek mevcut durumu özetlemiştir.

8 Haziran 2015 yılında Roma'da ise Avrasya Ekonomik Komisyonu Tarımsal-Endüstri Politikası Bölümü Müdür Yardımcısı Anna Buts, Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) içinde anlaşmaya varılmış bölümü, bir tarımsal sanayi politikasının (koordineli) uygulanması hakkında “Tarımsal Gıda Ticareti, Avrupa ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon” adlı seminerin katılımcılarına anlatarak bilgilendirmiştir. Anna Buts:

“Modern gerçeklikler kapsamında, Avrasya Ekonomik Birliği çerçevesinde devletlerarası iş birliği bazı koşullar içermektedir: üye ülkelerde tarımın kapsayıcı ve sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak, birlik içinde gıda güvenliğini sağlamak ve dünya

²³⁰Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Birleşmiş Milletler himayesinde uluslararası bir yapıdır. FAO, BM sisteminde kırsal kalkınma ve tarımsal üretimle ilgilenen lider bir kuruluştur. Stratejik hedefler, açıklık mücadeleye katkıda bulunmak, tarım, ormancılık ve balıkçılığın verimliliğini aynı zamanda sürdürülebilirliğini artırmak ve kırsal alanlarda yoksulluğu azaltmaktır. Avrasya Ekonomi Komisyonu ise gözlemci statüye sahiptir.

²³¹<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/23-05-2018-2.aspx>. Erişim tarihi:18.04.2022

²³²<https://kyrgyzstan.un.org/ru/179059-fao-i-ebrr-opublikovali-doklady-ob-investicionnykh-vozmozhnostyakh>. Erişim tarihi: 10.06.2022

*pazarlarına ana gıda tedarikçileri olarak girmek gibi” ifadeleriyle görüşünü savunmuştur.*²³³

24 Haziran 2015 yılında Avrasya Ekonomik Komisyonu’nun yerinde, AET Teknik Düzenleme Kurulu Üyesi (Bakan) Valery Koreshkov ile Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü Genel Müdürü José Graziano da Silva arasında bir toplantı yapılmıştır. Valery Koreshkov, komisyonun BM FAO ile iş birliğine büyük önem verdiğini, Avrasya Ekonomik Birliği’nin yasal çerçevesinin uluslararası standartlar, yönergeler ve tavsiyelerle uyumlu hale getirilmesine katkıda bulunduğunu açıklamıştır. José Graziano da Silva, AEK ve FAO arasındaki iş birliğinin Avrasya bölgesinin gelişimi açısından önemine dikkat çekerek FAO tarafından düzenlenen seminerlere AEK çalışanlarının katılımının önemini vurgulamıştır. Ayrıca José Graziano da Silva, FAO ile Moskova ve Astana’da iletişim ofislerinin açılması ve örgütün Kırgızistan ve Ermenistan’daki çalışmalarının genişletilmesi hakkında konuşma yapmıştır. O, aynı zamanda Avrasya Ekonomik Komisyonu’nu BM FAO üyeliği konusunu ele almaya davet etmiştir. José Graziano da Silva’ya göre bu, gıda güvenliğinin sağlanmasına ilişkin küresel sorunların ve iklim değişikliğiyle ilgili sorunların çözümünde çeşitli ülke yaklaşımlarını birleştirecektir.²³⁴

18-20 Temmuz 2016 yılında Roma’da Avrasya Ekonomik Komisyonu (AEK) ile FAO arasındaki Mutabakat Muhtırası’nın uygulanması kapsamında Yönetim Kurulu Üyesi (Bakan) AEK Sanayi ve Tarım-Endüstri Kompleksi için Sergey Sidorsky, 5. Dünya Orman Haftası iş programına ve BM FAO Ormancılık Komitesi’nin 23. oturumuna katılmıştır.²³⁵ Dünya Orman Haftası’nın resmi açılış törenine Norveç İklim ve Çevre Bakanı Vidar Helgesen, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Komisyonu Başkanı Hosang Lee, Meksika Çevre ve Doğal Kaynaklar Bakanı Rafael Paciano Laman ve FAO Genel Direktörü José Graziano Silva da katılmıştır. Etkinlikler sırasında katılımcılar, sürdürülebilir orman yönetimi, tarımın sürdürülebilir kalkınması ve tarım sektöründe üretim sistemleri de dahil doğal kaynak yönetimine tutarlı ve bütüncül bir yaklaşımın sağlanmasını içeren Eylem Planı’nı ve “Yeni Orman Gündemi”ni tartışmıştır. 2030 yılına kadar olan dönem için yeni

²³³<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/11-06-2015-2.aspx>. Erişim tarihi: 14.05.2022

²³⁴<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/25-06-2015-1.aspx>. Erişim tarihi: 20.06.2022

²³⁵<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/22-07-2016-2.aspx>. Erişim tarihi: 20.05.2022

BM Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'nde öngörülen sürdürülebilir ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınma hedeflerini sağlamak için ortaklığın güçlendirilmesi konuları değerlendirilmiştir. 23. oturum sonucunda XV. Dünya Ormancılık Kongresi Örgütü hakkında karar alınmış, BM FAO Ormancılık Komitesinin uzun vadeli çalışma programı onaylanmıştır.

AEB ile FAO arasındaki iş birliği 8 Kasım 2018 tarihli Mutabakat Zaptı ve 2019-2023 Eylem Planı temelinde yürütülmektedir. AEK Tarım Bölümü Müdürü Armen Arutunyan 17-18 Ağustos 2022 yılında FAO'nun Avrupa ve Orta Asya Bölgesi ofisine yaptığı çalışma ziyareti sırasında verdiği mülakatında AEB'nin atmosfere salınan karbondioksit emisyonlarının değerlendirilmesine ilişkin bu en iyi uluslararası deneyimi incelemeye ilgi duyduğunu vurgulamıştır.²³⁶

AEB ile UNIDO'nun iş birliği başlangıcını 30 Ekim 2014 yılında Viyana'da imzalanan AEK ve UNIDO Ortak İşbirliği Beyanname'sinden almaktadır. Bu Beyanname'de çevre ve enerji, kaynak tasarrufu ve temiz üretim, rasyonel su kullanımı, atık yönetimi, yenilenebilir enerji kaynakları ve enerji verimliliğinin geliştirilmesi alanında iş birliğini geliştirme hedeflenmiştir.²³⁷

24 Haziran 2015 yılında UNIDO Sanayi Kalkınma Konseyi'nin Viyana'da düzenlenen 43. oturumu çerçevesinde Avrasya Ekonomik Konseyinin Sanayi ve Tarım Kompleksi Yönetim Kurulu Üyesi S. Sidorski ile UNIDO Müdürü Lee Yoon arasında Komisyon ve örgütün iş birliğini geliştirme ile ilgili meseleleri inceleyen buluşma gerçekleşmiştir. Buluşmaya AEB üye ülkelerinin büyükelçileri de katılmıştır. Gelecekte AEB ile UNIDO'nun yenilikleri geliştirme, uygulama, ticaret ve ihracatı ilerletme, **çevreyi koruma** ve işletmelerin enerji verimliliğini artırma, yatırımların artırılması, küçük ve orta işletmelerin teknolojik hizmetlerini iyileştirme gibi maddeler planlanmıştır.²³⁸

30 Kasım – 30 Aralık 2015 yılında gerçekleşen UNIDO Genel Konferansı'nın 16. oturumunun gündeminde bu örgütün enerji, teknoloji ve çevre alanındaki faaliyetleri ele

²³⁶ <https://eec.eaeunion.org/news/speech/fao-i-evrazijskaya-ekonomicheskaya-komissiya-tochki-rosta-i-soprikosnoveniya-interesov/>. Erişim tarihi: 19.09.2022

²³⁷ <https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/716/Memorandum-s-YUNIDO.pdf>. Erişim tarihi: 20.05.2023

²³⁸ <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/25-06-2015--2.aspx>. Erişim tarihi: 20.05.2022

alınmış ve Genel Müdür “Doğa Dostu Teknolojiler için Küresel İnovasyon Programı” hakkında sunum yapmıştır.²³⁹ Bu program dört ana konudan oluşmaktadır: ekolojik sürdürülebilir sistem yaratmada rekabet; endüstride yenilikçi teknolojilerin kullanılması; enerji, eğitim, doğa dostu teknolojiler alanında girişimci personelin hazırlanması; sermaye, yatırıma erişimin genişletilmesi. AEB ve UNIDO üye ülkelerinin BM’nin düşük emisyonlu ve düşük karbonlu çevre dostu enerji teknolojileri transferi programına katılabileceği düşünülmektedir. Bu program Japonya Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı tarafından finanse edilmesinden dolayı, AEB ülkeleri enerji teknolojilerinin hızlı ve yaygın kullanımına, düşük emisyonlu ürün, hizmet ve hizmetlere erişim sağlamak için Japonya’ya ulaşabilirler. AEB ülkeleri, UNIDO ile iş birliği içinde, sanayide ve diğer üretim alanlarında yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygın kullanımını teşvik etmeye odaklanabilirler.²⁴⁰

9-11 Temmuz 2019 yılında Ekaterinburg şehrinde düzenlenen Küresel Üretim ve Sanayileşme Zirvesi’nde (GMIS - 2019) yaptığı konuşmada Avrasya Ekonomik Komisyonu (AET) Sanayi ve Agro-Sanayi Kompleksi Yönetim Kurulu Üyesi Alexander Subbotin, AEK ve UNIDO arasındaki iş birliğini geliştirmeye yönelik yol haritasını oluşturmayı önermiştir. Bununla birlikte Subbotin, UNIDO deneyimini AEB’ye üye ülkelerin ekonomilerinin yenilikçi gelişimi için kullanmak istediğini açıklamıştır.²⁴¹

27 Ekim 2021 yılında Moskova’da düzenlenen “Bütünleşme” adlı İş Forumu’nda ekonomik sektörlerin gelişmesinde dijital ve “yeşil” teknolojilerin rolü ele alınmıştır.²⁴² Bu foruma Rusya’daki UNIDO merkezi temsilcileri de katılmıştır.

Rusya Federasyonu’ndaki UNIDO Uluslararası Endüstriyel İş Birliği Merkezi Direktörü Sergey Korotkov, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmenin (SKH 9) teşvik edilmesi ve endüstride yeşil hidrojen kullanımını teşvik etmek için küresel bir programın başlatılmasından bahsetmiştir. Sonuç olarak BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı’nın

²³⁹https://www.inform.kz/ru/delegaciya-kazahstana-prinyala-uchastie-v-16-y-sessii-general-noy-konferencii-yunido_a2846503. Erişim tarihi: 17.01.2022

²⁴⁰https://www.inform.kz/ru/delegaciya-kazahstana-prinyala-uchastie-v-16-y-sessii-general-noy-konferencii-yunido_a2846503. Erişim tarihi: 17.01.2022

²⁴¹<https://ereforum.org/еэк-планирует-использовать-знания-и-о/?lang=ru>. Erişim tarihi: 18.05.2023

²⁴²https://unido.ru/news/delovoi_forum_eaehs_integracija/. Erişim tarihi:10.01.2022

makroekonomi ve kalkınma politikası bölümünün başkanı Anastasia Nesvetailova, 2022 tahminlerindeki değişikliğe dikkat çekmiştir.

Anastasia Nesvetailova, “*Genel olarak dünyada bir büyüme olacak, ancak parçalı olacak ve çatışmaya dahil olan ülkeleri etkilemeyecek. Hesaplarımıza göre, gelişmekte olan ülkelerin, dış kamu borçlarını ödemek için 310 milyar dolara ihtiyacı olacak*” görüşünü savunmuştur.²⁴³

AET Makroekonomik Politika Departmanı Direktörü Askar Dzhapparkulov, yuvarlak masa toplantısının sonuçlarını özetleyerek tartışmanın güncelliğine, gezegenin ve toplumun sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak için uluslararası iletişim ihtiyacına dikkat çekmiştir.²⁴⁴

31 Mart 2022 yılında düzenlenen AEK’nin pandemi sonrası koşullarda BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşılmasına ilişkin yuvarlak masa toplantısında Rusya Federasyonu’ndaki UNIDO Uluslararası Endüstriyel İş birliği Merkezi Müdürü Sergey Korotkov, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmenin teşvik edilmesi ve endüstride yeşil hidrojen kullanımını teşvik etmek için küresel bir programın başlatılması hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir.²⁴⁵

Kazakistan, Belarus, Ermenistan, Kırgızistan ve Rusya’nın BM uzman kuruluşu Uluslararası Atom Enerjisi Ajansına (IAEA) üye olduklarından, nükleer enerjinin geliştirilmesi ve nükleer kazaların önlenmesine ilişkin birçok IAEA sözleşmesini imzalamış ve onaylamışlardır. AEB topraklarında önemli sayıda nükleer santral faaliyet gösterdiğinden IAEA evrensel sözleşmelerinin Avrasya entegrasyonu bölgesine özelliklerine uyarlanması arzu edilmektedir. AEB’nin her üye ülkesi evrensel uluslararası sözleşmelere göre, “Bir Nükleer, Atom Kazasının Meydana Gelmesi Hakkında Ülke Nüfusunun Derhal Bildirilmesi Üzerine”, “Ülkenin Nükleer Güvenliğini Sağlama

²⁴³<https://eec.eaeunion.org/news/eksperty-zayavili-o-problemax-v-dostizhenii-tseley-ustoychivogo-razvitiya-v-eaes-i-v-mire/>. Erişim tarihi: 9.05.2023

²⁴⁴<https://eec.eaeunion.org/news/eksperty-zayavili-o-problemax-v-dostizhenii-tseley-ustoychivogo-razvitiya-v-eaes-i-v-mire/>. Erişim tarihi: 9.05.2023

²⁴⁵<https://eec.eaeunion.org/news/eksperty-zayavili-o-problemax-v-dostizhenii-tseley-ustoychivogo-razvitiya-v-eaes-i-v-mire/>. Erişim tarihi: 9.05.2023

Yöntemleri”, “Nükleer Bir Kaza Sonucu Ortaya Çıkan Nükleer Hasar İçin Hukukî Sorumluluk Hakkında” gibi yasalar geliştirebilir ve kabul edebilir.²⁴⁶

BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı’nda Küreselleşme ve Kalkınma Stratejileri Dairesi Başkanı İgor Paunoviç sunumunda, küreselleşmeye ulaşmak için güçlerini birleştirmenin gerekliliği konusunda UNCTAD’ın 2019’da zaten dünya devletlerini uyardığını hatırlatmıştır. “2020 UNCTAD Ticaret ve Kalkınma raporunda gösterildiği gibi, daha yüksek ekonomik büyüme ile ekonominin yeşillendirilmesini birleştirmek mümkün” görüşünü savunmuştur.²⁴⁷

İklim Saydamlık Standartları Kurulu Politika ve Dış İlişkiler Bakanı Michael Zimonyi, sürdürülebilir kalkınmada özel sektörün rolünün ne olduğu hakkında fikir vermiştir. Ekolojik faktör sürdürülebilir kalkınma için belirli bir risk kategorisini temsil etmektedir. Şirketlerin sadece bu riskleri hesaba katacak ve azaltacak araçlar geliştirmelerini değil, aynı zamanda yatırımcılara ve piyasaya sürdürülebilirliklerine dair sinyal vermelerini sağlamanın da çok önemli olduğunu görüşüne eklemiştir.

Yeşil büyümeyi teşvik etmeyi amaçlayan kamu politikasının kapsamlı analizi, Leela Raina’nın Dünya Bankası’ndaki *Çevre ve İklim Değişikliği Ekonomisti* sunumunun odak noktasıydı. Dünya Bankası’na göre, yeşil bir toparlanmadan, yani kısa vadeli bir perspektiften, yeşil bir geçişe, yani bilginin dengeli temellerini ima eden orta vadeli bir perspektife sitem etmek için gerekli tüm önlemleri ve yatırımı benimsemek önemlidir. AEB bölgesindeki yeşil kalkınma ile ilgili umutları tartışan Raina konuşmasında, doğal kaynakların bozulmasının ekonomik etkisini değerlendirmeye izin veren Dünya Bankası doğal sermaye hesapları sisteminden ve çevresel sorumluluğu teşvik eden politikalardan bahsetmiştir.²⁴⁸

Yeşil geçişin ortaklarının heterojenliğini kabul eden Rusya Federasyonu’ndaki Dünya Vahşi Fonu’ndaki “Yeşil Ekonomi” Programı Direktörü Michael Babenko toplum, devlet ve iş dünyası arasındaki karşılıklı bağlantıya ilişkin bakış açısını dile getirmiştir. Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin aksine, BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma

²⁴⁶Ed. Sarsembayev, M.A. (2017). a.g.k. s.177-178

²⁴⁷<https://eec.eaeunion.org/news/v-eek-obsudili-model-perehoda-eaes-k-integralnomu-mirohozyajstvennomu-ukladu/>. Erişim tarihi: 10.10.2022

²⁴⁸<http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/25-03-2021-1.aspx>. Erişim tarihi: 10.07.2022

Gündemi'nin uygulanmasında öncü roldedir. Bununla birlikte, girişimciler rollerini hafife almakta ve genellikle bunu sadece yeşil kalkınma gündemiyle sınırlamaktadırlar. Böyle bir sonuca varan Babenko, işletmelerin yeşil kalkınmayı kar elde etmek için bir fırsat olarak görmeye başladığını vurgulamıştır.

Tezin bu bölümünde 2015 yılından bu yana AEB'nin BM'le küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarını çözmede yürüttüğü iş birliği incelenmiştir. Bir sonraki bölümde ise örgütün AB ve ŞİÖ ile iş birliği ele alınacaktır.

3.2. AB ve ŞİÖ ile İş Birliği

Küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarını önlemede çeşitli stratejiler ve programlar kabul eden deneyimli örgüt Avrupa Birliği'dir (AB). Kazakistan ve Rusya'nın bulunduğu diğer örgüt de Şangay İşbirliği Örgütü'dür. Bu bölümde AEB'nin küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarıyla mücadelede AB ve ŞİÖ deneyimini kullanıp kullanmadığı ve örgütler arası ilişkiler incelenecektir.

AEB kendi ekolojik yasasını oluşturmada AB deneyimine dayanmaktadır. Önceki bölümlerde gösterildiği gibi AEB küresel çevre ve iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik özel yasa kabul etmemiştir. AEB Kurucu Antlaşması'nda da bu alandaki ilişkileri düzenleyen özel bir bölüm yoktur. Birçok AB ülkesi ise, sera gazı emisyonlarını azaltmak için politika ilkeleri ve bir dizi önlem içeren ulusal programları benimsemiştir. Günümüzde AB'nin ekolojik yasası 500'den fazla karardan oluşmaktadır.²⁴⁹ Ancak, çoğu ülkede emisyonlar son zamanlarda artmıştır ve bu eğilimin gelecekte de devam edeceği söylenmektedir.

Akopova, AEB'ye üye ülkelerdeki çevresel etki değerlendirmesi sürecinin, tüm endüstriyel tesisler için Sovyet döneminde geliştirilen eski devlet çevre uzmanlığı sistemine dayandığını öne sürmüştür. Böyle bir gerekliliğin, sistemin verimliliğini azalttığını ve

²⁴⁹A. Akopova (2016). Experience and Development of European Environmental Law in the Practice of the Operation of the Eurasian Economic Union. News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Human Sciences. ISSN 2224-5294. Volume 4, Number 308. S. 17

bireysel projelerin çevresel inceleme kapsamını sınırladığını açıklamıştır.²⁵⁰ Bununla birlikte AEB üyesi ülkelerdeki endüstriyel işletmelerin faaliyetlerinin yasal düzenlemesinin sorunlarından birinin, karmaşık ve kapsamlı bir çevresel kalite standartları ve düzenlemeleri listesine dayanan hava emisyonları, atık su deşarjları ve atık bertarafı için çevresel ücretlere odaklanması olduğunu belirtmiştir.

2015 yılında Avrupa Komisyonu ve Avrupa Çevre Ajansı iklim değişikliğine uyum “Climate - Adapt” Platformu’nu başlatmıştır. AB ve Orta Doğu Avrupa, Kafkaslar ve Orta Asya (ODAKOA)²⁵¹ ülkeleri, BM İKÇS raporlamasına, çevrimiçi iklim sorularına, iklim hizmetleri, araştırma programlarına uygun ulusal uyum stratejileri, eylem planları, etki değerlendirmeleri analizleri hakkında düzenli olarak açıklama yapmalıdır. Birçok ülke, çeşitli AB kaynaklarından mali, metodolojik ve analitik desteğin yanında pratik önlemlerin uygulanması için de yardım almaktadır.

AEB ülkelerinin bir seçimle karşı karşıya olduğu söylenmektedir. Bu, sorunları birlikte çözümlerin yollarını aramak, ortak bir ekonomik politika geliştirmek, Avrasya Ekonomik Komisyonu şeklindeki toplu müzakere kaynağını aşağıdaki gibi büyük ekonomilerle etkileşim kurmak için kullanmaktır. Birçok AEB üye devletlerinin yüksek düzeyde enerji ve karbon yoğunluğu, “yeşil projelerin” uygulanmasına yönelik ulusal ve kurumsal çerçevenin farklı olgunluk derecesi ve karbon düzenlemesi olduğu için onları Avrupa Birliği’nin iklim karbon girişimlerine karşı oldukça savunmasız hale getirmektedir. Aynı zamanda düzenleyici ve finansal mekanizmaların uyumlu hale getirilmesinden önce düşük karbonlu kalkınmaya geçiş için ulusal stratejilerin oluşturulmasında deneyim sahibi AEB üye devletlerinin çabalarının birleştirilmesi ve ayrıca teknolojik çabaların koordinasyonunu engelleyen değil, entegrasyonun yeni bir itici gücü haline gelmektedir.

AEB’nin en büyük ticaret ortağı olan AB topraklarında, Avrupa Komisyonu’nun Avrupa Yeşil Antlaşması²⁵² belgesini sunduğu Aralık 2019’da kendi düzenleyici

²⁵⁰Akopova, A. (2016). a.g.m. s. 19-20

²⁵¹<http://www.kremlin.ru/supplement/5842>. Erişim tarihi: 25.10.2022

²⁵²Avrupa Yeşil Antlaşması, 2050 yılına kadar AB ülkelerinde fosil yakıtlardan yenilenebilir enerji ve hammadde kaynaklarına geçerek sıfır net sera gazı emisyonu ve sıfır net kirlilik elde etme planıdır. Etkinliklerin amacı küresel ısınma ve çevre kirliliği ile mücadele etmektir. Belge, Avrupa Komisyonu tarafından 11 Aralık 2019’da kabul edilmiştir.

mekanizması ortaya çıkmıştır. Antlaşma, AB’yi 2050 yılına kadar dünyanın ilk nötr karbon bölgesi haline getirmesi gereken ve endüstriyel CO2 emisyonlarını sıfıra indirmeyi içeren bir dizi önlem ve faaliyet içermektedir.²⁵³ Geliştirilen yol haritasına göre 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarının 1990 yılındaki seviyelerine göre en az %50 azaltılması gerekmektedir. Sunulan strateji aynı zamanda AB ülkelerinin GSYH’lerinin %1-2’sinin “yeşil” ekonominin gelişimine, yani yeni endüstriyel altyapısının ve “yeşil” işlerin yaratılmasına, üretim tesislerinin yeniden donatılmasına ve yeni araştırma alanlarının geliştirilmesine yönelik kullanılmasını içermektedir.²⁵⁴ AB alanını nötr bir karbon ekonomik bölgeye dönüştürmek, Avrupa ekonomisinin önde gelen sektörlerini yeniden biçimlendirmek, bunun yanı sıra bu görevi yerine getirmek için AB’nin çeşitli araçlar geliştirmesi ve uygulaması gerekmektedir. Yapılan çalışmaların sonuçlarının ardından, Temmuz 2021’de Avrupa Komisyonu, PCMP’nin pratikte uygulanacağı taslak düzenlemenin resmi versiyonunu sunmuştur. Mekanizma aşağıdaki alanlarda uygulanacaktır:

- İthal mallar için AB emisyon ticareti sisteminin genişletilmesi;
- Yeni bir karbon gümrük vergisi veya ithalat vergisinin getirilmesi;
- Hem belirli ithal ürünler hem de benzer AB ürünleri için karbon emisyonlarına vergi getirilmesi.²⁵⁵

AB’nin bu düzenleyici mekanizmasının tanıtımı 1 Ocak 2023 yılına planlanmıştır ve 2025’e kadar bir geçiş dönemi olacağı açıklanmıştır. Bu aşamada, AB’nin dış ticaret ortaklarının, AB’ye giren mallarla ilgili fiili emisyonları ve yurt dışındaki vergilerini üç ayda bir raporlamaları gerekecektir. Buna ek olarak geçiş döneminde AB pazarına alüminyum, demir, çelik, gübre ve elektrik arzının önünde bir dizi ticaret engeli yürürlüğe girecek ve 1 Ocak 2026’dan itibaren bu malların ithalatı için bir karbon vergisi getirilecektir. AEB için “iklimsel” vergiler dış ekonomik faaliyetlerin son derece hassas bir

²⁵³V. Belov (2019). The results of Russia’s Chairmanship in the Eurasian Economic Union in 2018 (Rusya’nın 2018 yılındaki Avrasya Ekonomik Birliği başkanlığının sonuçları). Nauchno-analiticheskiy vestnik İE RAN, №12. <http://dx.doi.org/10.15211/vestnikieran220191319>. Erişim tarihi: 16.01.2022

²⁵⁴<https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/kg/7ea53a1d1a670f27b0f7b8127e8a55bd2c594cfba20563c947ed83c5766eec05.pdf>. Erişim tarihi: 15.09.2022

²⁵⁵<https://www.eas.europa.eu/eas>. Erişim tarihi: 15.03.2022

düzenleyicisi olabilir. Tanıtılan sistem, endüstriyel ürünlerin Avrupa Birliği pazarına erişiminin önündeki potansiyel engellerden biri olarak kabul edilmekte ve AEB'nin üye ülkeleri arasında haklı olarak endişe yaratmaktadır.²⁵⁶

2014-2020 yılları arasında AB tarım sisteminin yeni eylemine göre (Maliyetleri Azaltma ve Üretimi Artırma) ülkelere doğrudan sübvansiyonların payında azalmaya tabi olarak, AB'nin gıda güvenliği, çevrenin korunması, hayvan refahı, arazinin iyi ekolojik-tarımsal koşullarda tutulması, genç ve küçük çiftçilerle beraber, elverişsiz üretim koşullarına sahip bölgelerde faaliyet gösteren üreticilerin de desteklenmesiyle ilgili agro-ekolojik gereksinimlerini karşılamak için destek araçlarını seçme özgürlüğü verilmiştir. AB'deki desteğin bir özelliği, çevre koruma önlemlerinin yaygın olarak kullanılması ve bunun için elverişsiz bölgelerde tarımın gelişmesine yönelik destek olunmasıdır (sırasıyla 2013/2014'te 7,9 milyar avro veya toplam desteğin %10,1'i ve 3,6 milyar avro yada toplam desteğin %4,6'sı).²⁵⁷ Çevre koruma önlemleri, çevre standartlarına göre üretilen ürünlerin desteklenmesini, korunmasını, çevrenin – kırsalın korunmasına yönelik önlemleri ve çevre koşullarına duyarlı bölgelere yönelik sübvansiyonları içermektedir. Hedef ise örgütün tarım bütçesinin birinci bölümünün ekolojik tarım alanını korumaya, ikinci bölümünün ise “Doğa 2000” programı için yatırılmasıdır.²⁵⁸

2020 yılında AEB'nin dış ticaret cirosunda AB'nin payı %36,8 olarak gerçekleşmiştir.²⁵⁹ Ermenistan, Belarus ve Kazakistan'ın ihracatında önemli bir payı olmasının yanı sıra, Rusya'dan AB'ye tedarik edilen önemli miktarda karbon ağırlıklı mal vardır. AEB ülkelerinin ekonomilerinin diğer bir özelliği de içlerindeki ana payın çevre üzerinde büyük etkisi olan endüstrilerden oluşması ve GSYH büyümesinin madenlerin çıkarılması yoluyla sağlanmasıdır. Rusya Maliye Bakanlığına göre, en olası senaryoda bazı AEB ülkeleri için kontrol altına alınabilecek malların AB'ye ihracatının payı %20 olabilir.

²⁵⁶<https://ec.eaeunion.org/upload/medialibrary/b34/Doklad-zelenaya-ekonomika-06.2022.pdf> Erişim tarihi: 10.11.2021.

²⁵⁷https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/financing/index_en.htm. Erişim tarihi: 7.06.2022

²⁵⁸https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/financing/index_en.htm. Erişim tarihi: 7.06.2022

²⁵⁹AEK (25.02.2021). Analitik görüş.AEB istatistikleri. AEB mallarının dış ticareti hakkında. Ocak-Aralık 2020

Aynı zamanda uzun vadede daha sıkı düzenleme olması durumunda AB pazarına yapılan toplam ihracatın %80'ine kadar olan kısmı söz konusu yapının kapsamına girecektir.²⁶⁰

Belarus Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı'na bağlı Araştırma Ekonomi Enstitüsü tarafından Mart 2021'de yapılan tahminlere göre, Belarus ekonomisi için en büyük CO2 emisyonuna neden olan malların ihracatından kaynaklanan zarar 60 milyon avroya ulaşabilir.²⁶¹ Karbon vergisi getirilmesinin bir olumsuz etkisi de Kazakistan ekonomisi üzerinde olacaktır. Kazakistan Ticaret ve Entegrasyon Bakanlığı Dış Ticaret Faaliyetleri Dairesi Müdürü Aliya Alimbetova'ya göre, 2035 yılına kadar devlet, AB'ye ihraç edilen üretim birimi başına gelirin %18'ini kaybedebilir. Kazakistan petrolünün yıllık %80'e varan kısmının AB ülkelerinden geldiği dikkate alındığında Kazakistan petrol sektöründen 2,5-3,4 milyar avroluk gelir kaybedecektir. Bu bağlamda siyasi liderlik, petrol arzını Çin pazarına ve Güneydoğu Asya ülkelerine yeniden yönlendirme olasılığı sorusunu gündeme getirmiştir.²⁶²

Ermenistan ve Kırgızistan ekonomilerinin de AB'nin yeniliklerini acı bir şekilde algılaması beklenmelidir, çünkü söz konusu ülkelerin AB pazarındaki ana ihraç malları doğal kaynaklar olarak temsil edilmektedir. Büyük mali kayıplar yaşanması olasılığı ve AB girişiminin uluslararası ortaklarla ön görüşmesinin yapılmaması gelecekte yeni çatışmalara neden olabilir. Aynı zamanda AB'nin küresel ekosistemi istikrara kavuşturacak tedbirlerin uygulanmasını hızlandırma girişimleri, uluslararası ticaret ve siyasetteki diğer katılımcıları Paris Antlaşması'nın uygulanması için kendi ekonomik modellerini geliştirmeye teşvik etmektedir. Avrasya Ekonomik Birliği için “yeşil” dönüşüm konusu birliğin kuruluşundan bu yana kalkınmanın en önemli yönü olmuştur.

AEB Antlaşması'nın ekoloji alanında ülkeler arasındaki ilişkileri düzenleyen özel bir bölüm içermemesine rağmen AEB üye ülkeler “Avrasya Ekonomisinin Gelişimi için Stratejik Yönergeler Üzerine” belgesinde bu alanda iş birliğine bağlılıklarını teyit etmişlerdir. Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi tarafından Aralık 2020'de onaylanan

²⁶⁰ eec.eaunion.org. Erişim tarihi: 10.11.2021

²⁶¹ <https://www.belta.by/interview/view/uglerodnyj-vyzov-novyj-nalog-es-i-pochemu-ego-vvodjat-7750/>. Erişim tarihi: 16.12.2022

²⁶² <https://oilcapital.ru/news/2021-05-26/do-4-mlrd-mozhet-poteryat-neftyanoy-sektor-kazahstana-ot-vvedeniya-es-uglerodnogo-naloga-1027955/>. Erişim tarihi: 18.12.2021

“2025’e kadar Entegrasyon” belgesine göre, “yeşil” teknolojilere geçiş, bölgesel ekonomik entegrasyonun geliştirilmesi için ana önceliklerden biri olarak tanımlanmaktadır.²⁶³ “Yeşil” yeniliklerin kullanımına geçişin önemi AEB ülkelerinin sosyoekonomik kalkınmasına yönelik ulusal stratejilerde de kendini göstermektedir. Bununla birlikte, AB’nin yeni kuralları nedeniyle üye devletlerin ekonomiyi yeniden yapılandırması için yenilikçi programlar geliştirmesinin yanı sıra AB’nin “Yeşil Anlaşması” için uzun vadeli bir çözüm geliştirmeleri gerektiği açıktır. Avrasya Ekonomik Komisyonu Ticaret Politikası Departmanı Direktörü İgor Nazaruk’a göre, AB mekanizması DTÖ standartlarına uymalı, herhangi bir ayrımcılığı önlemeli ve AB üyesi olmayanlar da dahil, herkese eşit koşullar sağlamalıdır.²⁶⁴ AB tarafından önerilen model, karbondan arındırma sürecini teşvik etmeli ve bunun sonucunda AB, bireysel ticaret ortaklarının karbon ayak izlerini azaltma çabalarını kabul etmelidir. Bu faktörleri dikkate alarak AET ticaret bloğu için aşağıdaki önlemler gereklidir:

- Büyük Avrasya ve AB ile teknik istişareler çerçevesinde AEB’nin önemli ortakları ile iklim gündeminin tartışılması ve ayrıca Çin ve diğer ortak ülkelerle iş birliğinin geliştirilmesi için uygun bir yol haritasının geliştirilmesi;

- DTÖ ve BM İklim Değişikliği Konferansı başta olmakla diğer uluslararası platformlar için SCMP’ye benzer üçüncü ülkelerin tedbirlerine ilişkin koordineli bir pozisyonun oluşturulması;

- AEB üye devletlerinin önde gelen bankalarıyla birlikte AEB’nin “yeşil” ve diğer iklim projelerinin teşviki.²⁶⁵

27 Kasım 2020 yılında Avrasya Ekonomik Komisyonu Ticaret Kurulunun Üyesi A. Slepnev AB “Yeşil Anlaşması”nın AB ile Rusya, AB ve AEB arasındaki ekonomik ve yatırım alanındaki iş birliği üzerindeki etkilerine ithaf edilen Uluslararası İşbirliği ve

²⁶³https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/01528320/err_12012021_12. Erişim tarihi: 15.01.2022

²⁶⁴<https://eec.eaeunion.org/news/eeek-vystupaet-za-koordinaciyu-poziciyu-gosudarstv-eaes-v-hode-realizacii-klimaticheskoy-povestki/>. Erişim tarihi: 10.06.2022

²⁶⁵<https://wto.ru/news/event.php?id=6510>. Erişim tarihi: 16.04.2022

Yatırımlar Konseyinin²⁶⁶ toplantısına katılmıştır. Bakan, AEB'nin AB'nin iklim değişikliği, küresel ısınma, yeni bir teknolojik düzene geçiş ve kaynak tasarrufu sağlayan, döngüsel bir ekonomi gibi ortak küresel sorunları çözmeyi amaçlayan girişimleri teşvik etme arzusunu vurgulamıştır.

“Aynı zamanda birliğimize bağlı şirketlerimizin faaliyetlerine piyasa dışı kısıtlamaların getirilmemesini istiyorum. Kurulan üretim ve pazarlama zincirlerini kırmak ne bize ne de AB'ye fayda sağlamamaktadır. Bu, iklim politikası hedeflerinin uygulanmasını geciktirecek” diyerek sözlerine devam etmiştir.²⁶⁷

Bu bağlamda AET, tüm AEB üye devletlerinin Paris Antlaşması'na taraf olduğunu ve ilgili yükümlülükleri üstlendiğini hatırlatmıştır. Birliğe üye ülkelerde pazarın büyük oranını yeşil enerjinin aldığını ve nükleer, hidroelektrik, doğalgazın çevre dostu kaynaklar olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte karbon ücreti hakkında soruların çok olduğunu, bu ücretin hangi sektörleri etkileyip, nasıl uygulanacağını sormuştur. Bu önlemlerle ilgili fikrin alınan cevaplara bağlı olacağını vurgulamıştır. Bunun yanı sıra bakan, AB'nin Rusya Federasyonu Büyükelçisi Markus Ederer ve AB'nin katılımıyla 4 Aralık 2020'de Moskova'da Birinci Avrasya Kongresi'ni düzenlemiştir.²⁶⁸ Etkinlik sırasında krizin ve iklim değişikliğinin sebep olduğu zorlukların üstesinden gelinmesi için pratik adımların atılması gerektiği söylenmiştir. İklim değişikliğiyle beraber sürdürülebilir ekolojik üretime odaklanılması gerektiği de açıklanmıştır.

Uluslararası Uygulamalı Sistemler Analizi Enstitüsü (IIASA) ve Avrasya Kalkınma Bankası (EDB), AB-AEB iş birliğini uzun vadeli olarak incelemektedir. Proje kendisine iddialı bir hedef koymuştur: AB ve AEB'den uluslararası organların temsilcileri ve uzmanları arasında bir diyalog düzenlemek ve kurmaktır.

5. AB-AEB entegrasyonu bağlamında çözülmesi gereken sorunların listesi onlarca pozisyonu içermektedir:

²⁶⁶2008 yılında RSPP tarafından yabancı iş dünyası ve Rus makamları arasında bir diyalog platformu olarak kurulmuş bir danışma organıdır. MSSİ, Rus ekonomisinin önde gelen yabancı yatırımcıları, iş birliklerini, ticaret ve sanayi odalarını bir araya getirmektedir.

²⁶⁷<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/27-11-2020-01.aspx>. Erişim tarihi: 25.01.2022

²⁶⁸<https://congress.eabr.org/>. Erişim tarihi: 12.12.2021

• mal ticareti (genel kuralın kapsamlı bir istisnası listesi ile ithalat vergilerinin kaldırılması);

- tarife dışı engellerin ortadan kaldırılması / optimizasyonu;
- sınır ötesi elektronik ticaretin düzenlenmesi;
- hizmet ticareti;
- iş gücü piyasasının işleyişine ilişkin sorunlar;
- mali piyasalara erişimin serbestleştirilmesi;
- sermayenin hareket özgürlüğü;
- teknik düzenleme;
- fikrî mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin düzenleme;
- uluslararası ulaşım altyapısının geliştirilmesi (kara ve demiryolu koridorları);
- tek bir AB-AEB elektrik piyasasının oluşturulması;
- çevresel gündem (çeşitli sınıraşan konular ve standartlarla ilgili olanlar);
- kamu alımlarına sınırlı karşılıklı erişimin düzenlenmesi;
- rekabet kuralları;
- anlaşmazlık çözüm mekanizmaları²⁶⁹

AB'nin küresel iklim değişikliği ve çevre sorunları alanında kabul ettiği politikalar AEB'nin mevcut politikalarının geliştirilmesine, hedeflerinin gerçekleşmesine katkıda bulunabilir. Akopova, AEB'nin kendi Ekoloji Kanunu'nu oluşturması gerektiğini öne sürmüştür. Böyle bir kanunun olmasının AEB'deki çevre sorunlarının azalmasına yardım edeceğini vurgulamıştır.²⁷⁰

ŞİÖ üye ülkeleri ve diğer Avrasya örgütleri için Avrasya entegrasyonu fikri, Avrasya halklarının birliğini, etnik dayanışmalarını ve çok kültürlülüğünü yansıttığından çok önemlidir. ŞİÖ ve AEB gibi Avrasya örgütleri, ortaya çıktıkları sosyal alan üzerinde güçlü bir etkiye sahip, gelecekteki toplum devletlerinin habercisi olan yenilikçi kültürel, ekonomik ve politik program olarak adlandırılabilir. ŞİÖ ve AEB'nin bugünkü faaliyetlerinin özellikleri arasındaki temel fark, Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılan ülkelerin siyasi değil, ekonomik entegrasyona yönelik olmasıdır. ŞİÖ faaliyetlerinde ise

²⁶⁹Vinokurov (2014). Mega Deal between the European Union and the Eurasian Economic Union. Russia in Global Affairs. No.4 (October-December)

²⁷⁰Akopova, A. (2016). a.g.m. s. 17

aksine, siyasi yön çok önemli olmaya devam etmektedir. İki örgüt arasındaki temel bir diğer yapısal fark da Rusya Federasyonu ve Çin'in ŞİÖ'de, Rusya Federasyonu ve Kazakistan'ın AEB'de kilit bir rol oynamalarıdır.

Bu örgütler kendilerini askerî bir blok veya güvenlik toplantısı olarak adlandırmazlar. ŞİÖ Antlaşması'na göre, örgütün ana görevleri şunlardır: üye devletlerin topraklarında istikrar ve güvenliğin güçlendirilmesi; terörizm, ayrılıkçılık, aşırıçılık ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele; ekonomik iş birliğinin, enerji alanının aynı zamanda bilimsel ve kültürel etkileşimin geliştirilmesi.²⁷¹ AEB'nin ana görevleri ise: bir serbest ticaret bölgesinin kurulması; üye ülkeleri arasındaki ticaretin gümrüksüz olarak gerçekleştirilebileceği normların geliştirilmesi; üçüncü ülkelerle ticaret alanındaki üye ülkelerin bağımsızlığının korunmasıdır. Son olarak hizmetlerin, sermayenin ve personelin serbest değişiminin yanı sıra, malların engelsiz dolaşımının gerçekleştirileceği bir ekonomik alanın oluşması beklenmektedir.²⁷²

10 Temmuz 2015 yılında Ufa şehrinde kabul edilen "2025 yılına kadar ŞİÖ Kalkınma Stratejisi"nde çevre durumunun kötüleşmesinin devam ettiği açıklanmıştır.²⁷³ Bu bağlamda bölgesel örgütlerin rolünün arttığı vurgulanmıştır. ŞİÖ ve AEB'ye üye ülkeleri birleştiren ortak hedef, uluslararası ve bölgesel sorunların siyasi ve diplomatik yollarla çözülmesidir. ŞİÖ üye ülkeleri, sürdürülebilir kalkınma için ileri çevre teknolojileri, yenilenebilir ve çevre dostu enerji kaynakları ve enerji verimliliği alanlarında AEB ülkeleriyle iş birliğini yoğunlaştırmaktadır. İki örgütün arasındaki öncelikli iş birliği alanları arasında tarım, enerji ve ulaşım yer almaktadır.

İkinci bölümde Çin'in bölgedeki etkisinin büyük olduğu anlatılmıştır. Genel olarak Çin'in etkisi özellikle Kazakistan ile Kırgızistan'da güçlüdür. Kazak petrolünün üretiminde Çin yaklaşık %24'lük bir paya sahiptir ve Kırgızistan'da Çin rafinerilere yatırım yapmaktadır. Böylece Çin şirketi Çin Petrol Şirketi Zhongda, Kara-Balta'daki Junda rafinerisinin yatırımcısı olmuştur. Yatırım hacmi 250 milyon doları bulmuş ve Çin

²⁷¹ŞİÖ Antlaşması. <http://www.kremlin.ru/supplement/3406>. Erişim tarihi: 20.04.2022

²⁷²Rong Yan (2017). Avrasya Ekonomik ve Politik Alanının Oluşumu ve Gelişimi Bağlamında ŞİÖ ve AEB'nin Faaliyetlerinin Modern Yönleri.10.7256/2454-0684.2017.3.22416. Politika i Obshchestvo

²⁷³AEB ve ŞİÖ 2016-2025 Yılları için Stratejik Ortaklığı. <https://mgimo.ru/upload/iblock/571/strategicheskoe-partnerstvo-eaehs-i-shos-v-2016-2025.pdf>. Erişim tarihi: 20.04.2023

yatırımları sayesinde Xinjiang Uluslararası Ticaret Şirketi OJSC'nin (PRC) bir yan kuruluşu olan Tokmok'ta bir petrol rafinerisi (TDNZ LLC) inşa edilmiştir.²⁷⁴

Bu bağlamda Çin'in enerji güvenliği, hidrokarbon üretimi ve taşımacılığına yönelik yatırımlara tutumunun yanı sıra, Kuşak ve Yol Girişimi vizyonunun nasıl değiştiği dikkat çekmektedir. Böylece başlangıçta Çinli şirketler dünya çapında madencilik varlıklarına yatırım yaparak kredilerin geri ödenmesi için doğal kaynakların arzını sağlamıştır. Ülke daha sonra deniz ithalatına olan bağımlılığını dengelemek için ticaret filolarına ve daha sonra boru hatlarına yatırım yaparak odağını denizcilığe kaydırmıştır. Kuşak ve Yol Girişimi kapsamındaki yatırımlar yatırım stratejisindeki bu değişiklikleri yansıtmaktadır. Böylece 2007-2013 döneminde enerji projelerine yapılan yatırımların payı %48'den %22'ye düşmüştür.²⁷⁵ Buna karşılık, Çin'in ulaşım alanındaki yabancı yatırımı 2007-2013'teki %5'ten 2014-2020'de %14'e kadar artmıştır. Aynı zamanda tarım, teknoloji, turizm ve gayrimenkul yatırımlarında da artış olmuştur. Çin, uluslararası toplum tarafından Çin'in fosil yakıtlardan uzaklaşması taahhüdü için bir ölçüt olarak görülmesi gereken yenilenebilir enerji projelerini finanse ederek Girişim kapsamındaki yatırım portföyünü daha da çeşitlendirmektedir. Aynı zamanda Çinli şirketler yeşil enerji için ham madde olan minerallerin çıkarılmasına, örneğin DRC, Şili ve Avustralya'daki madenlerle beraber, diğer ülkelerdeki madenlerin %90'ını kendi şirketlerinin kontrolü altında satın alarak yatırım yapmaktadırlar.

Dünyanın tüm bölgelerinde yeşil enerji teknolojisi tedarikçisi ve yatırımcısı olarak aktif olmak, mevcut eğilim ve sürekli artan çevre standartlarına uygun olarak Çin'in gelecekteki pazar rekabet gücünü güçlendirecektir. Çin'in enerji güvenliği ve teknoloji üzerine odaklanması, Pekin'in 2060 yılına kadar karbon nötrlüğüne ulaşma tutkusunu açıklayan kilit faktörlerdendir. Bununla birlikte geçiş döneminde Çin, en büyük fosil yakıt tüketicisi olarak konumunun yanında, temiz teknolojilerin üretimindeki önemli minerallerin tedarik zincirlerindeki hakimiyetinden yararlanabilecektir. Aynı zamanda ŞİÖ çerçevesinde

²⁷⁴Kodaneva, S. (2022). a.g.m. s. 3

²⁷⁵Kodaneva, S. (2022). a.g.m. s. 3

çevre koruma alanında iş birliğine ilişkin bir antlaşma imzalanmış ve katılımcı ülkelerin çevre departmanlarının, belgenin uygulanması için çalışmalara başladığı söylenmiştir.²⁷⁶

AEB ve ŞİÖ bölgesinde ekonomik iş birliği beklentileri “*ŞİÖ ve AEB: Bölgenin Ekonomik Potansiyeli ve Küresel Ekonomi*” oturumunda incelenmiştir. Tartışma ŞİÖ İş Forumu kapsamında 3 Kasım 2020 yılında yapılmıştır. Etkinlik, Rusya Ticaret ve Sanayi Odası’nın yardımıyla Avrasya Ekonomi Komisyonu tarafından düzenlenmiştir. Oturum sırasında AET’nin Entegrasyon ve Makroekonomiden Sorumlu Yönetim Kurulu Üyesi (Bakan) Sergey Glazyev bir açılış konuşması yapmıştır. Bakan, ŞİÖ’nün Avrasya’da devletler arası etkileşim ve bölgesel entegrasyon mimarisinin önemli bir bileşeni olduğunu ve ŞİÖ ile diyalogun geliştirilmesinin 2025 yılına kadar Avrasya Ekonomik Entegrasyonunun Geliştirilmesi için Stratejik Yönerge taslağı tarafından öngörüldüğünü belirtmiştir. AET Bakanı, “*AEB üye ülkeleri ve ŞİÖ, Avrasya kıtasının çekirdeğini oluşturuyor bu yüzden aralarındaki ilişkileri, bölgenin daha da gelişmesi için vektörü büyük ölçüde belirliyor*” ifadelerini kullanmıştır.²⁷⁷ Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya aynı anda hem AEB hem de ŞİÖ üyesidir. Belarus, ŞİÖ’de gözlemci devlet statüsüne sahiptir ve Ermenistan bir iletişim ortağıdır. Bu, entegrasyon derneklerinin birbirine bağlılığını sağlamaktadır.

AEK Yönetim Kurulu Başkanı Tigran Sarkisyan, 1-2 Kasım 2019 tarihlerinde Taşkent’te (Özbekistan), Özbekistan Cumhuriyeti Başbakanı Abdullah Aripov’un davetlisi olarak ŞİÖ Üye Devletleri Hükümeti Başkanlar Konseyi toplantısına katılmıştır. Toplantıda ŞİÖ üye ülkeleri arasında ticaret, ekonomi ve yatırım alanlarında iş birliğini derinleştirmeye yönelik beklentiler ve önlemler tartışılmıştır. ŞİÖ Üye Devletlerinin Çok Taraflı Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Programı’nın yeni bir versiyonu ile ticaret, tarım, ekoloji, dijitalleşme, transit ve ulaşım alanındaki diğer belgeler kabul edilmiştir.²⁷⁸

13-14 Ağustos 2020’de “Salgın Sonrası Dönemde Çevre Koruma Alanında ŞİÖ İşbirliği için Beklentiler” konulu bir çevrimiçi seminer düzenlenmiştir. Çalışmaya ŞİÖ üye devletlerinden bazılarının ilgili bakanlık ve dairelerinin temsilcileri, Çin’in çevre

²⁷⁶<http://rus.sectso.org/news/20211125/801840.html>. Erişim tarihi: 2.04.2022

²⁷⁷<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/03-11-2020-9.aspx>. Erişim tarihi: 4.12.2022

²⁷⁸<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/02-11-2019-1.aspx>. Erişim tarihi: 4.12.2022

konularında uzmanlaşmış iş ve bilim çevreleri ve medya katılmıştır. Açılışta konuşan Genel Sekreter Yardımcısı E. Aşimov, ŞİÖ Genel Sekreteri Vladimir Norov'un katılımcılara çağrısını dile getirerek ŞİÖ üye devletlerinin çevre koruma alanındaki etkileşim konularındaki eylemlerini koordine etmenin önemine dikkat çekmiştir. Politika ve bilgi alışverişini teşvik etmenin yanı sıra bölgenin çevresel sürdürülebilir kalkınmasını teşvik etmek önemlidir. Bu kapsamda 2018-2019 yıllarında Kingdao ve Bişkek'te yapılan ŞİÖ zirveleri sonucunda kabul edilen belgeler – “Çevre Koruma Alanında İşbirliği Konsepti” ve “2019-2021 Dönemi Uygulama Planı” ön plana çıkmıştır. İlgili devlet organları ile ŞİÖ üye devletlerinin bilim ve iş çevreleri arasında çevresel konularda ortaklıkların daha da geliştirilmesi ve derinleştirilmesi için etkili bir mesaj olarak hizmet etmektedir. Açılış konuşmasında:

“Koronavirüs pandemisine rağmen ŞİÖ üye ülkeleri çevreyi koruma, çevre güvenliği ve iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarını önleme alanında iş birliği geliştirmektedir. Öncelikli iş birliği alanları “yeşil” ekonomi, ileri çevre teknolojileri alanı, yenilenebilir ve çevre dostu enerji kaynaklarıdır. Tarım sektörünün gelişmesine ve çevre dostu tarım ürünlerinin işlenmesine katkıda bulunan endüstrileri teşvik etmek de önemlidir” ifadelerine yer verilmiştir.²⁷⁹

V. Norov, *“Pandemi sonrası dönemde ŞİÖ iş birliğine yönelik beklentiler sadece yeniliğini korumakla kalmamalı, aynı zamanda yeni bir seviyeye ulaşmalıdır. 2030 yılına kadar 17 SKH'den 10'unun çevre ile ilgili olduğunu not ediyorum. Ve koronavirüs pandemisinin mevcut zor koşullarında, SKH'lerin uygulanmasına ilişkin görevler ŞİÖ üye ülkeleri için geçerli olmaya devam ediyor. ŞİÖ'nün Çevre Koruma Alanında Çin İşbirliği Merkezi'nin, Çevresel Bilgilerin Değişimi için ŞİÖ Platformu'nu kurma girişiminin ve ŞİÖ üye devletlerinin desteğini hak ettiğini düşünüyorum”* diye özetlemiştir.²⁸⁰

Çevre alanının ŞİÖ gündeminde giderek daha önemli bir yer edindiğini ve üye devletlerinin bu alanda daha fazla verimli iş birliği kurmaya hazır olduğunu göstermektedir. Bu konularda ŞİÖ sürecine katılan ülkeler, çevre sorunlarının küresel, evrensel nitelikte

²⁷⁹<http://rus.sectso.org/news/20200814/668966.html>. Erişim tarihi: 25.03.2022

²⁸⁰<http://rus.sectso.org/news/20200814/668966.html>. Erişim tarihi: 25.03.2022

olduğu ve dünyadaki tüm insanların yaşam kalitesini etkilediği konusunda net bir anlayışa sahiptir. Bu, çevreyi korumak ve ekolojik refahı sağlamak için etkili önlemler geliştirmeye hazır olmalarını etkilemektedir.²⁸¹ Lee Xin, bilim ve teknoloji alanında çok taraflı iş birliğinin güçlendirildiğini, alternatif enerjinin endüstriyel bir temele aktarılmasının teşvik edildiğini yazmıştır. Küresel çevreyi koruma ve iklim değişikliğine ortak müdahale alanında iş birliği güçlendirilmektedir.²⁸²

31 Mart 2022 yılında gerçekleşen Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun pandemi sonrası koşullarda BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşılmasına ilişkin yuvarlak masa toplantısında yaptığı konuşmada SKOLKOVO Yönetim Okulu Enerji Merkezi Direktörü İrina Gaida, dünya çapındaki ekonomistlerin, dünya tahıl ve hidrokarbon ihracatındaki önemli payı göz önüne alındığında Rusya'ya karşı yaptırımların dünya ekonomisini nasıl etkileyeceği konusunda endişeli olduklarını belirtmiştir. Yeşil gündem tartışmasındaki değişime de dikkat çekmiş:

“AB, diğer ihtiyaç kaynaklarına geçerek ve yeşil gündemi hızlandırarak Rus gazına bağımlılıktan uzaklaşmak için iddialı planlarını duyurdu. Ama aslında yeşil gündemin reddedilmesine ve kömür kapasitelerinin kullanılmasına tanık oluyoruz. Nükleer enerjinin kullanımına ilişkin görüşmeler de yeniden başladı” diye ifade etmiştir.²⁸³

Sergei Glazyev ise, yaptırımların aslında “yeşil gündeme bir son verdiğini” belirtmiştir. “Rus enerji kaynaklarını reddeden AB, çevre dostu olmayan yakıtların (örneğin kömür) kullanımını genişletiyor. Bu, temiz enerjiye erişim (SKH 7) ve iklim değişikliğiyle mücadele (SKH 13) ile ilgili SKH'lerin uygulanmasında önemli bir gecikmeye yol açmaktadır. Bugün AEB'de, sadece sera gazlarının değil, aynı zamanda halk sağlığını olumsuz etkileyen diğer zararlı gazların emisyonlarını da düzenleyen sistematik bir çevre gündeminin oluşturulmasının planladığını” dile getirmiştir.²⁸⁴

²⁸¹<http://rus.sectsc.org/news/20200814/668966.html>. Erişim tarihi: 25.03.2022

²⁸²Lee Xin (2015). ŞİÖ, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve AEB Arasındaki Ekonomik İşbirliği Sorunları. Journal of International Analytics. s.60

²⁸³<https://eec.eaeunion.org/news/eksperty-zayavili-o-problemakh-v-dostizhenii-tseley-ustoychivogo-razvitiya-v-eaes-i-v-mire/>. Erişim tarihi: 9.05.2023

²⁸⁴<https://eec.eaeunion.org/news/eksperty-zayavili-o-problemakh-v-dostizhenii-tseley-ustoychivogo-razvitiya-v-eaes-i-v-mire/>. Erişim tarihi: 9.05.2023

Şanghay İşbirliği Örgütü Genel Sekreter Yardımcısı Muratbek Azimbakiev ise, ŞİÖ için yoksulluğun ortadan kaldırılması, yoksulluğun azaltılması, eğitim kalitesinin iyileştirilmesi ve yeşil gündem dahil olmak üzere öncelikli SKH'ler üzerinde durmuştur. Muratbek Azimbakiev, “Bugün ŞİÖ, açık ve karşılıklı yarar sağlayan iş birliği için bir alan oluşturulmasında kilit bir bağlantı haline geliyor. ŞİÖ ülkeleri ve AEB'nin katılımıyla Avrasya bölgesi bir barış ve refah alanı haline gelecek” şeklinde konuşmuştur.²⁸⁵

16 Eylül 2022 yılında Samarkand şehrinde düzenlenen ŞİÖ Üye Ülkeleri Başkanları Konseyi'nde iklim değişikliği alanında deneyimleri paylaşma amacıyla diğer yapılar, araştırma merkezleriyle seminerler, forumlar, toplantılar yapmanın önemi vurgulanmıştır.²⁸⁶

1 Mart 2022 yılında Pekin'de düzenlenen ŞİÖ Hükümet Başkanlarının toplantısında BM İKÇS 27. Taraflar Konferansı öncesinde gelişmiş ülkeleri iklim değişikliğiyle mücadele yükümlülüklerini yerine getirmeye çağırmıştır.²⁸⁷ Bu, ŞİÖ ülkeleri Hükümet Başkanları Konseyi'nin 21. toplantısının ardından kabul edilen ortak bildiriye gösterilmiştir. Hükümet Başkanları, ŞİÖ ülkelerinin iklim değişikliği sorununu çözme taahhüdünü yeniden teyit ederek çevrenin korunması, ekolojik güvenlik, iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarının önünü geçilmesi, korunması ve kullanılması alanlarında iş birliğinin önemine dikkat çekmiştir.

Tezin bu bölümünde AEB'nin 2014 yılından itibaren küresel çevre ve iklim değişikliği alanındaki AB ve ŞİÖ ile iş birliği ele alınmıştır. Son bölümde ise örgütün *Greenpeace*, *Friends of the Earth* gibi küresel sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği incelenecektir.

3.3.Küresel Sivil Toplum Kuruluşları ile İş birliği

Modern dünya gelişimindeki eğilimlerden biri küresel sivil toplum kuruluşlarının siyaset, ekonomi ve sosyokültürel alanda, farklı sosyoekonomik ve siyasi gelişme

²⁸⁵ <http://rus.sectso.org/news/20220331/827802.html>. Erişim tarihi: 20.05.2022

²⁸⁶ <https://ria.ru/20220916/shos-1817200294.html>. Erişim tarihi: 15.04.2023

²⁸⁷ https://tass.ru/obschestvo/16216013?utm_source=google.kz&utm_medium=organic&utm_campaign=google.kz&utm_referrer=google.kz. Erişim tarihi: 14.04.2023

düzeyinde olan çoğu devlet üzerindeki artan rolüdür. Küresel sivil toplum kuruluşları küresel yönetişimin önemli parçasıdır. Çevreyi koruma ve iklim değişikliği ile mücadele ekolojik örgütlerin temel faaliyetlerinden biridir. Küresel sivil toplum kuruluşlarına sadece çevresel bir bakış açısıyla değil hukuk açısından bakmak devletteki sivil toplumun gelişme seviyesini gösterip yasal olarak düzenlemektedir. Hukuk devletinin gelişimi bağlamında sivil toplum kuruluşları, hukukun üstünlüğünün normal işleyişi için siyasi ve hukukî temeli oluşturmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Küresel sivil toplum kuruluşları, birey ve devlet arasında bir bağlantı görevi görür, çünkü bir kişinin hak ve özgürlüklerinin çoğunun gerçekleştirildiği yer sivil toplumdur.

Vatandaşların çevre yönetiminin uygulanmasında karar alma sürecine katılım hakkı birçok uluslararası yasal düzenleme ile sağlanmaktadır. Özellikle, Çevre ve Kalkınma Üzerine Rio Deklarasyonu'nun 10. ilkesi şunları belirlemektedir:

*“Çevre sorunları en iyi, ilgili tüm vatandaşların uygun düzeyde katılımıyla çözülür. Ulusal düzeyde, her birey, tehlikeli maddeler ve faaliyetler hakkında bilgiler de dahil olmak üzere yetkililer tarafından tutulan tüm çevresel bilgilere yeterli erişime ve karar alma süreçlerine katılma fırsatına sahip olmalıdır. Devletler, halkın bilgilendirilmesini ve katılımını teşvik eder”.*²⁸⁸

Halkın, çevre politikasının geliştirilmesini ve uygulanmasını aktif olarak etkileme fırsatına sahip olması için çevre sorunlarının özü hakkında tarafsız olarak bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bu bilgiler analiz edilmeli, yorumlanmalı ve sunum şekli bu alanda profesyonel olmayanlar tarafından anlaşılabilir olmalıdır. Bu özellikle medya için önemlidir. Tehlike derecesinin hafife alınması ve fazla tahmin edilmesi aynı zararlı sonuçlara yol açabilir.

Kazakistan ve Kırgızistan'da halkın iklim politikası üzerindeki etkisinden daha fazla bahsedilmektedir. Petrol ve doğalgaz, elektrik, madencilik, metal bilimi, kimya endüstrilerinde, çimento, kireç, alçı ve tuğla üretiminde büyük tesislerden kaynaklanan sera

²⁸⁸Rio de Janeiro Çevre ve Kalkınma Deklarasyonu. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı tarafından Rio de Janeiro'da 3-14 Haziran 1992'de kabul edilmiştir. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml. Erişim tarihi: 20.09.2022

gazı emisyonlarını azaltmak amaçlanmaktadır. CO2 eş değeri olarak yıllık 20 bin adet sera gazı emisyonu veren tesislerdir. Aynı zamanda Kırgızistan'da Unison Group ekibi Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası tarafından geliştirilen yatırım mekanizmasının uygulanmasında aktif olarak yer almaktadır. Kırgızistan'ın konut ve iş sektörlerinde enerji, su, atık bertarafı ve diğer kaynak tasarrufu önlemleri için modern ekipmanların tanıtılmasına ve kullanılmasına finansman sağlamaktadır. Bu, diğer topluluk üyelerinin doğrudan katılımıyla uygulanan ve iyi finanse edilen bir projedir.²⁸⁹

AEB ülkeleri ile aktif iş birliğinde bulunan ekolojik sivil toplum kuruluşların biri Greenpeace'dir. Greenpeace'in Rusya şubesinin yöneticisi, Rusya Federasyonu Başkanı'na bağlı İnsan Hakları Konseyi'nin bir üyesidir.²⁹⁰

AEB üye ülkelerinin çalışma grubunun Aralık 2020 yılındaki toplantısında Belarus, çevre kirliliğini önlemek ve geri dönüşümü kolaylaştırmak için plastik ambalajların kısıtlanmasını savunmuştur. Liste, 50 mikrona kadar kalınlığa sahip plastik poşetler, plastik şişelere yapıştırılan polivinil klorür (PVC) etiketleri, köpüklü polistiren ambalajları (gıda depolamak için yumuşak plastik köpük tabaklar) ve katalizör ilaveli bozunabilir plastikten yapılmış ambalajları (biyolojik olarak parçalanabilen poşetler) içermektedir.²⁹¹ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Belarus'un tekliflerinin çoğunu desteklememiştir. Tek istisna durum PVC etiketlerin yasaklanması konusunda olmuştur. RBC'ye göre, Rusya Belarus'un önerisine karşı çıkmıştır. Kazakistan Rusya Federasyonu'nun tutumuna destek verirken Kırgızistan Belarus ile hemfikirdir.²⁹²

Sıfır Atık proje uzmanı Alexey Kiselyov, "Belirli tipte tek kullanımlık ambalajların üretiminin sınırlandırılması piyasada geçici bir dengesizlik yaratabilir ancak bu önlemler doğayı korumak ve iklim değişikliğini önlemek için gereklidir. Herhangi bir evrim gibi böyle bir geçiş de yatırım gerektirebilir. Ancak devlet değişiklikleri kolaylaştırmalı, onları engellememeli ve destek önlemleri sağlamalıdır. Üretimi, yeniden kullanılabilir malların

²⁸⁹<https://carececo.org/main/news/news/izmenenie-klimata-kakova-rol-obshchestvennykh-organizatsiy/>.

Erişim tarihi: 15.08.2022

²⁹⁰<https://ircity.ru/text/economics/2021/12/23/70718135/>. Erişim tarihi: 9.05.2022

²⁹¹<https://rtvi.com/news/belarus-predlozhila-zapretit-plastikovye-pakety/>. Erişim tarihi: 12.05.2022

²⁹²<https://icss.ru/novosti/pochemu-minpromtorg-vystupil-protiv-zapreta-plastikovykh-paketov-v-eaes>. Erişim tarihi: 4.06.2023

üretimine yönlendirmek ve işleri kurtarmak için işletmelere geçiş dönemi için fayda ve zaman vermelidir” şeklinde açıklamada bulunmuştur.²⁹³

Rusya Sağlık Bakanlığı, Greenpeace Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği'nin (AEB) “Oyuncakların güvenliğine ilişkin” teknik düzenlemelerinin gerekliliklerini sıkılaştırma talebini desteklemiştir. Özellikle ekolojistler, teknik düzenlemelere polivinil klorürden oyuncak üretimi yasağını ve içinde bulunan tüm zararlı maddeleri belirtme gerekliliğini dahil etmelerini istemiştir. Rusya Sağlık Bakanlığı Tıbbi ve Biyolojik Sağlık Risklerinin Stratejik Planlama ve Yönetimi Merkezi, “sağlık riski değerlendirme yönteminin kullanılması da dahil olmak üzere gerekli bilimsel araştırmaların yürütülmesinde iş birliği yapmaya” hazır olduklarını temin etmiştir.²⁹⁴

Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya'dan daha önceki çevreciler ve kamu kuruluşlarının, sağlığa zararlı maddelerin varlığı için AEB ülkelerinin pazarındaki çocuk oyuncaklarını kontrol etmektedir. Eylemciler araştırma için oyuncakların, 3.000'den fazla kişinin katıldığı bir oylama ve ebeveynlerle istişare sonrasında seçildiğini söylemiştir. Greenpeace Rusya, laboratuvar analizlerinin sonuçları, tüm numunelerin farklı türde malzemelere istenen özellikleri veren kimyasal bileşikler içerdiğini göstermiştir. Eylemcilere göre, bu madde çocukların sağlığı için çok tehlikeliler. Greenpeace Rusya'nın *Dürüst Oyuncaklar* projesinin başkanı Nina Lesihina, konuyla ilgili “Kimyasal bileşiklerin endokrin sistemini bozabileceği ve obezite, diyabet, kısırlık ve hatta kansere yol açabileceği kanıtlandığı ve küçük çocuklar özellikle bu tehlikeli maddelere karşı hassastır” şeklinde konuşmuştur.²⁹⁵

Avrasya Ekonomik Komisyonu Teknik Düzenleme Kurulu Başkan Yardımcısı Tatyana Solonets, şu anda teknik düzenlemelerle tanımlananlara ek olarak diğer kimyasal bileşikler için kontrol yöntemleri geliştiren bir enstitünün olduğunu ifade etmiştir. Avrasya Ekonomik Komisyonu Teknik Düzenleme ve Akreditasyon Dairesi Başkan Yardımcısı

²⁹³<https://takiedela.ru/news/2020/12/18/pakety/>. Erişim tarihi: 20.01.2022

²⁹⁴<https://www.kommersant.ru/doc/3365298>. Erişim tarihi: 15.07.2022

²⁹⁵<https://www.kommersant.ru/doc/3365298>. Erişim tarihi: 15.07.2022

Oksana Plaškova, teknik düzenlemelerdeki değişikliklerin geliştirilmesine herkesin katılabileceğini ve geliştirme prosedürlerinin açık olduğunu açıklamıştır.²⁹⁶

Temmuz 2021'den bu yana Belarus Adalet Bakanlığı, Çevre Çözümleri Merkezi de dahil olmak üzere kâr amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarının tasfiyesine başlamıştır.²⁹⁷ Bu kuruluşlar, ortak yaşam alanımızın korunmasına ve ülkelerimizin sürdürülebilir kalkınmasına çok önemli katkılarda bulunmuştur. Uzun yıllar boyunca bu uzman çevre kuruluşları, Belarus'ta devlet yetkilileri, eğitim kurumları, işletmeler, dini kuruluşlar ve halk dahil olmak üzere çok çeşitli sektörlere destek sağlamıştır.

Greenpeace'e göre, kayıtsız çevre örgütlerinin tasfiyesi ve kayıtsız inisiyatif gruplarının faaliyetlerini yasaklayan mevzuat hem gelecekteki iş birliğinin imkansızlığına yol açacaktır hem de Belarus ve AEB ülkelerinin doğal alanlarının durumunu ve vatandaşların çevresel refahını tehlikeye atacaktır.²⁹⁸ STK faaliyetlerinin toplum için temel önemini özellikle vurgulamaktadır. Çözülmemiş çevre sorunlarının sosyal ve çevresel çatışmaların ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtmenin önemli olduğunu açıklamaktadır. Çözülmeyen veya yerel halk ve ekolojik örgütler katılmaksızın çözülen sosyal ekolojik çatışmalar şiddetlenebilir ve bu çevresel ayaklanmalara aynı zamanda toplumun daha fazla siyasallaşmasına yol açabilir. Greenpeace Belarus'taki meslektaşlarını desteklediğini ve bu kuruluşların sadece ulusal değil uluslararası düzeyde de mühim yere sahip olduğunu vurgulamıştır. Belarus'ta çevre örgütlerini tasfiye etmenin ve uzman eko topluluğun potansiyelini azaltmanın doğa ve topluma büyük zarar vereceğini düşünmektedir. Çevreyi korumada onlara etkili çalışma koşullarını sağlamanın gerekliliğini de eklemiştir.²⁹⁹

Rus ve Belarus çevre örgütleri aşağıdaki çevre sorunlarını çözmek için birlikte çalışmıştır:

- nehirlerin, pınarların ve kuyuların saflığının araştırılması ve korunması;
- çevre dostu organik tarımın geliştirilmesinin teşvik edilmesi;

²⁹⁶<https://ecoidea.me/ru/article/3138>. Erişim tarihi: 10.05.2022

²⁹⁷https://lenta.ru/news/2021/07/23/prava_cheloveka/. Erişim tarihi: 20.04.2022

²⁹⁸<https://greenpeace.ru/news/2019/11/13/rossijskoe-otdelenie-greenpeace-schitaet-nepriemlejoj-likvidaciju-odnoj-iz-starejsih-organizacij-predstavitelej-korennyh-narodov/>. Erişim tarihi: 11.07.2022

²⁹⁹<https://greenbelarus.info/articles/10-08-2021/nereshennye-problemy-vedut-k-protestam-grinpis-i-eschyo-16-organizaciy>. Erişim tarihi: 10.06.2022

- yerel düzeyde çevre dostu atık su arıtma yöntemlerinin tanıtılması için bilgi ve yardım;
- okullarda ve konut binalarında enerji tasarrufu ve enerji verimliliği önlemleri için destek;
- ayrı toplama ve atıkları azaltma önlemlerinin teşvik edilmesi;
- ekolojik eğitim, çocukların ve yetişkinlerin ekolojik kültürünün oluşumu.³⁰⁰

Greenpeace de ülkedeki çevre örgütlerinin çalışmalarının yasaklanmasına karşı çıkmaktadır. Çevre sorunlarını çözmeye aktif role sahip bu örgütlerin desteklenmesinin gerekliliğini açıklamıştır.

St. Petersburg'daki IX. Nevsky Uluslararası Ekoloji Kongresi'nin oturum aralarında, Avrasya Ekonomi Komisyonu Sanayi Politikası Departmanı Başkan Yardımcısı Nikolay Rogozhnik Belarus Doğal Kaynaklar Bakanlığı başkanı Andrei Khudik ile görüşmüştür. Taraflar AEB'de tek kullanımlık plastiğin dağıtımının sınırlandırılması çalışmalarına bilim insanlarının dahil edilmesinin önemli olduğu ve çevrecilerin deneyimlerinin de kullanılmasının planlandığı sonucuna varmıştır. AET basın hizmetinin Fişnevs'e söylediği gibi, analiz sonuçları alternatif ambalaj ve ev malzemeleri türlerine aşamalı geçiş sağlayan birleşik bir program oluşturmaya yardımcı olacaktır. Nikolay Rogozhnik, "Bilim insanlarının, uzmanların ve AEB ülkelerinin yetkili organlarının temsilcilerinin katılımıyla ülkelerimizin sanayicilerinin çıkarlarını dikkate alarak çevresel durumu iyileştirmeyi amaçlayan bir uzlaşma çözümü bulmamız gerekecek" görüşünü savunmuştur.³⁰¹

Geri dönüştürülemeyen plastik ürünleri yasaklama planları Greenpeace tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Sıfır Atık Projesi'nin uzmanı Dimitri Nesterov, "Bu tür malları kısıtlamak, plastik kirliliği oranını azaltacak ve Rusya'daki atık krizini çözüme kavuşturacaktır. Bu girişimi destekliyoruz ve hükümetin yasak için önerilen ürünlerin listesini genişleteceğini umuyoruz. Tek kullanımlık plastiğin diğer tek kullanımlık malzemelerle (kağıt veya biyolojik olarak parçalanabilen plastik) değiştirilmemesi

³⁰⁰<https://bahna.land/ru/bagna/obshchestvennye-ekologicheskie-organizatsii-belarusi-chto-pomenyalos-za-10-let>. Erişim tarihi: 04.04.2023

³⁰¹<http://ecopress.center/tpost/4ph9zvo7t1-ix-nevskii-mezhdunarodnii-ekologicheskii>. Erişim tarihi: 18.01.2022

önemlidir” diye açıklama yapmıştır.³⁰² Greenpeace basın servisine göre, Sıfır Atık projesi ekibi Rusya’nın beş kentindeki atık ayrıştırma yerlerine gidecektir. Ekolojistler, ayrıştırıldıktan sonra ne tür atıkların kaldığını, atıkların çöp sahasına veya yakma fırınlarına gönderilip gönderilmediğini analiz edecekler. Pek çok ögenin sıralama istasyonu çalışanlarının hatasıyla değil, kompozisyon, tasarım, kirlilik ve diğer nedenlerle işlendiği kaydedilmiştir.

Greenpeace, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’nın, devlet kuruluşu Rostek’in katılımıyla oluşturulan RT-INVEST projesinin İrkutsk bölgesinde atık yakma tesisi inşa etmek için hayata geçirilmesine ilişkin önerisine karşı çıkmıştır. 2024 yılına kadar nüfusu 500 bini aşan en büyük şehirlerin yanında atık yakma tesisleri kurma planlanmaktadır. Planlar arasında İrkutsk bölgesinin yanı sıra Voronezh, Leningrad, Omsk bölgeleri, Krasnodar Bölgesi, Başkurdistan ve Moskova bölgesi yer almaktadır. Toplam maliyeti 342,5 milyar ruble olup, bunun 37,55 milyar rublesi Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından tahsis edilecektir.³⁰³

Greenpeace atıkları yakmanın hem insan sağlığına hem iklime büyük zarar vereceğini bildirmektedir. Atık yakma tesisinin devlet desteğinden, ARDF yakıtının³⁰⁴ üretimi ve kullanımı için işletmelerden ve atık yakmayı içeren diğer projelerden mahrum bırakılması, yetkililerin de zararlı teknolojilere para göndermeyi reddetmesi gerektiğini dile getirmiştir.³⁰⁵

Greenpeace ayrıca, ülke genelinde atık yakmayı geliştirmek yerine, tek kullanımlık plastik üretimini sınırlamak, atıkların ayrı toplanması ve işlenmesini finansal olarak desteklemek, gıda atıklarının ayrı toplanması ve değişimlerinin geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca hükümete, Rus Çevre İşletmecisi’ne ve Devlet Kalkınma Kurumu VEB.RF’ye şirketin internet sitesinde imzalanabilecek bir dilekçe oluşturulmuştur.

³⁰²<https://reforum.io/blog/2020/11/26/ekolog-dmitrij-nesterov-o-tom-kak-pandemiya-vredit-ekologii-i-chem-strashny-ledency-na-palochke/>. Erişim tarihi: 15.09.2022

³⁰³<https://www.rbc.ru/tags/?tag=%D0%A0%D0%A2-%D0%98%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82>. Erişim tarihi: 15.08.2022

³⁰⁴katı geri kazanılmış yakıt, yanması enerji açığa çıkaran granül veya briket şeklindedir

³⁰⁵<https://greenpeace.ru/blogs/2021/10/26/greenpeace-trebuot-otkazatsja-ot-szhiganija-othodov-zagosudarstvennye-dengi/>. Erişim tarihi: 10.06.2022

Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü müdürü Akimzhan Arupov:

“AEB üye ülkelerinin herhangi bir yasa tasarısı geliştirirken çevresel bileşeni dikkate almaları gerekmektedir. Bunun için hem sivil toplum kuruluşlarımızı hem de bağımsız uzmanlarımızı bu konuların tartışılmasına dahil etmemiz gerekiyor. Kamuoyu, AEB’nin yürütme organlarını gerekli kararları almaya ve en önemlisi bunları uygulamaya teşvik eden çok etkili faktörlerden biridir” görüşünü savunmuştur.³⁰⁶

Diğer küresel çevre ve iklim değişikliği alanında etkili çalışmalar yürüten küresel sivil toplum kuruluşlarından Dünyanın Dostları Örgütü’nün sadece Rusya ile iş birliğinde bulunduğunu, Dünya Tarımsal Ormancılık Örgütü’nün ise Kırgızistan ile ağaç dikme, yeşillendirme ile ilgili alanlarda ortak çalışmalar yürüttüğü görülmektedir.³⁰⁷ 1992 yılında ortaya çıkan Rusya Sosyal Ekolojik Birliği (RSEB) çevreyi korumayı, Rusya ve dünya nüfusunun refahını amaçlayan, kâr amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşudur. Küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarını çözmeye farklı programlar geliştirmektedir. Örneğin, sera gazı emisyonlarını azaltmayı hedefleyen İklim Programı; insanları enerji verimliliği hakkında bilgilendiren “Enerji verimliliği, Rusya’daki en büyük ve en ucuz enerji kaynağı” (Energy efficiency is the largest and cheapest source of energy in Russia) kampanyası, Kuzey Kutbu programı; Volga Nehri’ni korumaya yönelik “Nehre Yardım Et” programı; Rusya halkını çevre sorunları hakkında bilgilendirmeyi amaçlayan Çevre Eğitimi programı; nükleer güvenlik alanında “Nükleer ve Radyolojik Tehditlere Karşı” (Against nuclear and radiological threats) Programı ve Dekomatom Projesi (eski nükleer reaktörlerin kullanımdan kaldırılması).³⁰⁸

Dünya Tarımsal Ormancılık Örgütü ise 2017-2019 yılları Kuzey Kırgızistan, Güney Kazakistan ve Fergana Vadisi’nde “Su Stresi ve İklim Değişikliğine Karşı Direnç Oluşturmak İçin Orta Asya’da Sulu Tarımda Agroforestry Sistemleri” projesini gerçekleştirmiştir. Bütçesi 99 927 avro olan bu proje Alman Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı (BMZ) ile Alman Teknik İşbirliği Topluluğu (GTZ) tarafından desteklenmiştir. Eberswalde Sürdürülebilir Kalkınma Üniversitesi (Almanya) ile birlikte

³⁰⁶https://kzaif.kz/society/berech_prirodu_eto_tozhe_strategiya. Erişim tarihi: 25.04.2022

³⁰⁷<https://www.worldagroforestry.org/country/Kyrgyzstan/projects>. Erişim tarihi: 10.08.2022

³⁰⁸<https://www.foei.org/member-groups/russia/>. Erişim tarihi: 9.06.2023

Kazak Milli Üniversitesi, Kazak Ulusal Tarım Üniversitesi ve Kırgız Ulusal Tarım Üniversitesi projeye aktif katılım sağlamıştır.³⁰⁹ Yine Kazakistan ve Kırgızistan'da 2019-2021 yılları Alman Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı tarafından desteklenen “Orta Asya’da Tarımsal Ormancılıkta Kavak – Ekim Malzemesinden Kullanıma” projesi³¹⁰ ve 2019-2022 yılları Kırgızistan’daki Narın Nehri kıyısındaki ormanların korunmasını hedefleyen “ÖkoFlussPlan” projesi³¹¹ yürütülmüştür.

Sonuç olarak Greenpeace’in aktif olarak bölgedeki çevreyi korumayla ilgili çalışmalar yürüttüğü belirlenmiştir. Gelecekte diğer STK’larla birlikte çalışmak da öngörülmektedir.

³⁰⁹<https://worldagroforestry.org/project/agroforestry-systems-irrigated-agriculture-central-asia-building-resilience-against-water>. Erişim tarihi: 9.06.2023

³¹⁰<https://worldagroforestry.org/project/poplars-agroforestry-central-asia-planting-material-utilization>. Erişim tarihi: 9.06.2023

³¹¹<https://worldagroforestry.org/project/okoflussplan>. Erişim tarihi: 9.06.2023

SONUÇ

AEB'nin küresel çevre ve iklim değişikliğiyle ilgili politikalarının analiz edilmesinde AEB Kurucu Antlaşması etkin bir öneme sahiptir. Ancak bu Antlaşmanın bu alanda iş birliğine ilişkin ayrı bir kuralı içermemesi örgütün bir ekoloji kanununa ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. 2016 yılına kadar AEK Yüksek Kurulu tarafından kabul edilen belgelerin söz konusu sorunla ilgili sadece birkaç paragrafı içermesi bunun kanıtıdır. Örgüte üye ülkelerin çevreyi korumada öncelikli hedeflerinden biri, çevre mevzuatını birleştirmeye ve uyumlu hale getirmeye izin veren düzenlemelerin oluşturulmasıdır.

2016 yılında Avrasya Hükümetlerarası Konseyi'nin ele alınan konuyla ilgili 12 liste içeren "Öncelikli Avrasya Teknolojik Platformlarının Kurulmasına İlişkin Kararnamesi"nin kabul edilmesi önemli adım olmuştur. 2021 yılına kadar yapılan çalışmaların ardından iklim değişikliği konusu çerçevesinde yayımlanan kararlarda artan sera gazı emisyonları sorununu çözenin, düşük karbona geçişin, enerji verimliliği yaklaşımları ve teknolojileri geliştirmede uluslararası iş birliğinin önemi vurgulanmıştır. Bununla birlikte iklim projelerinin desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

AEB üye ülkelerinin küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarını ikili ilişkiler aracılığıyla çözesinin nedeni komşu ülkelerin ortak ekolojik sorunlara sahip olmasıdır. Her üye ülke örgütün bu alanda yaptığı çalışmalarına aktif katılım sağlamaktadır. Bu tez çalışmasında 2021 yılında AEB'nin dönem başkanlığını yürüten Kazakistan'ın yaptığı çalışmalara da yer verilmiştir.

Ekoloji alanında uluslararası iş birliğinin geliştirilmesinin önemini anlayan AEB, başta BM olmak üzere AB ve ŞİÖ, küresel sivil toplum kuruluşları ile çalışmalar yürütmektedir. Örgütün katılımcı ülkelerinin Paris Antlaşması'nı imzalaması, SKH'lerin gerçekleşmesine aktif katılım sağlaması buna örnek olabilir. FAO ile düzenlenen buluşmalarda çevreyi koruma sorununa yer verilmektedir. UNIDO, UAEA ile yapılan çalışmalarda da bu sorunu çözenin önemi vurgulanmasına rağmen ekoloji alanında sözleşmelerin kabul edilmesi ihtiyacı duyulmaktadır.

Yeşil enerji, iklim projeleri girişimlerinde AB deneyimine dayanan AEB, kendi mevzuatını geliştirmede bu girişimlerin üye ülkelerin ekonomik, ekolojik durumuna uyup uymadığını da göz önünde bulundurmalıdır. ŞİÖ ile iş birliği özellikle COVID-2019 salgınından sonra önem kazanmıştır. Salgından sonra iki örgüt arasında düzenlenen konferanslar, imzalanan sözleşmeler bunun kanıtıdır.

Çalışmamızda küresel çevre ve iklim değişikliğini çözmeye küresel sivil toplum kuruluşlarının önemi de vurgulanmaktadır. Ancak AEB'nin bu alandaki iş birliğinin zayıf olduğu sonucuna varılmaktadır. Sadece Greenpeace'in örgüt topraklarında yürüttüğü çalışmalar hakkında bilgilere erişilmiştir. Dünyanın Dostları Örgütü'nün yalnızca Rusya ile aktif olarak çalışması, Dünya Orman Tarımcılık Örgütü'nün Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında projeler yürütmesi AEB'nin STK'lerle iş birliğini ilerletmesi gerektiğini göstermektedir.

Yapılan bu araştırma sonucunda AEB'nin küresel çevre ve iklim değişikliği sorunlarının farkındalığına sahip olduğu, bu sorunların çözümünde küresel yönetişime katkı sağladığı kanaatine varılmıştır. Ancak uluslararası örgütlerle işbirliğinin düşük seviyede olduğu ve örgütlerarası antlaşmalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- 16 Ekim 2015 tarihli AEB Yüksek Kurulunun 28 Numaralı Kararnamesi. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Ekonomik Kalkınmasının Temel Yönleri Üzerine. Burabay
- 91-VI Sayılı Kazakistan Cumhuriyeti Ceza Kanunu. (11.07.2017)
- AEK (2021). *Analitik görüş*. AEB istatistikleri. AEB mallarının dış ticareti hakkında. Ocak-Aralık 2020
- Akdemir, E. (2019). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Siyasal Katılım Platformları: Roller ve Amaçları*. Eskişehir.
- Akdemir, E. (2021). *Küresel Yönetişim Bağlamında Çevre ve Uluslararası İlişkiler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi
- Akopova, A. (2016). Experience and Development of European Environmental Law in the Practice of the Operation of the Eurasian Economic Union. *News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Human Sciences*. ISSN 2224-5294. Volume 4, Number 308. S.17
- Alimbekov, M. (2015). Евразийская интеграция в системе мировой глобализации: актуальные политико- правовые аспекты. Караганда. S.9-10. 138
- Avrasya Teknolojik Platformları (2017). Moskova
- Aydın, Ş. (2017). *Assessing Global Governance Policy of Turkey as a Rising Power: Motivations, Strategies, Instruments*. Marmara Üniversitesi.YL tezi
- Bozkurt, Y.(2021). Çevre sorunları. Çevre Bilimleri kitabı. s.60
- Chizhov (2008). *Sovremennye Problemy Ekologizheskoy Patologii Cheloveka*. Учебное пособие. Moskova. s. 80

- Ed. Sarsembayev, M.A. (2017). Kazakistan, AEB ve AB’de Enerji ve Çevre Hukukunun Güncel Sorunları. Монография. МОН РК. КГ Болашак. Астана
- Ed.Yılmaz, A. (2021).Çevre Bilimleri. Eskişehir: AÜ Basımevi. s.16
- ESCAP. *Asya-Pasifik Sürdürülebilir Kalkınma Forumu Raporu* (17.04.2021)
- Frear, B. (2013). Belarus: Player and Pawn in the Integration Game. *Eurasian Economic Integration: Law, Policy and Politics*. Cheltenham: Edward Elgar. s.119–138
- Grachev, V., Plyamina, O. (2017). Globalnye Ekologicheskiye Problemy, Ekologicheskaya Bezopasnost’ i Ekologicheskaya Effektivnost’ Energetiki. *Zhurnalny klub İntelros. Vek Globalizatsiy. №1*
- Harkeviç, M. (2014). Küresel Yönetişimdeki Ulus Devlet. 25-26.04.2014. *RAMI 8. Convent Materyalleri*. MGIMO Üniversitesi
- Heywood, A. (2011). *Global Politics*. Hampshire:Palgrave Macmillan. S.9
- Heywood, A. (2016). *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*. 3. Baskı, BB101. Çev: Fahri Bakırcı
- Kodaneva (2022). COVID-19 Salgını Bağlamında Yeşil Ekonomiye Geçişin Sorunları ve Beklentileri. Problemy i Perspektivy Perekhoda k Zelenoy Ekonomike v Usloviyakh Pandemii COVID-19. Выпуск 5
- Kuksov, V., Lazareva, L. (2009). Küresel Ekolojik Sorunlar. *Vologdinskiye Chteniya. № 75*.
- Lebedeva, T. (2006). Küresel Yönetişim Nasıl Olmalı? *Vestnik Moskovskogo Universiteta*. Seriya 21. Upravleniye(gosudarstvo i obşestvo). № 1. s. 1-12
- Lee Xin (2015). ŞİÖ, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve AEB Arasındaki Ekonomik İşbirliği Sorunları. *Journal of International Analytics*. s.60

- Nikonova (2013). G mnr k Birliği: Entegrasyonun Genel ve Tarımsal Yönleri. Vıpusk 39. Moskova. ISBN 978-5-905214-16-5
- Rong Yan (2017). Avrasya Ekonomik ve Politik Alanının Oluşumu ve Gelişimi Bağlamında Őİ  ve AEB'nin Faaliyetlerinin Modern Yönleri.10.7256/2454-0684.2017.3.22416. *Politika i Obshchestvo*
- Rosenau (1995). Governance in the Twenty-first Century. *Global Governance*
- Ruban L.S., Mishchenko V.M. (2020). AEB  lkelerinin Enerji Etkileşimi: Büyüme Zorlukları. Sondaj ve Petrol. No. 10. s. 50–58.
- Saygılı, A. (2006). Çevresel Terörizm. HFSA 15. s. 276
- Shumylo-Tapiola (2012). Ukraine at the Crossroads: Between the EU DCFTA & Customs Union. Paris: IFRI.
- Sinclair, T.J. (2016). Küresel Yönetişim. ( ev: Hande Orhon  zdağ) İstanbul: İstanbul Kültür  niversitesi. 184 s.
- Sözen, S. (2014). Demokratik Yönetişim ve Poliste Hesap Verebilirlik. Ankara: Adalet Yayınevi. 180 s.
- Stetsko, E. (2014). Küresel Yönetişim: Güçlü Liderler ve Geçici İttifakların Sembiyozu? 25-26.04.2014. RAMI 8. *Convent Materyalleri*. MGIMO Üniversitesi
- Suleimen, A. (2021). The Idea of “Eurasianism” And Its Implementation. ISSN 2410-700X. *Mezhdunarodnyy Nauchnyy Zhurnal Simvol Nauk*. № 9-2 .s.41
- Tangör, B. (2008). Avrupa Güvenlik Yönetişimi Bosna, Kosova ve Makedonya Krizleri. *Uluslararası İlişkiler dizisi*: 11. Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A. Ő

VEB.RF Araştırma ve Uzmanlık Enstitüsü Raporu (2021). İklim Değişikliği Ve Çevresel Zorluklarla Mücadele Alanında AEB Ülkelerinin Etkileşimine Yönelik Stratejik Girişimler ve Tahminler

Vinokurov (2014). Mega Deal between the European Union and the Eurasian Economic Union. *Russia in Global Affairs*. No.4 (October-December)

Weber, A. (2009). Sovremennyy Mir i Problema Globalnogo Upravleniya. *Vek Globalizatsii*. №1.

Yefimtseva, T. (2019). Nekotorye Podkhody k Resheniyu Voprosov Energetiki i Ekologii v Zakonodatelstve İntegratsionnykh Obyedineniy (na Primere Yevropeyskogo Soyuza i Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuza). *Comparative Studies*. №8(153)

Yeşil Ekonominin İlkeleri, Önlemleri ve Mekanizmalarının Geliştirilmesi ve Uygulanmasında Uluslararası Deneyim Üzerine. *Makroekonomik politika bölümü*

Yokuş Sevük, H., Azarkan, E., Erdem, F., Baran Çelik, N. (2020). Küresel Çevresel Yönetişim Bağlamında Uluslararası İşbirliği ve Çevresel Yönetişim Uygulamasında İsveç. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. ISSN: 1308-6219. Sayı 25

Zakharov, A.V. (2008). Modern Global Ecological Calls to Mankind: to the Problem of Concept Definition and Classification. ISSN 1810-0201. *Вестник ТГУ*, выпуск 12 (68)

Zhanakeeva, A.T. (2020). To The Issue of Ensuring Environmental Safety of Kyrgyzstan. *The Newman In Foreign Policy* № 52 (96) Vol. 1.

İnternet kaynakları

- “Çevre Mevzuatının AEB’nin Yasal Alanı İçinde Birleştirilmesi ve Uyumlaştırılması” Uluslararası Bilimsel ve Uygulamalı Konferansının İncelemesi. <https://cyberleninka.ru/article/n/obzor-mezhdunarodnoy-nauchno-prakticheskoy-konferentsii-unifikatsiya-i-garmonizatsiya-ekologicheskogo-zakonodatelstva-v-ramkah/viewer>. Erişim tarihi: 20.05.2022
- “Kırgızistan yeşil ekonomi ülkesidir” Yeşil Ekonomi Konsepti. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/83126?cl=ru-ru>. Erişim tarihi: 15.04.2022
- “Salgın Sonrası Dönemde Çevre Koruma Alanında ŞİÖ İşbirliği Beklentileri” Konulu Video Semineri Hakkında. <http://rus.sectesco.org/news/20200814/668966.html>. Erişim tarihi: 25.03.2022
- “Yeşil” Ekonominin İlkelerinin, Önlemlerinin ve Mekanizmalarının Geliştirilmesi ve Uygulanmasında Uluslararası Deneyim Üzerine. <https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/b34/Doklad-zelenaya-ekonomika-06.2022.pdf>. Erişim tarihi: 15.08.2022
- “Yeşil” Kalkınma Yoluna Alternatif Yok. <https://eec.eaeunion.org/news/%C2%ABzelenomu%C2%BB-puti-razvitiya-alternativ-net/>. Erişim tarihi: 20.09.2022
- 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Bunlara Ek Protokoller. <https://course.mkkk.org/content/uploads/files/geneva.pdf>. Erişim tarihi: 14.09.2022
- 12 Kasım 2014 Tarihli AEB Yüksek Kurulunun 107 Numaralı Kararnamesi. <https://www.alta.ru/tamdoc/14sr0107/>. Erişim tarihi: 10.01.2022
- 16 Ekim 2015 tarihli AEB Yüksek Kurulunun 28 Numaralı Kararnamesi. <https://www.alta.ru/tamdoc/15vr0028/>. Erişim tarihi: 19.01.2022

2018'den itibaren AEB'deki araçlar Euro-5 ile uyumlu olacak.
<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/11-01-18-2.aspx>. Erişim tarihi: 11.01.2022

2025'e Kadar Avrasya Ekonomik Bütünleşmesinin Geliştirilmesi İçin Stratejik Yönler Üzerine. https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/01528320/err_12012021_12. Erişim tarihi: 15.01.2022

26 Kasım 1992 tarihli ve 1982-XII sayılı Belarus Cumhuriyeti Çevre Koruma Kanunu. https://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_ohrane_okruzhayuwej_sredy.htm. Erişim tarihi: 15.05.2022

26 Kasım 1992 tarihli ve 1982-XII sayılı Belarus Cumhuriyeti Çevre Koruma Kanunu. https://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_ohrane_okruzhayuwej_sredy.htm. Erişim tarihi: 16.04.2023

7 Nisan 2015 tarihli AEB Yüksek Kurulunun 25 numaralı Kararnamesi. <https://www.alta.ru/tamdoc/15k00025/>. Erişim tarihi: 16.01.2022

71 Numaralı “Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın En İyi Uygulamalarının Avrasya Ekonomik Birliği Çerçevesinde Uygulanması ve Kullanılmasının Fizibilitesi Hakkında” Yönetim Kurulu Kararı. <https://www.alta.ru/tamdoc/17r00071>. Erişim tarihi: 10.06.2022

71-3 Sayılı 29 Aralık 2009 tarihli Belarus Cumhuriyeti Vergi Kanunu. <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk0900071>. Erişim tarihi: 15.08.2022

9 Ekim 2014 Tarihli AEB Yüksek Kurulunun 94 Numaralı Kararnamesi. <https://www.alta.ru/tamdoc/14sr0094/>. Erişim tarihi: 10.01.2022

AB karbon vergisinin getirilmesinden Kazakistan'ın petrol sektörü 4 milyar dolara kadar kaybedebilir. <https://oilcapital.ru/news/2021-05-26/do-4-mlrd-mozhet-poteryat->

[neftyanoy-sektor-kazahstana-ot-vvedeniya-es-uglerodnogo-naloga-1027955/](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247).

Erişim tarihi: 18.12.2021

AEB Antlaşması (2014). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247. Erişim tarihi: 15.12.2021

AEB BM FAO ile İşbirliğini Güçlendiriyor. <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/22-07-2016-2.aspx>. Erişim tarihi: 20.05.2022

AEB Bütünleşme İş Forumu: İşbirliğini Geliştirmek İçin Yeni Fırsatlar. https://unido.ru/news/delovoi_forum_eaehs_integracija/. Erişim tarihi:10.01.2022

AEB Resmi Websitesi. eec.eaeunion.org. Erişim tarihi: 10.11.2021

AEB Üye Ülkeleri, SKH'lerin Uygulanmasındaki Deneyimi Tartıştı. <https://platform.plus-one.ru/news/2021/11/24/2835-v-nur-sultan.e-strany-uchastnitsy-eaes-obsudili-opyt-v-oblasti-realizatsii-tsur>. Erişim tarihi: 22.08.2022

AEB ve ŞİÖ 2016-2025 Yılları için Stratejik Ortaklığı. <https://mgimo.ru/upload/iblock/571/strategicheskoe-partnerstvo-eaehs-i-shos-v-2016-2025.pdf>. Erişim tarihi: 20.04.2023

AEB'de bir iklim ve dijital girişimler bankası oluşturuluyor. <https://e-cis.info/news/568/95455/>. Erişim tarihi: 25.12.2021

AEB'de ve Dünyada “Yeşil” Bir Ekonominin Gelişmesi İçin Beklentiler, AEK'nin Tematik Oturumunda Uzmanlar Tarafından Tartışıldı. <https://eec.eaeunion.org/news/perspektivy-razvitiya-%C2%ABzelenoj%C2%BB-ekonomiki-v-eaes-i-v-mire-obsudili-eksperty-na-tematicheskoj-sessii-eek/>. Erişim tarihi: 15.06.2022

AEK ve Avrupa Komisyonu, Avrupa Yeşil Anlaşmasının Dünya Ticareti Üzerindeki Etkisini Aralık Ayında Tartışacak.

<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/27-11-2020-01.aspx>. Erişim tarihi: 25.01.2022

AEK, AEB'nin Entegre Bir Dünya Ekonomik Yapısına Geçiş Modelini Tartıştı.

<https://eec.eaeunion.org/news/v-EEK-obsudili-model-perehoda-eaes-k-integralnomu-mirohozyajstvennomu-ukladu/>. Erişim tarihi: 10.10.2022

AEK, Birlik Devletlerini Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Geliştirilmesi Konusunda İşbirliğini Yoğunlaştırmaya davet eder.

<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/16-09-2016-1.aspx>. Erişim tarihi: 17.02.2022

AEK, İklim Gündeminin Uygulanması Sürecinde AEB Devletlerinin Konumlarının Koordine Edilmesinden Yanadır.

<https://eec.eaeunion.org/news/EEK-vystupaet-zakkoordinaciyu-poziciy-gosudarstv-eaes-v-hode-realizacii-klimaticheskoy-povestki/>. Erişim tarihi: 10.06.2022

AEK, UNIDO'nun Bilgi ve Deneyimini AEB Ülkelerinin Ekonomilerinin Yenilikçi Gelişimi İçin Kullanmayı Planlıyor.

<https://ereforum.org/EEK-planiyuet-ispolzovat-znaniya-i-o/?lang=ru>. Erişim tarihi: 18.05.2023

Agro-Sanayi Politikası Departmanı Müdür Yardımcısı İtalya'da AET'nin AEB'de Tarımın Gelişmesinin Önündeki Engellerin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Çalışmaları Hakkında Konuştu.

<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/11-06-2015-2.aspx>. Erişim tarihi: 14.05.2022

Akopova, E. (2015). "Harmonization" of environmental legislation in the framework of the EAEU. Al-Farabi Kazakh National University.

<https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/1378/1335>. Erişim tarihi: 20.01.2022

Akyıldız, F. (2011). Binyıl Kalkınma Hedefleri, İnsan Hakları ve Demokrasi. *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 14. s. 50.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/215793>. Erişim tarihi: 20.10.2022

Andrey Slepnev: “AEB, Emisyon Azaltma ve Düşük Karbonlu Kalkınma Alanında Teknolojilerin Uluslararası Değişimini ve Ayrımcı Olmayan Kullanımını Destekliyor”. <https://eec.eaeunion.org/news/andrey-slepnev-eaes-podderzhivaet-mezhdunarodnyy-obmen-i-nediskriminatsionnoe-ispolzovanie-tehnolog/>.

Erişim tarihi: 10.11.2022

Andrey Slepnev: “Büyük Avrasya Ortaklığı Fikri Zengin ve Talep Görüyor, Onu İçerikle Doldurmamız Gerekliyor”. <https://eec.eaeunion.org/news/andrey-slepnev-ideya-bolshogo-evraziyskogo-partnerstva-bogataya-i-vostrebovannaya-nado-napolnyat-ee-/>.

Erişim tarihi: 15.11.2022

Asya-Pasifik Bölgesinde Karbon Nötrlüğünü Elde Etme Fırsatları.

https://www.unescap.org/sites/default/d8files/event-documents/ESCAP_78_11_R_0.pdf. Erişim tarihi:10.05.2022

Avrasya Alanında Ekolojik İşbirliği Verimli Olmayı Vaat Ediyor. <https://ecis.info/news/568/88832/>.

Erişim tarihi: 8.07.2022

Avrasya Birliği Çevre Sorunlarıyla İlgilenecek. https://eurasia.expert/evraziyskiy-soyuz-zaymetsya-voprosami-ekologii/?utm_source=google.kz&utm_medium=organic&utm_campaign=google.kz&utm_referrer=google.kz/.

Erişim tarihi: 7.07.2022

Avrasya Ekonomik Komisyonu, Çocuk Oyuncaklarını Daha Güvenli Hale Getirmeyi

Kabul Etti. <https://ecoidea.me/ru/article/3138>. Erişim tarihi: 10.05.2022

Avrasya Teknolojik Platformları, AEB’de Çevresel Faaliyetleri Koordine Etmek İçin Ana Araçlardan Biri Olabilir.

<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/16-12-2019-2.aspx>. Erişim tarihi: 10.04.2022

Banks Set To Finance Disastrous Kashagan Oil Project. <https://friendsoftheearth.eu/press-release/banks-set-to-finance-disastrous-kashagan-oil-project/>. Erişim tarihi: 10.05.2022

Başkan Sadyr Japarov'un İklim Değişikliği Dünya Liderleri Zirvesi'ndeki Konuşması. http://www.president.kg/ru/sobytiya/novosti/21095_vistuplenie_prezidenta_sadira_ghaparova_na_sammite_mirovih_liderov_po_izmeneniyu_klimata. Erişim tarihi: 11.04.2022

Belarus, Avrasya Ekonomik Birliği'nde plastik poşetlerin yasaklanmasını önerdi, ancak Rusya karşı çıktı. <https://rtvi.com/news/belarus-predlozhila-zapretit-plastikovye-pakety/>. Erişim tarihi: 12.05.2022

Belarus'ta Çok Sayıda İnsan Hakları Örgütü Tasfiye Ediliyor. https://lenta.ru/news/2021/07/23/prava_cheloveka/. Erişim tarihi: 20.04.2022

Belarus'un Küresel Sivil Toplum Kuruluşları: 10 Yılda Ne Değişti? <https://bahna.land/ru/bagna/obshchestvennye-ekologicheskie-organizatsii-belarusi-cto-pomenyalos-za-10-let>. Erişim tarihi: 04.04.2023

Belov, V. (2019). The results of Russia's Chairmanship in the Eurasian Economic Union in 2018 (Rusya'nın 2018 yılındaki Avrasya Ekonomik Birliği başkanlığının sonuçları). *Nauchno-analiticheskiy vestnik İE RAN*, №12. <http://dx.doi.org/10.15211/vestnikieran220191319>. Erişim tarihi: 16.01.2022

Bilim İnsanları, İnsanlığın Geri Dönüşü Olmayan İklim Noktasını Ne Zaman Gececeğini Söyledi. <https://greenpole.su/uchenye-rasskazali-kogda-chelovechestvo-nastignet-klimaticheskaja-tochka-nevozvrata/>. Erişim tarihi: 10.06.2022

Bir Nükleer Enerji Santralinin Varlığı, Ermenistan'ın Atmosfere CO2 Emisyonlarını Azaltma Yükümlülüklerini Yerine Getirmesine Yardımcı Olur.

<https://www.aysor.am/ru/news/2021/05/17/%D0%90%D0%AD%D0%A1-%D0%90%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F/1834131>.

Erişim tarihi: 15.03.2022

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, Avrasya Ekonomik Komisyonu'na Örgüte Asil Üye olmasını teklif etti. <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/25-06-2015-1.aspx>. Erişim tarihi: 20.06.2022

Erişim tarihi: 20.06.2022

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. <https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa>. Erişim tarihi: 14.10.2022

Erişim tarihi: 14.10.2022

Boughton, J., Bradford, C.(2007). Global Governance: New Players, New Rules. *Finance and Development*. Volume 44. Number 4.

<https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2007/12/boughton.htm>. Erişim tarihi: 23.09.2022

Brundtland Raporu. <https://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf>. Erişim tarihi: 20.09.2022

Erişim tarihi: 20.09.2022

Coca-Cola Kickstarts Arctic Campaign With WWF Donation.

https://wwf.panda.org/wwf_news/?207386/Coca-Cola-kickstarts-Arctic-campaign-with-WWF-donation. Erişim tarihi: 15.10.2022

Erişim tarihi: 15.10.2022

Coğrafi Bilgi Hizmetleri Alanında Avrasya Grublaması Yörüngeye Giriyor. <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/13.07.2020-2.aspx>. Erişim tarihi: 14.05.2022

Erişim tarihi: 14.05.2022

COP 26 başarılı olacak mı? Cevabı dört kritik soruya bağlı. <https://yesilgazete.org/cop-26-basarili-olacak-mi-cevabi-dort-kritik-soruya-bagli/>. Erişim tarihi: 2.11.2022

Erişim tarihi: 2.11.2022

COP26 İklim Zirvesi'nin ikinci taslak metninde neler var?
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59256966>. Erişim tarihi: 20.04.2022

COP26: Glasgow İklim Konferansında Ne Kararlaştırıldı?
<https://www.bbc.com/news/science-environment-56901261>. Erişim tarihi:
15.10.2022

Çevre Düzenleyicilerin Askerî veya Diğer Her Türlü Düşmanca Kullanımının
Yasaklanmasına İlişkin Sözleşme.
https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hostenv.shtml. Erişim
tarihi: 25.09.2022

Devlet Çevre Koruma ve Doğa Yönetimi Yönetmeliği. <http://kuzbasseco.ru/002/6.3.html>.
Erişim tarihi: 15.03.2022

Do You Know All 17 SDGs? <https://sdgs.un.org/goals>. Erişim tarihi: 10.04.2022

Doğayı Korumak Da Bir Stratejidir.
https://kzaf.kz/society/berech_prirodu_eto_tozhe_strategiya. Erişim tarihi:
25.04.2022

Dreyer, Popescu (2014). The Eurasian Customs Union: The Economics and the Politics.
European Union Institute for Security Studies. https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief_11_Eurasian_Union.pdf. s. 4. Erişim tarihi:
17.01.2022

Ekolojist Dmitry Nesterov, pandeminin çevreye nasıl zarar verdiğini ve lolipopların neden
korkutucu olduğunu anlatıyor. <https://reforum.io/blog/2020/11/26/ekolog-dmitrij-nesterov-o-tom-kak-pandemiya-vredit-ekologii-i-chem-strashny-ledency-na-palochke/>. Erişim tarihi: 15.09.2022

Ermenistan Cumhurbaşkanı Armen Sarkisyan'ın BM İklim Değişikliği Çerçeve
Sözleşmesi Üye Devletlerinin 26. Konferansında Yaptığı Konuşma.

<https://www.president.am/ru/press-release/item/2021/11/02/President-Armen-Sarkissians-speech-in-COP26/>. Erişim tarihi: 10.01.2022

Ermenistan Cumhuriyeti Hukuku Çevresel Ödemeler ve Doğa Kullanımı İçin Ödemeler Hakkında.

<http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1447&lang=rus&sel=show>. Erişim tarihi: 10.09.2022

Bayar, F. (tarihsiz). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar*. S. 25.

<https://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/sayi32/firatbayar.pdf>. Erişim tarihi: 19.09.2022

FAO ve Avrasya Ekonomik Komisyonu: Büyüme Noktaları ve Çıkarların Yakınsaması.

<https://eec.eaeunion.org/news/speech/fao-i-evrazijskaya-ekonomicheskaya-komissiya-tochki-rosta-i-soprikosnoveniya-interesov/>. Erişim tarihi: 19.09.2022

FAO ve EBRD, Yatırım Fırsatları Hakkında Raporlar Yayınlıyor.

<https://kyrgyzstan.un.org/ru/179059-fao-i-ebrr-opublikovali-doklady-ob-investicionnykh-vozmozhnostyakh>. Erişim tarihi: 10.06.2022

Friends of the Earth Resmi Websitesi. foei.org/what-we-do/climate-justice-and-energy/.

Erişim tarihi: 18.08.2022

Glasgow Zirvesi'nde İklim Paktı kabul edildi. Uzmanlar ona yüzeysel ve iddiasız diyor.

<https://www.bbc.com/russian/news-59277560>. Erişim tarihi: 15.10.2022

Glazyev, S. (2020). On the Strategic Directions of the EEU Development.

<https://cyberleninka.ru/article/n/o-strategicheskikh-napravleniyah-razvitiya-eaes/viewer>. Erişim tarihi: 20.12.2021

Green Development Pathway Has No Alternatives.
<http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/25-03-2021-1.aspx>. Erişim tarihi: 10.07.2022

Greenpeace, Irkutsk bölgesinde bir atık yakma tesisi inşa edilmesine karşı çıktı.
<https://ircity.ru/text/economics/2021/12/23/70718135/>. Erişim tarihi: 9.05.2022

Greenpeace, Rusya'yı Plastik Konusunda Kapsamlı Bir Küresel Anlaşmayı Desteklemeye Çağırđı.
<https://greenpeace.ru/news/2022/01/28/grinpis-prizyvaet-rossiju-podderzhat-vseobemljushhij-variant-globalnogo-soglasheniya-o-plastike/>. Erişim tarihi: 24.02.2022

Güneş Enerjisi - Perspektifler. <https://www.tisun.kz/news/news/industrial/new23.html/>. Erişim tarihi: 15.07.2022

Hartwell (2016). Improving Competitiveness in the Member States of the Eurasian Economic Union: a Blueprint for the Next Decade. *Post-Communist Economies*. vol. 28. no 1.s.65. DOI: 10.1080/14631377.2015.1124554. Erişim tarihi: 19.01.2022

Hava Satıcıları. https://m.forbes.kz/process/ecobusiness/prodavtsyi_vozduha. Erişim tarihi: 15.05.2022

Havlik (2015). The Silk Road: Challenges for the European Union and Eurasia. The *Vienna Institute for International Economic Studies*. <https://wiiw.ac.at/the-silk-road-challenges-for-the-european-union-and-eurasia-dlp-3763.pdf>. Erişim tarihi: 16.04.2022

şİÖ Antlaşması. <http://www.kremlin.ru/supplement/3406>. Erişim tarihi: 20.04.2022

<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/25-06-2015--2.aspx>. Erişim tarihi: 20.05.2022

<https://leco.tv/novosti/>. Erişim tarihi: 27.10.2022.

AEB İklim Gündemi Bildirisi Yayınlandı. <https://24.kz/ru/news/policy/item/504397-opublikovano-zayavlenie-stran-eaes-po-klimaticheskoy-povestke>. Erişim tarihi: 20.11.2021

<https://congress.eabr.org/>. Erişim tarihi: 12.12.2021

https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/0147679/scd_12052015_13. Erişim tarihi: 7.06.2022

https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/financing/index_en.htm. Erişim tarihi: 7.06.2022

<https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/716/Memorandum-s-YUNIDO.pdf>. Erişim tarihi: 20.05.2023

<https://epi.yale.edu/epi-results/2022/component/epi>. Erişim tarihi: 16.02.2022

<https://greenbelarus.info/articles/10-08-2021/nereshenyye-problemy-vedut-k-protestam-grinpis-i-eschyo-16-organizaciy>. Erişim tarihi: 10.06.2022

<https://greenpeace.ru/blogs/2021/10/26/greenpeace-trebuetsya-otkazatsya-ot-szhiganiya-otvodov-za-gosudarstvennyye-dengi1/>. Erişim tarihi: 10.06.2022

<https://greenpeace.ru/news/2019/11/13/rossijskoe-otdelenie-greenpeace-schitaet-nepriemlemy-likvidaciyu-odnoj-iz-starejshih-organizacij-predstavitelej-korennyh-narodov/>. Erişim tarihi: 11.07.2022

<https://greenpeace.ru/projects/izmenenie-klimata/>. Erişim tarihi: 11.07.2022

<https://icss.ru/novosti/pochemu-minpromtorg-vystupil-protiv-zapreta-plastikovykh-paketov-v-eaes>. Erişim tarihi: 4.06.2023

<https://ria.ru/20220614/eec-green-1792361578.html>. Erişim tarihi: 15.08.2022

<https://ukcop26.org/wp-content/uploads/2021/11/COP26-Presidency-Outcomes-The-Climate-Pact.pdf>. Erişim tarihi: 14.09.2022

<https://wto.ru/news/event.php?id=6510>. Erişim tarihi: 16.04.2022

<https://wwf.ru/about/myths/>. Erişim tarihi: 15.10.2022

<https://wwf.ru/what-we-do/climate-and-energy/what-has-been-done-climate/>. Erişim tarihi: 15.10.2022

<https://www.diveshow.ru/834/>. Erişim tarihi: 17.11.2022

<https://www.eeas.europa.eu/eeas>. Erişim tarihi: 15.03.2022

<https://www.foei.org/member-groups/russia/>. Erişim tarihi: 9.06.2023

<https://www.president.aem.ru/press-release/item/2021/11/02/President-Armen-Sarkissians-speech-in-COP26/>. Erişim tarihi: 5.05.2022

<https://www.rbc.ru/tags/?tag=%D0%A0%D0%A2-%D0%98%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82>. Erişim tarihi: 15.08.2022

<https://www.worldagroforestry.org/country/Kyrgyzstan/projects>. Erişim tarihi: 10.08.2022

<https://worldagroforestry.org/project/agroforestry-systems-irrigated-agriculture-central-asia-building-resilience-against-water>. Erişim tarihi: 9.06.2023

<https://worldagroforestry.org/project/poplars-agroforestry-central-asia-planting-material-utilization>. Erişim tarihi: 9.06.2023

<https://worldagroforestry.org/project/okoflussplan>. Erişim tarihi: 9.06.2023

IX Nevsky Uluslararası Ekoloji Kongresi. <http://ecopress.center/tpost/4ph9zvo7t1-ix-nevskii-mezhdunarodnii-ekologicheskii>. Erişim tarihi: 18.01.2022

İklim Değişikliği Haber Bülteni.
https://rgmo.net/tmp/Izmenenie_klimata_N90_AprMay_2021.pdf. Erişim tarihi: 24.09.2022

İklim Değişikliği: STK'ların Rolü
Nasıldır? <https://carececo.org/main/news/news/izmenenie-klimata-kakova-rol-obshchestvennykh-organizatsiy/>. Erişim tarihi: 15.08.2022

İklim Değişikliğine Müdahale için Şangay İşbirliği Örgütü Devlet Başkanları Konseyi Tarafından Yapılan Açıklama. <http://www.kremlin.ru/supplement/5842>. Erişim tarihi: 25.10.2022

İklim Değişikliğine Uyum, AEB Tarım Sektörünün Sürdürülebilir Kalkınmasının Gerçek Yönüdür. <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/23-05-2018-2.aspx>. Erişim tarihi: 18.04.2022

İklimbilimci, Dünyadaki Ortalama Sıcaklığın Yüzyılın Sonuna Kadar Nasıl Değişebileceğini Anlattı.
https://senatinform.ru/news/klimatolog_rasskazal_kak_mozhet_izmenitsya_srednyaya_temperatura_v_mire_k_kontsu_veka/. Erişim tarihi: 15.01.2022

Karbon Sorunu: Yeni AB Vergisi ve Neden Getiriliyor?
<https://www.belta.by/interview/view/uglerodnyj-vyzov-novyj-nalog-es-i-pochemu-ego-vvodjat-7750/>. Erişim tarihi: 16.12.2022

Kardaś, Kłysiński (2017). The Story that Never Ends. A New Stage in the Energy Dispute between Russia and Belarus. *Ośrodek Studiów Wschodnich*.
<https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2017-05-17/story-neverends-a-new-stage-energy-dispute-between-russia-and>. Erişim tarihi: 18.01.2022

Kazakistan Başbakanı Askar Mamin, Glasgow’da düzenlenen BM İklim Değişikliği Konferansı’na (COP26) katılarak ülkenin küresel iklim değişikliği gündemine olan bağlılığını yeniden teyit etti. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-zagreb/press/news/details/278599?lang=en>. Erişim tarihi: 23.01.2022

Kazakistan Heyeti UNIDO Genel Konferansı’nın 16. Oturumuna Katıldı. https://www.inform.kz/ru/delegaciya-kazahstana-prinyala-uchastie-v-16-y-sessii-general-noy-konferencii-yunido_a2846503. Erişim tarihi: 17.01.2022

Key World Energy Statistics 2021. <https://iea.blob.core.windows.net/assets/52f66a88-0b63-4ad2-94a5-29d36e864b82/KeyWorldEnergyStatistics2021.pdf>. Erişim tarihi: 7.05.2022

Kırgız Cumhuriyeti’nin Çevre Güvenliği Kavramı Hakkında: Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın 23 Kasım 2007 tarihli Kararnamesi. № 506 // www.ecology.gov.kg. Erişim tarihi: 10.05.2022

Kırım Ecocide: Soruşturma Komitesi, Su Kanalının Ukrayna Tarafından Bloke Edilmesiyle İlgili Dava Açtı. <https://www.vesti.ru/amp/article/2605188>. Erişim tarihi: 8.10.2022

Klimanskis (2016). Eurasian Economic Union – Reality or Fiction? *DELFI by the Lithuania Tribune*. <https://en.delfi.lt/opinion/eurasian-economic-union-reality-or-fiction.d?id=72980044>. Erişim tarihi: 18.01.2022

Kolesnikova, Makarova (2016). On the Issue of the Elements of the Economic Mechanism of Environmental Protection and Nature Management in the EAEU Countries. S.162 <https://dspace.ncfu.ru/bitstream/20.500.12258/18316/1/161-167.pdf>. Erişim tarihi: 15.12.2021

Küresel İklim Gündemi: AEB Ülkeleri, En Savunmasız Endüstriyel Sektörleri Desteklemek İçin Ortak Önlemler Üzerinde Anlaştılar. <http://www.fbacs.com/articles/globalnaya-klimaticheskaya-povestka-strany-eaes->

[dogovorilis-o-sovmestnykh-merakh-podderzhki-naibolee.html](https://www.unep.org/ru/novosti-i-istorii/istoriya/globalnaya-temperatura-v-2021-godu-raskhody-prodolzhati-velichivatsya). Erişim tarihi:
20.08.2022

Küresel İklim Gündemi: AEB Ülkeleri, En Savunmasız Endüstriyel Sektörleri Desteklemek İçin Ortak Önlemler Üzerinde Anlaştılar.
<https://eec.eaeunion.org/news/globalnaya-klimaticheskaya-povestka-strany-eaes-dogovorilis-o-sovmestnykh-merah-podderzhki-naibolee-uyazvimyh-sektorov-promyshlennosti/>. Erişim tarihi: 10.09.2022

Küresel Sıcaklık: Harcamalar 2021’de Artmaya Devam Ediyor.
<https://www.unep.org/ru/novosti-i-istorii/istoriya/globalnaya-temperatura-v-2021-godu-raskhody-prodolzhati-velichivatsya>. Erişim tarihi: 10.06.2022

Kvashnin, Y. (2019). Batı Bilim Ve Uzman Topluluğunun Algısında AEB (bibliyografik makale). Kontury globalnykh transformatsiy: politika, ekonomika, pravo. T. 12. № 2. S. 212–227. DOI: 10.23932/2542-0240-2019-12-2-212-227. Erişim tarihi: 17.01.2022

Kyoto Protokolü Nedir? Kyoto Protokolü Amacı, Maddeleri Ve İmzalayan Ülkeler.
<https://www.hurriyet.com.tr/egitim/kyoto-protokolu-nedir-kyoto-protokolu-amaci-maddeleri-ve-imzalayan-ulkeler-41687705>. Erişim tarihi: 8.10.2022

Kyoto Protokolü. <https://ria.ru/amp/20200216/1564763482.html>. Erişim tarihi:
15.09.2022

Kyoto Protokolü. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/kyoto.shtml.
Erişim tarihi: 23.09.2022

Kyoto Protokolü: Kazakistan’ın uygulama mekanizmasına katılımını sağlayan nedir?
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1026020. Erişim tarihi: 20.09.2022

Lane (2014). Eurasian Integration as a Response to Neo-Liberal Globalisation. *Valdai Discussion Club*. http://valdaiclub.com/a/highlights/eurasian_integration_as_a_response_to_neo_liberal_globalisation. Erişim tarihi: 18.01.2022

Michel, C. (2014). Eurasian Union. Why the Russian President's Dream of 'Near abroad' Linked to Moscow Might Be Less than the Sum of Its Parts. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2014/06/05/vladimir-putins-impotent-eurasian-union>. Erişim tarihi: 17.01.2022

Migranyan A.A., Shavina E.V. (2019). Formation of Common Electricity and Gas Markets in the EAEU: Market Models, Barriers and Solutions. *Global Infrastructure in the Digital Age*. 12(6). <https://doi.org/10.23932/2542-0240-2019-12-6-11.s.220-245>. Erişim tarihi: 8.06.2022

Mişustin, AEB'nin Özel Bir Çalışma Grubunun Parçası Olarak İklim Sorunlarını Çözmeyi Önerdi. <https://tass.ru/ekonomika/12176423>. Erişim tarihi:19.01.2022

Mişustin, AEB'yi İklim Değişikliğiyle Mücadele Çabalarına Katılmaya Çağırđı. <https://ria.ru/20210820/klimat-1746491928.html>. Erişim tarihi: 19.02.2022

Montreal Protokölü. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/montreal_prot.shtml. Erişim tarihi: 22.09.2022

Move Green resmi websitesi. movegreen.kg. Erişim tarihi: 10.04.2022

Nazarbayev konuşması. <https://strategy2050.kz/ru/news/8249/>. Erişim tarihi: 15.03.2022

Nur-Sultan'da AEB Üye Ülkeleri, SKH'lerin Uygulanmasındaki Deneyimleri Tartıştı. <https://hard-life.kz/2020-v-nur-sultane-strany-uchastnicy-eajes-obsudili-opyt-v-oblasti-realizacii-cur.html>. Erişim tarihi: 18.01.2022

Paris

Antlaşması.

https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf. Erişim tarihi: 14.12.2021

Pavlenko, V. (2012). The Concept of Sustainable Development as an Ideological and Political Base of Globalization: Theory and Practice of Introduction. <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsepsiya-ustoychivogo-razvitiya-kak-ideologicheskiy-i-politicheskiy-fundament-globalizatsii-teoriya-i-praktika-vnedreniya>. Erişim tarihi: 20.03.2022

Peccei, A. (1969). Uçurumdan Önce. http://bourabai.ru/library/Aurelio_Peccei.htm. Erişim tarihi: 23.09.2022

Plan 2022. eurasiancommission.org. Erişim tarihi: 19.01.2022

Popescu (2014). Eurasian Union: The Real, the Imaginary and the Likely. *EU Institute for Security Studies. Chaillot Papers*. No. 132. https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_132.pdf. Erişim tarihi: 18.01.2022

Putin (2011). Avrasya için Yeni Entegrasyon Projesi – Bugün Dünyaya Gelen Gelecek. *Avrasya Entegrasyonu: Ekonomik, Hukuk, Siyaset*. №10. <https://cyberleninka.ru/article/n/novyy-integratsionnyy-proekt-dlya-evrazii-budushee-kotoroe-rozhdaetsya-segodnya/viewer>. Erişim tarihi: 20.01.2022

Putin Jeopolitik Oyunlar İçin Sahada Avrasya Devrimi'ne Karşı Çıktı <https://lenta.ru/news/2015/07/09/evrazia/>. Erişim tarihi: 15.01.2022

Putin, AEB'ye Karbon Raporlamasını Birleştirme Önerisinde Bulundu. <https://ria.ru/20211014/unifikatsiya-1754569091.html>. Erişim tarihi: 14.01.2022

RAO Yerleştirme Sorunları Giderek Daha Açık Hale Geliyor.
<https://dela.ru/amp/276632/>. Erişim tarihi: 20.12.2022

Rio Deklarasyonu.
https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml. Erişim tarihi: 20.09.2022

Rosenau, J., Czempiel, E. (Eds.). (1992). Governance without Government: Order and Change in World Politics (*Cambridge Studies in International Relations*). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511521775. Erişim tarihi: 17.09.2022

Ruslar - Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulması hakkında. <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/rossiyane-o-sozdanii-evrazijskogo-ekonomicheskogo-soyuza>. Erişim tarihi: 11.02.2022

Rusya Çevreyi Koruma Yasası.
http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34823. Erişim tarihi: 10.03.2022

Sağlık Bakanlığı, Oyuncakların Güvenliği İçin Gerekliklerin Sıkılaştırılmasını Destekledi. <https://www.kommersant.ru/doc/3365298>. Erişim tarihi: 15.07.2022

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Plastik Poşet Yasağına Karşı Çıktı. Greenpeace, Teşkilatın Konumunun Yeterince Kanıtlanmadığını Düşündü.
<https://takiedela.ru/news/2020/12/18/pakety/>. Erişim tarihi: 20.01.2022

Scientific Consensus: Earth's Climate Is Warming. <https://climate.nasa.gov/scientific-consensus/>. Erişim tarihi: 7.06.2023

Sht raks (2018). Next Steps in the Merger of the Eurasian Economic Union and the Belt and Road Initiative. *The Jamestown Foundation*.

<https://jamestown.org/program/nextsteps-in-the-merger-of-the-urasian-economic-union-and-the-belt-and-road-initiative>. Erişim tarihi: 17.01.2022

şİÖ, Gelişmiş Ülkeleri İklim Taahhütlerini Yerine Getirmeye Çağırıyor. https://tass.ru/obschestvo/16216013?utm_source=google.kz&utm_medium=organic&utm_campaign=google.kz&utm_referrer=google.kz. Erişim tarihi: 14.04.2023

Smakotina, N., Egorenkova, M. (2021). Global Governance or Global Regulation. Rossiya v Dinamike Globaliziruyushego Mira. <https://cyberleninka.ru/article/n/globalnoe-upravlenie-ili-globalnoe-regulirovanie>. Erişim tarihi: 19.01.2022

SPIEF'in açılışında Tigran Sarkisyan: "Birliğimiz ekonomiktir ve gerçekteşti". <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/07-06-2019-1.aspx>. Erişim tarihi: 10.06.2022

Stop Ecocide resmi websitesi. <https://www.stopecocide.earth/what-we-do>. Erişim tarihi:10.10.2022

şangay İşbirliği Örgütüne Üye Ülkelerin Hükümet Başkanları Konseyinin (Başbakanlar) Yirminci Toplantısının Sonuçlarına İlişkin Ortak Tebliğ. <http://rus.sectsco.org/news/20211125/801840.html>. Erişim tarihi: 2.04.2022

şİÖ Ülkeleri İklim Gündemine İlişkin Bildiriyi Kabul Edecek. <https://ria.ru/20220916/shos-1817200294.html>. Erişim tarihi: 15.04.2023

şİÖ ve AEB: Ekonomik Potansiyelleri Gerçekleştirmek İçin Çabaları Birleştirmek. <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/03-11-2020-9.aspx>. Erişim tarihi: 4.12.2022

şİÖ'nün "COVID-19 Pandemi Sırasnda Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine (SKH'ler) Ulaşmak İçin Uluslararası İşbirliği: Mevcut Zorluklar ve Beklentiler" AET

Yuvarlak Masa Toplantısına Katılımı.

<http://rus.sectesco.org/news/20220331/827802.html>. Erişim tarihi: 20.05.2022

Şu Anda Öngörülen Küresel Sıcaklık Artışı Seviyesinin İnsanlık için Sonuçları Felakettir.

<https://www.ohchr.org/ru/climate-change>. Erişim tarihi: 10.05.2022

The Coca- Cola Company. <https://www.worldwildlife.org/business/the-coca-cola-company>. Erişim tarihi: 20.10.2022

The People vs. Shell Case. <https://www.foei.org/what-we-do/climate-justice-and-energy/the-people-vs-shell/>. Erişim tarihi: 14.04.2022

Tigran Sarkisyan, ŞİÖ Üye Devletleri Hükümet Başkanları Konseyi toplantısına katıldı.

<http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/02-11-2019-1.aspx>. Erişim tarihi: 4.12.2022

Tokayev Announces Kazakhstan's Pledge to Reach Carbon Neutrality by 2060.

<https://astanatimes.com/2020/12/tokayev-announces-kazakhstans-pledge-to-reach-carbon-neutrality-by-2060/>. Erişim tarihi: 20.01.2022

Uzmanlar, AEB ve Dünyada Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Ulaşmada Sorunlar

Olduğunu Açıkladı. <https://eec.eaeunion.org/news/eksperty-zayavili-o-problemakh-y-dostizhenii-tseley-ustoychivogo-razvitiya-v-eaes-i-v-mire/>. Erişim tarihi: 9.05.2023

Ülkelerin “Yeşil” Ekonominin Gelişimi Alanındaki En İyi Dünya Uygulamaları ve Metodolojilerinin Değerlendirilmesini İçeren Analitik Rapor.

<https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/kg/7ea53a1d1a670f27b0f7b8127e8a55bd2c594cfba20563c947ed83c5766eec05.pdf>. Erişim tarihi: 15.09.2022

V.Matvienko: Rusya, İlgili Tüm Ortaklarla Ortak Çevre Projelerinin Uygulanmasına

Açıktır. <http://council.gov.ru/events/news/127195/>. Erişim tarihi: 18.01.2022

Valentina Matvienko: Nevsky Kongresi, Ekoloji Alanında Uluslararası İşbirliğinin Gelişmesine Katkıda Bulunacak.

https://iacis.ru/novosti/partneri/valentina_matvienko_nevskij_kongress_budet_spos_obstvovat_razvitiyu_mezhdunarodnogo_sotrudnichestva_v_sfere_ekologii. Erişim tarihi: 20.05.2022

Virunga: Protecting Africa's Oldest National Park.

https://wwf.panda.org/discover/knowledge_hub/where_we_work/congo_basin_forests/oil_extraction/virunga_together_we_did_it/. Erişim tarihi: 15.10.2022

Weiss, Kamran (2009). Global Governance as International Organization. DOI:10.1057/9780230245310_4. *Palgrave Advances in Global Governance* (s.66-86). Erişim tarihi: 15.09.2022

Welcoming remarks by Permanent Representative Vassily Nebenzia at the opening ceremony of Photo-Exhibition “Achieving the SDGs through Regional Integration. Experience from the countries of Eurasian Economic Union”. https://russiaun.ru/en/news/eaeu_exhibit_160719. Erişim tarihi: 20.02.2022

World Summit on Sustainable Development, 26 August-4 September 2002, Johannesburg. <https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002>. Erişim tarihi: 20.09.2022

Yeşil Ekonomi: Kazakistan'daki Gerçekler ve Beklentiler. АО «Фонд национального благосостояния «Самрук-Қазына». 2018. <https://sk.kz/upload/iblock/3f5/3f5f8e2087688517bcc667eeebc82630.pdf> s.10. Erişim tarihi: 10.02.2022,

Yeşil Köprü Çevre Sorunlarının Çözülmesine Nasıl Yardımcı Olur? <https://kapital.kz/economic/79694/kak-zelenyy-most-pomogayet-reshit-ekologicheskiye-problemy.html>. Erişim tarihi: 12.05.2022

Yeşil Şehirler Projesi Belarus'un Paris Anlaşmasını Uygulamasına Yardımcı Oluyor – UNDP. <https://www.belta.by/society/view/proekt-zelenye-goroda-pomogaet-belarusi-v-realizatsii-parizhskogo-soglasheniya-proon-428023-2021/>. Erişim tarihi: 20.09.2022

Zibaçinskaya (2010). Kırgızistan'ın Sorunları Öncelik Haline Gelmeli. <http://www.pr.kg/gazeta/number509/1554/>. Erişim tarihi: 15.02.2022